

Interuniversitaire masteropleiding in gender en diversiteit

Jolien Dekoninck
(01101182)

*De representatie van witte vrouwen in Vlaamse
kinder- en jeugdliteratuur over Congo
Een verkennende diachrone analyse*

Masterproef voorgelegd tot het behalen van de graad van
Master of Arts in gender en diversiteit

Academiejaar 2016-2017
Ingediend op 10 januari 2017

Promotor Dr. Katrien De Graeve
Copromotor Prof. dr. Elisabeth Bekers
Commissaris Dr. Thomas Hendriks

Woord aantal: 26 811 (klassieke masterthesis)

Consulterbaarheidsverklaring

De auteur en de promotor(en) geven de toelating deze studie als geheel voor consultatie beschikbaar te stellen voor persoonlijk gebruik. Elk ander gebruik valt onder de beperkingen van het auteursrecht, in het bijzonder met betrekking tot de verplichting de bron uitdrukkelijk te vermelden bij het aanhalen van gegevens uit deze studie. Het auteursrecht betreffende de gegevens vermeld in deze studie berust bij de promotor(en). Het auteursrecht beperkt zich tot de wijze waarop de auteur de problematiek van het onderwerp heeft benaderd en neergeschreven. De auteur respecteert daarbij het oorspronkelijke auteursrecht van de individueel geciteerde studies en eventueel bijhorende documentatie, zoals tabellen en figuren. De auteur en de promotor(en) zijn niet verantwoordelijk voor de behandelingen en eventuele doseringen die in deze studie geciteerd en beschreven zijn.

Dankwoord

Ik had deze masterproef nooit kunnen voltooien zonder de begeleiding van mijn promotor, dr. Katrien De Graeve, en copromotor, prof. dr. Elisabeth Bekers. Ik wens beide dan ook hartelijk te bedanken. Prof. dr. Chia Longman en prof. dr. Geert Castryck bedank ik voor het brainstormen bij het afbakenen van mijn onderzoek, dr. Bambi Ceuppens en prof. dr. Dienke Hondius voor hun tips. Mijn dank gaat uit naar het personeel van de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, de Universiteitsbibliotheek Gent, het Muntpunt, de Openbare Bibliotheek van Ronse en de Openbare Bibliotheek van Kluisbergen voor hun vriendelijke ontvangst. Annelies Van Craenenbroeck, Tessa Debergh, Miguel Godderis, Kim Descheemaeker, David Vanden Bossche, Branwen Peddi, Lien Hellebaut, Bjorn Gens en drs. Frik Vanderstraeten bedank ik voor hun hulp bij mijn zoektocht naar bronnen en literatuur. Ik wens ook Marina Spileers en Ginette Vandenbossche te bedanken voor het uitlenen van bronnen.

Verder bedank ik prof. dr. Berber Bevernage, wiens lessen mij inspireerden om na het voltooien van mijn masteropleiding in de Geschiedenis een verdere studie aan te vatten en mij te begeleiden in de zoektocht naar een geschikte vervolgopleiding. Daarnaast gaat mijn dank uit naar dr. Nella van den Brandt, wiens enthousiasme mij tijdens één van de “Wat na je Master?”-infosessies warm maakte voor de interuniversitaire masteropleiding in Gender en Diversiteit. Ik wil ook mijn ouders en grootmoeder bedanken voor hun steun. Tenslotte bedank ik Anke Stefens, Tessa Vanden Broeck, Kimberly Dejonghe, Diana Hannaoui, Barbara De Weerd, Benjamin De Vos en Margot Demorelle voor hun vertrouwen en de welkome ontspanning tussen het studeren, schrijven van papers en voorbereiden van presentaties door.

Voorwoord

Een jeugdherinnering: ik zit in de schommelstoel in de living van mijn ouderlijke huis *Ik ben de jachtluipaard* van Paul Kustermans te lezen. Het boek gaat over Tessa, een zestienjarig Vlaams meisje dat begin jaren 1900 haar vader vergezelt naar Congo. Na zijn overlijden ontvlucht ze een conflict tussen twee “Afrikaanse stammen” en zoekt ze een veilige haven in de dichtstbijzijnde Europese aanwezigheid.¹ Iets meer dan tien jaar later bekijk ik de trailer van *Roots*, een televisieserie die vanaf 30 mei 2016 te zien is op *History Channel*. Het hoofdpersonage is een Afrikaanse man die door mannelijke, Britse slavenhandelaars wordt verkocht om plantagearbeid te verrichten in het zuiden van de Verenigde Staten.² Net zoals de geschiedenislessen in het middelbaar onderwijs en mijn opleiding Geschiedenis aan de Universiteit Gent de afgelopen jaren me leerden, toont *Roots* de “*history*” van het imperialisme.³ Waar past Tessa, een witte vrouw, in dit verhaal? Die vraag inspireerde me tot het schrijven van deze masterproef, waarin de resultaten van mijn verkennend onderzoek naar de representatie van witte vrouwen in Vlaamse kinder- en jeugdboeken met een plot die zich afspeelt in Congo tijdens en/of na de Belgische kolonisatie worden gepresenteerd. Dit onderzoek bood mij een uitstekende kans inzichten uit mijn vooropleiding en huidige opleiding aan elkaar te koppelen.

Ik wens u veel leesplezier toe.

Jolien Dekoninck

Kluisbergen, 10 januari 2017

¹ Paul KUSTERMANS, *Ik ben de jachtluipaard* (Averbode: Averbode, 1999), 165p.

² Bruce BERESFORD, *Roots: Official Trailer | Premieres Memorial Day 2016 | History*, *Roots* (St. Francisville, Louisiana (VSA): History Channel, 2016), geraadpleegd op 27 mei 2016 via <https://www.youtube.com>; “*Roots*”, *International Movie Database*, geraadpleegd op 27 mei 2016 via <http://www.imdb.com>. Deze televisieserie is gebaseerd op de gelijknamige roman van Alex Haley (1976).

³ De Amerikaanse historica Joan Scott bekritiseert de focus van de mainstream historiografie op (witte) mannen in een politiek-militaristisch verhaal. Dit traditionele frame kaderde de lessen over het Belgische koloniale verleden die ik in het middelbaar en hoger onderwijs heb gevolgd en waar ik me in deze thesis probeer uit los te breken. Joan Scott geciteerd in Chris LORENZ, *De constructie van het verleden. Een inleiding in de theorie van de geschiedenis* (Amsterdam: Boom, 2008), p. 127.

Tabellen

Tabel 1: Binair denkkader.....	101
Tabel 2: Gegenderde persoonskenmerken.....	104

Afbeeldingen

Figuur 1: Filmposter *The Legend of Tarzan* (2016)2

Inhoudstafel

Inleiding	2
Status questionis.....	3
Congo, witte vrouwen en literatuur.....	5
Probleemstelling.....	6
<i>Deel 1: Methodologie</i>	9
Hoofdstuk 1 ‘Zelf’ en ‘ander’ als centrale concepten.....	10
1.1 ‘Zelf’ en ‘ander’: spiegelbeeld of tegenpool?.....	10
1.2 De vrouw als ‘interne ander’	11
1.2.1 De vrouw en de natiestaat	13
1.3 ‘Ras’.....	16
1.3.1 De creatie van een ‘externe ander’	17
1.3.2 Stereotypering van de ‘externe ander’	19
1.4 Conclusie.....	20
Hoofdstuk 2 Onderzoeksmethode.....	20
2.1 Critical Discourse Analysis (CDA).....	21
2.1.1 Het frame: een gekleurd interpretatiekader	23
2.1.2 De constructie van dominante betekenissen	24
2.1.3 Kinder- en jeugdliteratuur.....	25
2.1.3.1. Kinderboeken als socialisatie-instrument	27
2.2 De deconstructie van het traditionele frame.....	29
2.2.1 Intersectioneel en interdisciplinair literatuuronderzoek.....	29
2.2.1.1. Whiteness studies.....	29
2.2.1.2. Postcolonial studies.....	31

<i>Deel 2: Historische context</i>	33
Hoofdstuk 3 De positie van de vrouw in West-Europa	34
3.1 Vrouwen in de literatuur.....	35
3.1.1 Rollen, taken en posities	36
3.1.2 Persoonskenmerken.....	37
Hoofdstuk 4 Witte aanwezigheid in Congo	38
4.1 Socio-demografische samenstelling van de witte gemeenschap.....	40
Hoofdstuk 5 Vlaamse literatuur over Congo.....	41
5.1 Oord van verderf of Hof van Eden?	41
5.2 De naamloze zwarte massa.....	43
5.3 Door een witte bril	44
5.4 Een breuk met het verleden?	45
<i>Deel 3: Bronnenanalyse</i>	47
Inleiding	48
Hoofdstuk 6 Congo is geen plaats voor witte vrouwen	48
6.1 Vrouwelijke personages als tokens	48
6.2 Naast elke witte man in Congo, staat een witte vrouw in België.....	51
6.3 Religieuze vrouwen: naar Congo met een missie.....	53
Hoofdstuk 7 De witte vrouw in Congo: brugfunctie of versturende factor?	55
7.1 The White Women's Burden	55
7.1.1 Vrouwelijkheid en Moederschap	56
7.1.2 Wit en Zwart, Kind en Volwassene	59
7.1.3 Witte mannen in de private sfeer	61
7.2 De witte vrouw als Vlaamse haard	62
7.3 Congo, de vrijheid van de witte vrouw	64
7.3.1 Klassenissues en Generatieconflicten.....	66
7.4 Witte vrouwen in Congo: zondebok of criticus?	68

Hoofdstuk 8	Congo en het witte vrouwelijke lichaam: de dubbele standaard aan het werk	71
8.1	Het taboe op gemengde relaties	72
8.1.1	Wraaklustige zwarte mannen en de angst voor verkrachting	73
8.1.2	De overspelige witte moeder	76
8.2	Witte vrouwen als grensgevallen	77
8.2.1	Op zoek naar ‘het zelf’	81
Conclusie		84
Bibliografie		87
Bijlage 1: Korte inhoud van de onderzochte bronnen		96
	Rik, de koloniale held (Custers en Monnens, 1949)	96
	Matamatam. De strijd tegen de slavenhandel (Vermeulen, 1953).....	96
	Stanley en Livingstone (Vermeulen, 1954).....	96
	Een spoorweg door het oerwoud (Vermeulen, 1959)	97
	Het Koopkind (Daems, 1988).....	97
	Sinaasappel met pili-pili (Vanderstraeten, 1994)	97
	En Yanda bleef zingen (Vanloo, 1999).....	98
	Ik ben de jachtluipaard (Kustermans, 1999).....	98
	Yaka Mama (Coudenys, 2002)	98
	De kleuren zijn weg: een verhaal over Congo (Baert, 2010).....	99
	De grote reis van kleine schildpad (Bergh en Misschaert, 2012)	99
	Het plan van professor Snootman (De Bel en D'Hondt, 2013)	99
	Achter de heuvels (Vanacker, 2015).....	100
Bijlage 2: Analyseschema dichotomiethese		101
Bijlage 3: Analyseschema voor gender en ‘ras’ in kinder- en jeugdboeken		102
	Inhoudsanalyse	102
	Frame analyse	103
Bijlage 4: Analyseschema voor een kritische benadering van vertogen		105

Bijlage 5: Analyseschema voor het detecteren van seksisme en racisme in kinder- en jeugdboeken.....	109
Afbeeldingen en Bijschriften	109
Verhaallijn.....	110
Personages.....	110
Denotatie, connotatie en associatie	112
Publicatie- en receptiecontext	112
Bijlage 6: Stappenplan voor een intersectionele analyse volgens Nina Degele en Gabriele Winker	114

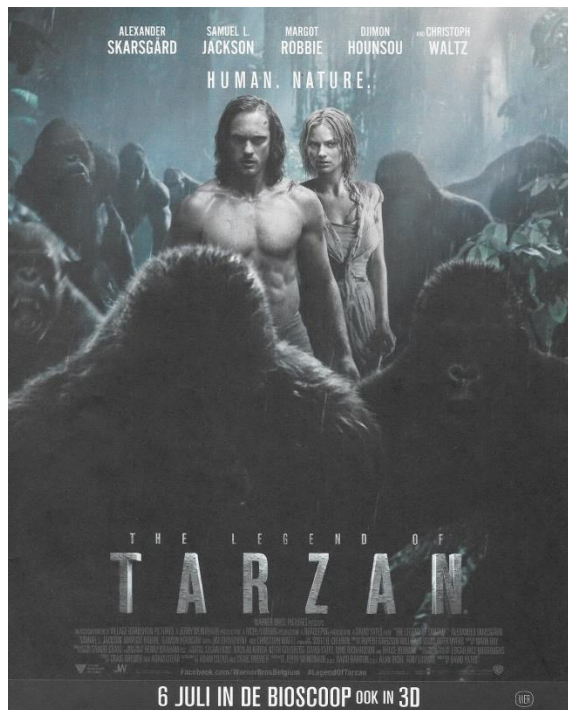
Samenvatting

De representatie van witte vrouwen in Vlaamse kinder- en jeugdliteratuur over Congo is complex en gelaagd. Zowel de aan- als afwezigheid van witte vrouwen in Congo wordt aangegrepen om één stem met meerdere tonen te laten spreken. Witte vrouwen reproduceren als moeders en echtgenotes het officiële vertoog van de witte, mannelijke kolonisator. Hij wordt gepresenteerd als redder van en na te volgen voorbeeld voor de Congolese bevolking. Daarenboven dienen witte mannen volgens de traditionele retoriek witte vrouwen te beschermen tegen de seksualiteit van zwarte mannen. Het heteroseksuele witte kerngezin wordt voorgesteld als microkosmos voor de natiestaat en een ideale koloniale relatie: Congo als onderdanige vrouw. Overlap tussen gender- en raciale stereotypen beschikt echter over een even groot potentieel tot constructie als deconstructie van het mainstream discours. Witte vrouwen verwerpen als overspelige echtgenotes de traditionele conventies en overschrijden onoverbrugbaar geachte grenzen tussen wit en zwart. Jonge witte vrouwen laten als opstandige tienerdochters hun stem horen tegen rassendiscriminatie en seksisme. Zij houden als stem van de toekomst de huidige generatie een spiegel voor. Waar in kinder- en jeugdliteratuur gepubliceerd voor 1960 moeders en echtgenotes als toonbeeld van benadrukte vrouwelijkheid het gepolitiseerde en gemilitariseerde hegemonische man-beeld uit de negentiende eeuw in stand houden, rebelleren jonge witte vrouwen in kinder- en jeugdboeken gepubliceerd na 1960 retrospectief tegen de Belgische kolonisatie en bieden een actueel tegen-hegemonisch perspectief op de contemporaine witte aanwezigheid in Congo.

Inleiding

In juli 2016 ging *The Legend of Tarzan* in première, een herwerking van het klassieke verhaal waarin het zoontje van Britse kolonistoren na hun overlijden door mensapen wordt opgevoed. De filmposter centraliseert Tarzan als volwassen, *able bodied*, witte man met blond haar en blauwe ogen. Achter Tarzan staat Jane, zijn latere echtgenote, een jonge, witte, Noord-Amerikaanse vrouw. Na Jane, komen de apen. Recht tegenover Tarzan staat hun leider. De enige menselijke aanwezigheid in de overwoekerende natuur van de Congolese bossen lijkt een witte aanwezigheid, waarbij de man een centrale positie inneemt. Jane staat als witte vrouw tussen haar echtgenoot en de apen: ze markeert de grens tussen mens en dier, wit en zwart.¹

Figuur 1: Filmposter *The Legend of Tarzan* (2016)

Bron: Vertigo. Marc Boonen, Antwerpen, juni 2016, s.p.

Ook verhalen over Congo presenteren vaak vanuit een eurocentrisch perspectief een geschiedenis over, voor en door Europeanen op Afrikaans grondgebied. De Afrikaanse setting fungeert tegelijk als escapistisch paradijs en oord van verderf, waartegen de Europese identiteit zichzelf vormgeeft. Het dominante vertoog, verbeeld in de Tarzan-filmposter, is zowel geracialiseerd als gegenderd, vermits

¹ Ik gebruik de termen “wit” en “zwart” in plaats van “blank” en “zwart”, daar “blank” een koloniaal geladen term is die een onevenwichtige machtsrelatie impliceert. Chia LONGMAN, “Theories and Methodology: Intersectionality” (Hoorcollege Gender and Intersectionality, Brussel, 22 oktober 2015).

“de geschiedenis” en “Europa” wit en mannelijk worden ingevuld.² Zo werd de Belgische aanwezigheid in Congo tussen 1885 en 1960 niet enkel gepromoot als project gedragen door witte mannen, dit wordt ook aldus herinnerd. Daniël Vangroenweghe vult in zijn analyse van het Belgische koloniale bestuur “blanken” expliciet mannelijk in.³ Bob Vanhee en Julien Van Remoortere presenteren in *Onze dagen in Congo: verhalen van oud-kolonialen* een terugblik van zestien Belgische oud-kolonialen op de periode die ze in Congo verbleven. Slechts één vrouwelijke respondent komt aan het woord.⁴ De “pioniers” in Hilde Eynikels *Onze Kongo: portret van een koloniale samenleving* zijn mannen, hoewel een apart hoofdstuk wordt gewijd aan “de blanke vrouw in de tropen”. Door de bespreking van de Congo-ervaring van witte vrouwen te scheiden van die van witte mannen, suggereert Eynikel dat de geleefde ervaring van witte mannen en witte vrouwen in Congo verschilt, zonder dit verder uit te diepen.⁵ Dominique De Mets wil met haar boek *Ik was jong en leefde in Congo: Belgische vrouwen in onze kolonie* witte vrouwen die tijdens en kort na de koloniale periode in Congo woonden zichtbaar maken. Ze concludeert dat enkel missiezusters een eigen roeping volgden, de overige witte vrouwen vergezelden hun echtgenoot.⁶

Status questionis

De werken van Eynikel en De Mets illustreren dat onderzoek naar “Congo en de witte vrouw” vooral focust op het zichtbaar maken van witte vrouwen in het Belgische koloniale verleden en de herinnering eraan. Hoewel een streven naar gelijkwaardigheid tussen man en vrouw aan de grondslag ligt van dergelijk feministisch geïnspireerd onderzoek, verschilt de invulling ervan per onderzoeker. Over het algemeen worden twee stromingen onderscheiden: gelijkheidsfeminisme en verschilfeminisme. Gelijkheidsfeminisme focust op de gelijkenissen tussen mannen en vrouwen en komt vooral neer op het toevoegen van vrouwen aan het mainstream discours, zonder de androcentrische vooringenomenheid ervan te bevragen. Deze invalshoek herhaalt de paradoxen van de Franse Revolutie, die aan de basis liggen van het huidige mens- en maatschappijbeeld en als kader voor de hedendaagse onderzoekspraktijk fungeren (cf. Historische context en Theoretisch kader). Verschilfeminisme daarentegen vertrekt vanuit het zichtbare anders-zijn van vrouwen en zet mannelijke en vrouwelijke eigenschappen in hun complementariteit in de kijker. Ook verschilfeminisme reproduceert een binair denkkader, want plaatst een “her-story” tegenover de mainstream “his-story” vanuit de geleefde ervaring van witte, middenklasse, heteroseksuele, *able*

² Finn FUGLESTAD, “The Trevor-Roper Trap or the Imperialism of History. An Essay”, *African Studies Association* 19 (1992), p. 310-311.

³ Daniël VANGROENWEGHE, *Rood rubber: Leopold II en zijn Kongo* (Leuven: Van Halewyck, 1985), p. 64 en 256.

⁴ Bob VANHEE en Julien VAN REMOORTERE, *Onze dagen in Congo: verhalen van oud-kolonialen* (Tielt: Lannoo, 2009), p. 5.

⁵ Hilde EYNIKEL, *Onze Kongo: portret van een koloniale samenleving* (Leuven: Davidsfonds, 1997), p. 28.

⁶ Dominique DE METS, *Ik was jong en leefde in Congo: Belgische vrouwen in onze kolonie* (Leuven: Van Halewyck, 2015), p. 8-9.

bodied, cis-gender vrouwen.⁷ Onder meer Afrikaans-Amerikaanse vrouwen wezen erop dat seksisme, racisme, nationalisme, kolonialisme, imperialisme, patriarchaat, heteronormativiteit en kapitalisme niet los van elkaar kunnen worden gezien. Het op elkaar inwerken van deze machtssystemen schept volgens o.a. het Combahee River Collective (1977) en theoretici als Betty Friedan (1963) en Kimberle Crenshaw (1989) het kader waarbinnen individuen kunnen handelen. Met hun handelen reproduceren en construeren individuen op hun beurt sociale structuren en systemen. Intersecties tussen gender, 'ras', klasse, etc. vormen de collectieve identiteit van mannen, vrouwen, witte mannen, witte vrouwen, zwarte mannen, zwarte vrouwen, enzovoort en tegelijk maakt intersectionaliteit op individueel niveau elk persoon uniek.⁸ Intersectionaliteit werd eind jaren 1990-begin 2000 opgenomen als heuristisch instrument en onderzoeksmethode in de westerse academische wereld, om te kijken naar de interactie tussen structurele ongelijkheden en persoonlijke ervaringen van marginalisering.⁹ Intersectioneel onderzoek focust in de humane en sociale wetenschappen hoofdzakelijk op symbolische representaties en impliciete vooronderstellingen en vertrekt vanuit de in het mainstream discours afwezige stemmen.¹⁰

Bambi Ceuppens combineert een antropologische benadering met een feministisch en intersectioneel perspectief door in *Onze Congo? Congolezen over de kolonisatie* overvloedige aandacht te schenken aan de witte vrouw, in relatie tot witte en zwarte mannen en vrouwen. Ze gebruikt "koloniale Vlamingen" als gender-neutrale term voor witte mannen en vrouwen die tijdens de koloniale periode in Congo verbleven. Hoewel de focus van haar studie op 'ras' ligt, houdt Ceuppens rekening met de intersectie tussen gender, 'ras', klasse, religie en seksuele oriëntatie. Net als Amandine Lauro toont Ceuppens aan dat de aanwezigheid van Belgen in Congo niet als eenduidige

⁷ Jacques Derrida en Luce Irigaray ontleden de West-Europese literaire traditie als eurocentrisch en androcentrisch. Ook al lijken "de blanken in Congo" in de traditionele Vlaamse literatuur genderloos, ze krijgen volgens Bambi Ceuppens hun status als koloniale held en staatsburger in relatie tot afwezige 'anderen'. De representatie van onderzoeksresultaten in een wetenschappelijke tekst, geclaimd als neutraal verslag van de feiten, is volgens Derrida op dezelfde manier gekleurd als fictieve bronnen. In navolging hiervan stelt Joan Scott dat de mainstream historiografie gebouwd is op een wit, mannelijk perspectief en de onzichtbaarheid van vrouwen. Scott stelt zichzelf tot doel de mainstream "his-story" te vervolledigen met het expliciteren van de gemarginaliseerde "her-story". Hiermee is Scott één van de belangrijkste denkers binnen de feministische wetenschappelijke traditie en binnen het vakgebied van de genderstudies. Bambi CEUPPENS, *Congo made in Flanders? Koloniale Vlaamse visies op Blank en Zwart in Belgisch Congo* (Gent: Academia Press, 2003), p. XIII en XXVII-XXVIII; Gily COENE, "Differentiefeminisme, poststructuralisme en queertheorie" (Hoorcollege Overzicht van het Feministisch Denken, Brussel, 1 december 2015); Gily COENE, "Vrijheid, gelijkheid en verschil: liberaal feminisme, gelijkheids- en verschildenken" (Hoorcollege Overzicht van het Feministisch Denken, Brussel, 29 september 2015); Jacques Derrida en Luce Irigaray geciteerd in Raymond CORBEY, *Wildheid en Beschaving. De Europese verbeelding van Afrika* (Baarn: Ambo, 1989), p. 161; Joan Scott geciteerd in LORENZ, Op. cit. p. 127.

⁸ Het begrip "intersectionaliteit" is een aanduiding van de flexibiliteit en verwevenheid van machtssystemen, individuele en collectieve identiteiten. Daarnaast fungeert het als een theoretisch en methodologisch perspectief op de talige en buiten-talige werkelijkheid. Nina DEGELE en Gabriele WINKER, "Intersectionality as multi-level analysis: Dealing with social inequality", *European Journal of Women's Studies* 18, nr. 1 (2011), p. 58; Helma LUTZ en Gloria WEKKER, "Een hoogvlakte met koude winden. De geschiedenis van het gender- en etniciteitsdenken in Nederland", in *Caleidoscopische visies* (Amsterdam: Koninklijk Instituut voor de Tropen, 2001), p. 39.

⁹ Helma LUTZ, "Intersectionality's (brilliant) career", *Working Paper Series "Gender, Diversity and Migration"* 1 (2014), p. 3-4 en 8.

¹⁰ DEGELE en WINKER, Art. cit. p. 53 en 57.

dominantie van wit over zwart mag worden gezien. Witte mannen, witte vrouwen, zwarte mannen en zwarte vrouwen onderhandelden en onderhandelen hun individuele en collectieve identiteit immers in relatie tot elkaar. Terzelfdertijd handelen ze naar talig geconstrueerde ideaaltypen en stereotypen als “de zwarte vrouw”, “de zwarte man”, “de witte vrouw” en “de witte man”. Geïnspireerd door Michel Foucault gaat Ceuppens verder dan gelijkheids- of verschilfeminisme door een deconstructieve methode toe te passen. Ze ziet identiteit als een discursief en cultureel proces, gestuurd door ideaalbeelden.¹¹ Deze derde golf-benadering, ook wel differentiefeminisme genoemd, gaat voorbij *add women and stir* door vanuit de relationele positie van de witte vrouw te kijken naar de wisselwerking tussen het socio-demografische en discursieve.¹²

Congo, witte vrouwen en literatuur

Volgens Foucault reflecteren vertogen sociale categorieën, terwijl ze tegelijk een categorisch onderscheid construeren. In vertogen worden immers de standaarden voor kennis en waarheid gezet. Foucault ziet de overdracht van informatie van zender naar ontvanger als een machtsrelatie tussen dominante en onderdrukte groepen, waarbij dominante groepen de informatie kleuren naar hun beeld en visie.¹³ Dominante representaties lijken vanzelfsprekend en worden bijgevolg amper bevraagd, waardoor alternatieve perspectieven buiten beeld blijven. Stereotypen worden geneutraliseerd onder een sluier van objectiviteit en universaliteit, waardoor het specifieke mens- en maatschappijbeeld dat ze belichamen onzichtbaar wordt. De witte, heteroseksuele, middenklasse, *able bodied*, mannelijke, christelijk-seculiere, liberaal-democratische, cis-gender norm wordt gepersonifieerd door de held van het verhaal, het hoofdpersonage of de drager van het discours. Vanuit dit kader krijgen heden, verleden en toekomst vorm in een narratief dat de norm bevestigt als ‘zelf’ of ‘wij’, de identiteit van de eigen groep. Vrouwen en mensen van kleur verworden tot ‘ander’, ‘zij’, de *out-group*, gekenmerkt door afwezigheid of marginalisering.¹⁴

Door poststructuralisme en differentiefeminisme geïnspireerd literatuuronderzoek naar representaties van Congo in Vlaamse kinder- en jeugdboeken vertrekt voornamelijk vanuit zwarte, mannelijke personages om de interactie tussen witte en zwarte mannen op het Afrikaanse continent te deconstrueren, terwijl onderzoek naar genderrepresentaties beperkt blijft tot het deconstrueren van witte vrouwen als personages binnen een plot die zich voltrekt in een westerse geografische

¹¹ Bambi CEUPPENS, *Onze Congo? Congolezen over de kolonisatie* (Leuven: Davidsfonds, 2003), p. 11 en 24; Amandine LAURO, *Coloniaux, ménagères et prostituées au Congo belge (1885-1930)* (Loverval: Labor, 2005), p. 11-13 en 142.

¹² COENE, “Differentiefeminisme, poststructuralisme en queertheorie”.

¹³ Michel Foucault geciteerd in Jessica EVANS, Stuart HALL, en Sean NIXON, *Representation* (Los Angeles: SAGE Publications Ltd, 2013), p. 33-34; Michel Foucault geciteerd in Norman FAIRCLOUGH, *Analysing discourse. Textual analysis for social research* (Londen: Routledge, 2003), p. 27.

¹⁴ Clare BRADFORD en Kerry MALLAN, *Contemporary Children's Literature and Film. Engaging with Theory* (New York: Palgrave MacMillan, 2011), p. 6-8.

setting. Zo lijken alle vrouwelijke personages wit en alle zwarte personages mannen. Hoewel witte vrouwen als sociale actoren in Congo stilaan zichtbaar worden gemaakt, blijven hun representaties in Vlaamse kinder- en jeugdboeken over Congo onderbelicht.¹⁵ Suruchi Thapar-Bjorkert concludeert in *Gender, Nations and Nationalisms* nochtans dat het witte vrouwelijke lichaam in negentiende-eeuwse, imperialistische discoursen de etno-culturele grenzen tussen wit en zwart symboliseert. Sinds de negentiende eeuw worden het geseksualiseerde witte vrouwelijke lichaam en het geïdealiseerde beeld van de witte vrouw als moeder aangegrepen om ‘rassenverschil’ te propageren.¹⁶ Ceuppens’ onderzoek naar koloniale literatuur toont aan dat zwarte mannelijke en zwarte vrouwelijke personages als ‘ander’ fungeren waartegen het witte, mannelijke ‘zelf’ van het hoofdpersonage vorm krijgt. Witte vrouwelijke personages daarentegen bevinden zich op het raakvlak van hun interactie en incorporeren elementen die zowel aan ‘zelf’ als ‘ander’ worden toegeschreven.¹⁷ Waar witte vrouwen op basis van gender en sekse binnen West-Europese setting onzichtbaar konden blijven, konden ze via hun ‘ras’ de status van ‘interne ander’ overstijgen door zichzelf te positioneren tegenover een ‘externe ander’ buiten de eigen natiestaat, buiten het Westen.¹⁸ Vlaamse literatuur over Congo toont bijgevolg een getrappt systeem tussen de twee extreme van ‘het zelf’ als witte, heteroseksuele, *able bodied*, middenklasse, cis-gender, mannelijke, actieve held en ‘de ander’ als zwarte, homoseksuele, *disabled*, arme, genderfluïde, vrouwelijke, passieve antiheld. De specifieke positie van witte vrouwen in Congo maakt hen tegelijk normbevestigend en –ondermijnend.¹⁹

Probleemstelling

Ceuppens en Thapar-Bjorkert leggen gekleurd taalgebruik bloot in literatuur gepubliceerd tijdens de koloniale periode, voor een volwassen doelpubliek. Ze tonen aan dat kolonisatie meer is dan een politiek project, want het steunt ook op culturele en socio-economische grondvesten. De door Ceuppens en Thapar-Bjorkert gedeconstrueerde dominante vertogen overstijgen hun ontstaanscontext, zoals blijkt uit de hardnekkigheid van negentiende-eeuwse, stereotype mens- en maatschappijbeelden in hedendaagse populaire media als *The Legend of Tarzan*, die zich vooral op kinderen en jongeren richten. In deze thesis beoog ik een diachrone vergelijking van de representatie van witte vrouwen in Vlaamse kinder- en jeugdboeken gepubliceerd tussen 1885 en

¹⁵ BRADFORD en MALLAN, Op. cit. p. 6-8; Vera HOORENS, *Als er geen naam op staat dan gaat het over jongens. Genderstereotypes in Vlaamse kinderboeken* (Leuven: KULeuven, 2006), p. 3, 6 en 27.

¹⁶ Suruchi THAPAR-BJORKERT, “Gender, Nations, and Nationalisms”, in *The Oxford Handbook of Gender and Politics* (Oxford: Oxford University Press, 2014), p. 4-6.

¹⁷ CEUPPENS, *Congo made in Flanders? Koloniale Vlaamse visies op Blank en Zwart in Belgisch Congo*, p. III.

¹⁸ LAURO, Op. cit. p. 15 en 34; THAPAR-BJORKERT, Art. cit. p. 1-3.

¹⁹ BRADFORD en MALLAN, Op. cit. p. 6-8.

2016. Allereerst stel ik mezelf de vraag in welke mate witte vrouwen aanwezig zijn in Vlaamse kinderboeken over Congo. Verhouden de zichtbare personages zich ten opzichte van de witte vrouw als afwezige ‘ander’? Reflecteren populaire werken wetenschappelijke studies en politieke discoursen, die pas na de dekolonisatie witte vrouwen een plaats gaven in het Belgische koloniale verleden? Of krijgen ze enkel een plaats in post-1960 Congo? Naast het tellen van witte vrouwen, onderzoek ik welke vrouwelijkheid wordt gerepresenteerd. Ik bestudeer tegenover welk beeld van ‘zelf’ en ‘ander’ witte vrouwelijkheid wordt geconstrueerd en in welke mate representaties van witte vrouwen in een Belgische setting verschillen van witte vrouwen in een Congolese setting.

Met Vlaamse kinderboeken bedoel ik kinder- en jeugdliteratuur gepubliceerd in België en geschreven in het Nederlands door witte auteurs met Belgische nationaliteit. Ik onderzoek vier boeken gepubliceerd tijdens de koloniale periode en negen boeken gepubliceerd na 1960. Inhoudelijk situeren zeven verhalen zich tussen 1885 en 1960 en zes tussen 1960 en vandaag. Ik tracht aan de hand van een interdisciplinaire onderzoeksmethode – waarin intersectionaliteit, genderstudies, *whiteness studies*, postkoloniale literatuurkritiek en kritische discoursanalyse worden gecombineerd – betekenisvolle stereotypen en sociale verhoudingen die doorleven tot op vandaag in historisch perspectief te plaatsen en kritisch te bevragen. Sociaal-constructivisme, de opvatting dat de werkelijkheid sociaal geconstrueerd is en dit deels op basis van vertogen, hanteer ik als uitgangspunt bij de implementatie van mijn onderzoeksmethode.²⁰ Vertogen omvatten de relatie tussen taal, denken en buiten-talige werkelijkheid en worden geuit via verschillende media zoals teksten. Ze reflecteren steeds een selectie van de buiten-talige werkelijkheid, gekoppeld aan een specifiek mens- en maatschappijbeeld.²¹ Het is niet mijn bedoeling morele oordelen te vellen over de vertogen of hun zenders, omdat traditionele assumpties en stereotypen vaak onbewust binnensluipen in teksten en ik er zelf niet vrij van ben. Wel plaats ik de vertogen in hun publicatie- en receptiecontext, door aan de hand van een literatuurstudie van recente historiografie en van essays en wervingsliteratuur uitgegeven tijdens de koloniale periode een historische schets van de Belgische aanwezigheid in Congo te bieden.²²

²⁰ Jan BLOMMAERT, *Discourse. A critical introduction* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), p. 12; Rosi BRAIDOTTI en Gabriele GRIFFIN, “Whiteness and European Situatedness”, in *Thinking Differently, A reader in European Women’s Studies* (Londen: Zed books, 2002), p. 223 en 234; FAIRCLOUGH, Op. cit. p. 8.

²¹ FAIRCLOUGH, Op. cit. p. 129.

²² Zowel de bronnen als de hier gepresenteerde analyse kunnen door andere lezers anders geïnterpreteerd worden en met nieuw onderzoek worden tegengesproken, genuanceerd, bijgeschaafd. Ik streef dan ook geen absolute objectiviteit na. Derrida stelt dat wetenschappelijke studies net als populaire literatuur worden gecodeerd door de zenders en gedecodeerd door de ontvangers, waarbij de geïntendeerde boodschap en voor-gesuggereerde interpretatie van de zenders (volledig) kan worden overgenomen door de ontvangers of kan worden gecounterd. Met deze stelling ontkracht Derrida waarheidsclaims en deconstrueert hij de notie “objectiviteit”. Zich bewustzijn en expliciet maken van de eigen positie door onderzoekers en opnemen van verantwoordelijkheid voor de eigen kennisclaims zit vervat in de concepten “sterke en belichaamde objectiviteit”. Volgens Sarah Harding is sterke objectiviteit onlosmakelijk verbonden met sterke reflexiviteit: Vanuit openheid over de eigen gesitueerde kennis in dialoog treden met de gesitueerde kennis van anderen, in andere posities, en de optie open laten dat wanneer zij je onderzoek opnieuw

zouden doen, andere resultaten naar boven kunnen komen, of om het met de woorden van Jan Pieterse Nederveen te formuleren: “Analyse van beeldvorming is zelf historisch en cultureel bepaald en dus nooit volledig objectief. De analyse van beeldvorming impliceert zelf een bepaalde beeldvorming die de reflectie is van een ruimer collectief bewustzijn”. Onderzoekers zijn deel van de realiteit die ze als studieobject nemen, waardoor hun persoonlijke achtergrond, fysiologie, neurologie en specifieke perceptiecontext hun interpretatie met betekenis laden. Deze individuele interpretatie communiceert met de normen en waarden van de collectiviteiten waarin het individu zichzelf als *insider* positioneert of net buiten valt. Het westerse mens- en maatschappijbeeld waarmee ik ben opgegroeid hanteert een witte en mannelijke norm voor objectiviteit en wetenschappelijke accuraatheid. Hoewel ik als vrouw een ondergeschikte maatschappelijke positie bekleed, is mijn geleefde ervaring niet gereduceerd tot het sekse-gendercontinuüm maar plaatst mij als wit, *able bodied*, middenklasse, hoger opgeleid, heteroseksueel persoon in een geprivilegieerde positie. Qua territoriaal identificatieniveau ben ik Vlaming, Belg, Europeaan en westerling. Mijn ervaringen als witte vrouw zijn niet identiek aan de ervaringen van de beschreven personages, zenders of ontvangers. Ik kan enkel mijn interpretatie geven van de manier waarop de verschillende personages worden gerepresenteerd, daarbij expliciterend wanneer, waar en onder welke omstandigheden mijn beweringen gelden. Jacques Derrida en François Lyotard geciteerd in Johan BRAECKMAN en Etienne VERMEERSCH, *De rivier van Herakleitos. Een eigenzinnige visie op de wijsbegeerte* (Antwerpen: Houtekiet, 2008), p. 361-362; CEUPPENS, Op. cit. p. 332-333; Sarah HARDING, “Rehtinking Standpoint Epistemology: What is ‘Strong Objectivity’”, in *Feminism and Science* (Oxford: Oxford University Press, 1996), p. 236 en 238-240; Peggy MCINTOSH, “White Privilege and Male Privilege. A Personal Account of Coming to See Correspondences through Work in Women’s Studies”, in *Reconstructing Gender: A Multicultural Anthology* (Universiteit van Michigan: McGraw-Hill Education, 2008), p. 70; Jan PIETERSE NEDERVEEN, *Wit over zwart: beelden van Afrika en zwarten in de westerse populaire cultuur* (Amsterdam: Koninklijk Instituut voor de Tropen, 1990), p. 226; Terence RANGER en Richard WERBNER, *Postcolonial identities in Africa* (Londen: Zed books, 1996), p. 245; Adrienne RICH, “Notes toward a Politics of Location (1984)”, in *Blood, Bread and Poetry. Selected Prose 1979-1985* (New York/Londen: W. W. Norton & Company, 1994), p. 210-214.

Deel 1: Methodologie

Hoofdstuk 1 ‘Zelf’ en ‘ander’ als centrale concepten

In de inleiding werd aangehaald dat witte vrouwen in Congo een positie bekleden tussen ‘zelf’ en ‘ander’. Ze worden tegelijk als *insiders* en *outsiders* benaderd en bevinden zich op de grenzen tussen verschillende sociale categorieën. In dit hoofdstuk worden de concepten ‘zelf’ en ‘ander’ nader toegelicht. Daarnaast worden de twee belangrijkste sociale categorieën voor mijn onderzoek, namelijk gender en ‘ras’, theoretisch gekaderd.

1.1 ‘Zelf’ en ‘ander’: spiegelbeeld of tegenpool?

De Duitse filosoof Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831) observeerde het ontstaan van moderne, West-Europese natiestaten, kapitalisme en moderne bureaucratie, gestuwd door industriële vooruitgang, technologische en administratieve vernieuwing. Deze processen gingen gepaard met maatschappelijke verschuivingen en het ontstaan van een nieuwe middenklasse. Die middenklasse stond als werkgevers in een hiërarchische machtsrelatie tot de werknemers. De dominantie van de burgerij over de arbeiders werd gelegitimeerd op basis van klassenverschil. De nieuwe sociale verhoudingen werden gezien als een natuurlijke en noodzakelijke categorisering ten behoeve van het behoud van de natiestaat: verschil werd absoluut, deterministisch en onomkeerbaar. Hegels analyse van de hier geschetste processen vond haar weerslag in zijn meester-slaafdialectiek.¹ Volgens Hegel bestaat een maatschappij uit sociale interacties, confrontaties tussen ‘zelf’ en ‘niet-zelf’. De verhouding tussen ‘zelf’ en ‘niet-zelf’ is een onevenwichtige machtsrelatie, want ‘het zelf’ erkent ‘het niet-zelf’ als zijn tegenpool. Doordat het ‘zelf’ geneutraliseerd wordt tot norm, wordt het ‘niet-zelf’ afwijkend, abnormaal of anders. ‘Het niet-zelf’ wordt een ‘ander’ op basis van verschil en dat verschil wordt met een negatieve connotatie omgeven en als essentie van ‘de ander’ gezien.² Door ‘het zelf’ te identificeren met de norm en te associëren met het goede en ‘de ander’ als afwijkend van de norm en daardoor als het slechte te beschouwen, kunnen slechte eigenschappen van ‘het zelf’ worden geprojecteerd op ‘de ander’. Zolang het ‘zelf’ erkend wordt en

¹ Georg Wilhelm Friedrich Hegel geciteerd in BRAECKMAN en VERMEERSCH, Op. cit. p. 173 en 175; Georg Wilhelm Friedrich Hegel geciteerd in James GARVEY en Jeremy STANGROOM, *The Story of Philosophy. A History of Western Thought* (Londen: Quercus, 2012), p. 284-285; Marnix VERPLANCKE, “Recensie: Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Fenomenologie van de geest, Boom, 2013, 495 p.”, *Liberales*, geraadpleegd op 3 november 2016 via <http://www.liberales.be>.

² Avtar Brah onderscheidt vier wegen waarlangs verschil kan worden onderzocht: (1) Vanuit de dagelijkse, geleefde ervaring van ‘de ander’ (2) Inclusie- en exclusiemechanismen die de *in-* en *out-group* afbakenen en van elkaar onderscheiden (3) Identiteitsvorming op individueel niveau, op basis van een binair, categorisch denken en uitlichten van één identiteitskenmerk als essentie van dat individu (4) Intersecties tussen machtssystemen, individuele en collectieve identiteit in een specifieke interactiecontext. Per context versterken of verzwakken sociale eigenschappen elkaar. Avtar Brah geciteerd in Les BACK en John SOLOMOS, *Theories of Race and Racism. A Reader*, 2de ed., Routledge Student Readers (Londen/New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2009), p. 513-516.

zichzelf erkent als ‘zelf’ en de ‘ander’ als ‘ander’, blijft het status quo behouden. Verschillende personen en maatschappelijke groepen leren in welke situaties welke rol – die van ‘zelf’ of ‘ander’ – te vervullen via onderwijs, media, etc.³

Hegels meester-slaafdialectiek kent verschillende toepassingen. Karl Marx en Friedrich Engels vertalen Hegels theorie in socio-economische termen: de burgerij als meester – corresponderend met een middenklasse-norm voor ‘het zelf’ – en de arbeiders als slaven. Door de scheiding van productie en reproductie, vertaalde kapitalisme zich in patriarchaat: binnen het westerse, heteroseksuele huwelijk domineert de man de vrouw zoals de burgerij de arbeiders op de werkvloer.⁴ Volgens Les Back en John Solomos vormt dit de grondslag voor de positie van vrouwen en arbeiders als ‘interne ander’, want hoewel ze tegengestelde eigenschappen krijgen toebedeeld dan deze die aan mannen en burgerij worden toegemeten, doorkruisen kapitalisme, patriarchaat nationalisme, racisme, kolonialisme en imperialisme elkaar.⁵ Jean-Paul Sartre plaatst de assen waarlangs zelf-positionering en *othering* zich voltrekken op een continuüm en nuanceert zo Hegels analyse. Voor Sartre is elk individu een vrij ‘zelf’ dat kan domineren en gedomineerd worden: ieder ‘zelf’ is een ‘ander’ en vice versa. Doordat ‘het zelf’ zichzelf ervaart als ontkenning van ‘de ander’, dragen slechts twee opties bij tot behoud van de eigen identiteit: (1) berusting in de positie van ‘ander’ (2) objectivering en onderdrukking van ‘de ander’ vanuit ‘het zelf’. Het patriarchale gendersysteem, heteronormativiteit, kolonialisme, nationalisme en kapitalisme steunen volgens Simone De Beauvoir, die het existentialisme van Sartre en de meester-slaafdialectiek van Hegel aan elkaar verbindt, op het objectiveren van de inferieure positie van vrouwen, holebi’s, zwarte mannen, zwarte vrouwen en arbeiders.⁶

1.2 De vrouw als ‘interne ander’

De Beauvoir biedt met *La Deuxième Sexe* (1949) een interpretatiekader voor de maatschappelijke onderdrukking van de vrouw.⁷ Ze analyseert intersecties tussen sekse, gender en klasse en concludeert in navolging van Hegel, Marx en Engels dat binnen een heteroseksueel huwelijk de man meester is en de vrouw slaaf.⁸ Vrouwen krijgen een status als ‘ander’ en ‘minderwaardig’, doordat ze

³ BACK en SOLOMOS, Op. cit. p. 337; Georg Wilhelm Friedrich Hegel geciteerd in GARVEY en STANGROOM, Op. cit. p. 281-284; Leo RAUCH en David SHERMAN, *Hegel's Phenomenology of Self-Consciousness: Text and Commentary*, Suny Series, Hegelian Studies (New York: State University of New York Press, 1999), p. 119, 125 en 183-184.

⁴ Friedrich ENGELS, “The Origin of the Family, Private Property, and the State”, in *The Essential Feminist Reader* (New York: The Modern Library, 2007), p. 104-110; GARVEY en STANGROOM, Op. cit. p. 284-287; RAUCH en SHERMAN, Op. cit. p. 126.

⁵ BACK en SOLOMOS, Op. cit. p. 338.

⁶ Cathérine RODGERS, *Le Deuxième Sexe de Simone Beauvoir. Un Héritage Admiré et Contesté* (Parijs: L'Harmattan Inc., 1998), p. 18.

⁷ Ibidem.

⁸ Anneli MCLACHLAN, *Zenith Student Book (Zenith 16-19)* (Oxford: Heinemann Educational Publishers, 2000), p. 116.

niet publiek en economisch actief zijn.⁹ Kapitalisme bracht volgens Silvia Federici een arbeidsdeling met zich mee: mannen leveren betaalde arbeid, vrouwen zorgen voor een continue voorraad aan arbeidskrachten via reproductie en leveren onbetaalde arbeid in het huishouden. Met de scheiding van productie en reproductie werden de publieke en private sfeer van elkaar onderscheiden en ging het publieke samenvallen met het mannelijke, terwijl de private sfeer vrouwelijk werd.¹⁰ Om het mannelijke 'zelf' te behouden, dient de vrouwelijke 'ander' te worden onderdrukt: het vrouwelijke lichaam werd een site voor marginalisering om haar uitsluiting uit het publieke leven te legitimeren.¹¹ 'Typisch mannelijke' en 'typisch vrouwelijke' eigenschappen werden van elkaar onderscheiden, sekse werd aan gender en de bijhorende rolverwachtingen gekoppeld.¹² Volgens De Beauvoir hebben deze rolverwachtingspatronen implicaties op verschillende sociale assen en ook Federici stelt dat de verschillende sociale factoren elkaar betekenis geven.¹³

Zoals Hegel reeds voor De Beauvoir en Federici beweerde, hebben 'zelf' en 'ander' elkaar nodig om te bestaan: de man is enkel man ten opzichte van de vrouw en omgekeerd. Op die manier blijft het status quo patriarchaat-kapitalisme-West-Europees nationalisme-kolonialisme behouden.¹⁴ De Beauvoir identificeert het burgerlijke gezinsideaal als sociaal geconstrueerd machtssysteem met een eigen dynamiek, waardoor het geconstrueerde karakter en de verwevenheid van de verschillende machtsstructuren verdoezeld wordt.¹⁵ Essentialistische, homogeniserende categorisatie legitimeert deze verhoudingen, maar ze zijn statisch noch natuurlijk. Er is geen sprake van een eenzijdige, top-down machtsuitoefening van een actief 'zelf' over een passieve 'ander' hoewel dit in mainstream discoursen wel zo wordt voorgesteld.¹⁶ Vanuit het interpretatiekader van de tweede sekse deconstrueert De Beauvoir het traditionele vertoog en de populaire literatuur van haar tijd en concludeert dat de maatschappelijke realiteit van de vrouw als moeder en echtgenote een prototype vrouw is dat via stereotype representaties in de media aan mannen en vrouwen wordt aangeleerd.¹⁷

Literaire representaties van mannen en vrouwen zijn steeds geïdealiseerd en weerspiegelen de meest gerespecteerde vorm van mannelijkheid en vrouwelijkheid op dat moment, op die plaats. Raewyn Connell noemt deze ideaaltypes "*hegemonic masculinity*" en "*emphasized femininity*".¹⁸ Op

⁹ Constance BORDE en Sheila MALOVANY-CHEVALIER, red., *Extracts from The Second Sexe*, Vintage Classics (Londen: Vintage Books, 2015), p. II.

¹⁰ Silvia FEDERICI, *Caliban and the Witch. Women, the Body and Primitive Accumulation* (Brooklyn, New York: Autonomedia, 2004), p. 11, 61 en 115.

¹¹ Idem, p. 15 en 17.

¹² Idem, p. 100.

¹³ BORDE en MALOVANY-CHEVALIER, Op. cit. p. 5; FEDERICI, Op. cit. p. 14.

¹⁴ MCLACHLAN, Op. cit. p. 116; RAUCH en SHERMAN, Op. cit. p. 125 en 183-184.

¹⁵ RODGERS, Op. cit. p. 15.

¹⁶ GARVEY en STANGROOM, Op. cit. p. 282 en 284-285.

¹⁷ BORDE en MALOVANY-CHEVALIER, Op. cit. p. 4-5.

¹⁸ Raewyn CONNELL en James MESSERSCHMIDT, "Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept", *Gender Society* 19 (2005), p. 831-832.

microniveau worden ze geconstrueerd binnen de familiale sfeer. Op het mesoniveau wordt hegemonie geproduceerd via discursieve, politieke en demografische uitingen van cultuur of natiestaat. Tenslotte beslaat het macroniveau de globale samenleving: wereldpolitiek, wereldhandel en massamedia. Hoewel de drie niveaus verweven zijn met elkaar, kan hegemonische masculiniteit op het ene niveau op de andere niveaus geïnterpreteerd worden als onderdrukte mannelijkheid, doordat elk niveau een eigen sociale dynamiek teweegbrengt en dominante representaties steeds potentieel tegen-hegemonische lezingen inhouden (cf. infra). *Black feminism* bekritiseerde bijvoorbeeld het geproclameerde globale zusterschap van het feminisme van de Tweede Golf.¹⁹ Westerse feministen namen immers witte, heteroseksuele, cis-gender, *able bodied*, middenklasse vrouwen als standaard voor “de vrouw”. Deze specifieke invulling van vrouwelijkheid is volgens Connell de benadrukte vorm die hegemonische mannelijkheid ondersteunt.²⁰ Invullingen van mannelijkheid en vrouwelijkheid evolueren echter doorheen de tijd, in reactie op en als constructief element voor socio-economische, culturele en (geo)politieke veranderingen. De sociale kenmerken bevinden zich tevens op een continuüm: Zowel mannen als vrouwen kunnen mannelijkheid en vrouwelijkheid verbeelden.²¹

1.2.1 De vrouw en de natiestaat

De Beauvoir onderscheidt sekse van gender: sekse is het biologisch bepaalde geboortegeslacht en wordt onomkeerbaar geacht. Gender daarentegen is een historisch variabele, maatschappelijke en culturele invulling van mannelijkheid en vrouwelijkheid. Hiermee bekritiseert ze de hiërarchische indeling van de samenleving met de man aan de top van de piramide en de vrouw onderaan.²² De

¹⁹ Simone De Beauvoir wordt beschouwd als een theoretische voorloper van en pijler onder het feminisme van de Tweede Golf of de *Women's Liberation Movement* die na WOII haar opgang maakte. De *Women's Liberation Movement* streefde naar de erkenning dat vrouwen in hun vrouwelijkheid gelijkwaardig zijn aan mannen in hun mannelijkheid, ondanks de biologische verschillen tussen beide seksen. Man- en vrouw-zijn staan immers niet in een één op één relatie met mannelijkheid en vrouwelijkheid. Dit kon worden aangetoond door vrouwen als groep zichtbaar te maken binnen de maatschappij en vrouwen als wetenschappelijke objecten en subjecten te integreren in de academische wereld. Vrouwenstudies identificeren de macht van witte mannen binnen een patriarchaal systeem en claimen dat politieke, economische en culturele instituties gebouwd zijn naar een witte mannelijke norm om zijn hegemonie in stand te houden. Het schijnbaar neutrale karakter van deze instituties wordt doorprikt. De metafoor van de feministische golven wordt recent bekritiseerd, onder meer door Karen Offen die stelt dat er doorheen de geschiedenis een continue feministische activiteit kan worden waargenomen met af en toe meer zichtbare fasen van activisme. Julie CARLIER, “Feminisme na de Eerste Wereldoorlog tot ‘women's liberation’ (ca. 1960-1980)” (Hoorcollege Feminisme en Diversiteit in Transnationaal Historisch Perspectief, Gent, 9 oktober 2015); Gily COENE, “Naar de tweede golf: het persoonlijke wordt politiek” (Hoorcollege Overzicht van het Feministisch Denken, Brussel, 21 oktober 2015); Becky FRANCIS, Christine SKELTON, en Lisa SMULYAN, “Chapter 5: Gender and Methodology. Introduction: The Need for Assertive Methodologies”, in *The Sage Handbook of Gender and Education. Gender and Methodology* (Londen: SAGE Publications Ltd, 2006), p. 63, 67 en 72; Gayle LETHERBY en Jennifer MARCHBANK, *Introduction to Gender. Social Science Perspectives* (New York: Routledge, 2014), p. 4 en 17.

²⁰ Bill ASHCROFT, Gareth GRIFFITHS, en Helen TIFFIN, *The empire writes back: theory and practice in post-colonial literatures* (Londen/New York: Routledge, 2005), p. 172-173.

²¹ LETHERBY en MARCHBANK, Op. cit. p. 6 en 9.

²² BORDE en MALOVANY-CHEVALIER, Op. cit. p. III en 5; MCLACHLAN, Op. cit. p. 116.

Beauvoir deconstrueert het dominante mens- en maatschappijbeeld dat sinds de Franse Revolutie in West-Europa werd geïnstitutionaliseerd. De uitgangspunten zijn vrijheid, gelijkheid, broederlijkheid en autonomie. Doordat dit contrasteert met reële maatschappelijke ongelijkheden, ging men de ondergeschikte positie van vrouwen, arbeiders en de zwarte bevolking legitimeren op basis van (fysiek waarneembaar) verschil. De uitsluiting van witte vrouwen uit het publieke en politieke leven verliep parallel met hun ondergeschikte positie binnen het patriarchale kerngezin.²³ Met haar sociaal-constructivistische interpretatiekader ontdoet De Beauvoir de binaire, categorische tweedeling man-vrouw van haar schijnbaar natuurlijke karakter: “de witte vrouw” is een constructie binnen het gezin en binnen de natiestaat.²⁴ Zo wees het onderzoek van Antoinette Burton naar de representatie van niet-westerse vrouwen in negentiende-eeuwse Britse tijdschriften uit dat witte vrouwen zichzelf als burgers in het Britse Rijk schreven door zich te onderscheiden van zwarte vrouwen en zichzelf een eigen koloniale missie toe te eigenen: ten opzichte van de ‘externe ander’ zijn witte mannen en vrouwen voornamelijk samen wit (cf. infra).²⁵

Benedict Anderson definieert “natie” als een denkbeeldige gemeenschap of ideële constructie van culturele eenheid, gebaseerd op de aanname dat een groep mensen bij elkaar hoort door een gemeenschappelijke taal, locatie, tradities, godsdienst en verleden. Identificatie tussen de leden van de natie zorgt voor interne cohesie. Ondanks haar geconstrueerde karakter en flexibiliteit van de grenzen, percipiëren de leden de natie als natuurlijk, historisch gegroeid collectief. In een natiestaat vallen bestuur en volk samen, daar politiek actieve burgers als leden van de natie de soevereiniteit en autoriteit van het bestuur erkennen. Een natiestaat en nationaal eenheidsgevoel worden mede geconstrueerd door een nationale canon en nationalistische discoursen.²⁶ Volgens Anne McClintock en Thapar-Bjorkert zijn nationale vertogen gegenderd op vijf niveaus: (1) Vrouwen reproduceren als moeders de leden van de natie en het witte ‘ras’ en houden zo de eigen groep in stand.²⁷ (2) Vrouwen markeren de symbolische grenzen van nationale en etnische identiteit en zijn verantwoordelijk voor het in stand houden en doorgeven van culturele en ideologische tradities. Zelfopoffering, affectie en sympathie worden gepropageerd als vrouwelijke kwaliteiten die de nationale cohesie ondersteunen. Gedrag dat het onderscheid tussen publieke en private sfeer bedreigt, bedreigt patriarchaat en nationale stabiliteit.²⁸ Als economisch actieve vrouwen overschrijden arbeidsvrouwen volgens Federici deze grens.²⁹ In vergelijking met passieve burgerdames zijn ze

²³ Simone De Beauvoir geciteerd in GARVEY en STANGROOM, Op. cit. p. 328-329.

²⁴ BORDE en MALOVANY-CHEVALIER, Op. cit. p. III en 5; MCLACHLAN, Op. cit. p. 116.

²⁵ Antoinette BURTON, “The Feminist Quest for Identity: British Imperial Suffragism and ‘Global Sisterhood’ 1900-1915”, *Journal of Women’s History* 3, nr. 2 (1991), p. 57-59.

²⁶ Benedict ANDERSON, *Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism* (Londen: Verso, 2006), p. 6.

²⁷ THAPAR-BJORKERT, Art. cit. p. 3 en 5-6.

²⁸ Anne MCCLINTOCK, *Imperial leather: race, gender and sexuality in the colonial context* (New York: Routledge, 1995), p. 86.

²⁹ FEDERICI, Op. cit. p. 103 en 107.

mannelijk actief, terwijl ze in relatie tot witte mannen als vrouw onzichtbaar blijven in de private sfeer. Ook elke niet-heteroseksuele of op reproductie gerichte seksuele handeling wordt bedreigend geacht.³⁰ Deze opvatting vond zijn weerslag in de dubbele standaard: vrouwen worden tegelijk gerepresenteerd als goede, vrome, seksueel passieve moeders en irrationele, losbandige, seksueel actieve verleidsters.³¹ (3) Vrouwen als actieve doorgeefluiken en producenten van de nationale cultuur en tradities. De witte vrouw symboliseert in westerse koloniale vertogen nationale essentie en zuiverheid.³² Biologisch-deterministische, essentialistische interpretaties verbinden een burgerlijke, heteronormatieve en vroom-christelijke moraal aan het witte ‘ras’ en de collectieve identiteit van West-Europese natiestaten. Het burgerlijke gezinsideaal markeert ultieme mannelijkheid, vrouwelijkheid, heteroseksualiteit en witheid.³³ Witte vrouwen in Congo nemen volgens Federici echter een ambigue positie in, want ze kennen een gedeelde witte ervaring met witte mannen, maar evenzeer een gedeelde vrouwelijke ervaring met zwarte vrouwen.³⁴ (4) Vrouwen als symbolische betekenaars van etnisch-nationale verschillen die bijdragen tot de constructie, reproductie en transformatie van etnisch-nationale categorieën. Genderverschillen, nationale verschillen, klassenverschil en raciale verschillen markeren elkaars grenzen. Grensgevallen bedreigen de constructie en het voortbestaan van de *in-group*. Vrouwen, holebi’s, personen met een functiebeperking en arbeidersklassen worden buiten de *in-group* geplaatst door ze te associëren met zwartheid en negatieve connotaties van afwijkende seksualiteit. Interne en externe ‘ander’ worden - afhankelijk van de specifieke interactiecontext - inwisselbaar om de geknutselde homogeniteit van de natiestaat te behouden.³⁵ (5) Vrouwen als deelnemers in nationale, economische, politieke en militaire strijd. Vrouwen onderhandelen de eigen identiteit langs verschillende sociale assen en machtssystemen. Langs deze assen controleren, versterken en herscheppen vrouwen elkaar, bijvoorbeeld in de onderdrukking van zwarte vrouwen door witte vrouwen, lesbische vrouwen door heteroseksuele vrouwen en arbeidervrouwen door burgerdames.³⁶

³⁰ MCCLINTOCK, Op. cit. p. 107 en 164-165.

³¹ BORDE en MALOVANY-CHEVALIER, Op. cit. p. 2; FEDERICI, Op. cit. p. 103 en 137.

³² Rachel Bailey JONES, “Chapter 2: Development of Feminist Postcolonial Theory”, in *Postcolonial Representations of Women* (Springer Netherlands, online beschikbaar via <http://www.springer.com>, 2011), p. 35-36; MCCLINTOCK, Op. cit. p. 355.

³³ Mrinalini SINHA, *Gender and Nation*, Women’s and gender history in global perspective (Washington: American Historical Association, 2006), p. 15.

³⁴ FEDERICI, Op. cit. p. 110.

³⁵ MCCLINTOCK, Op. cit. p. 353-354; SINHA, Op. cit. p. 3 en 12.

³⁶ JONES, Art. cit. p. 35-36; MCCLINTOCK, Op. cit. p. 355; THAPAR-BJORKERT, Art. cit. p. 5-6.

1.3 ‘Ras’³⁷

Volgens George Fredrickson reflecteert racisme over ‘ras’, daar het een besef impliceert dat etnische hiërarchieën discursieve constructies zijn die voortkomen uit bevraagbare vooronderstellingen en geloofsopvattingen.³⁸ Racisme identificeert schijnbaar onoverbrugbare verschillen tussen individuen en groepen en bevindt zich op het continuüm tussen inclusie en exclusie. Sinds de Verlichting heerst het idee dat elk levend wezen een vaste plaats heeft binnen de maatschappelijke structuur. Verschillen binnen de *in-* en *out-group* worden genegeerd door één gefixeerd identiteitsaspect als gemeenschappelijke factor en bepalend element voor lidmaatschap naar voor te schuiven. ‘Ras’ vloeit voort uit fixatie en essentialistisch categoriseren van etniciteit in hiërarchische verhoudingen.³⁹

Wanneer racisme gekoppeld wordt aan witte superioriteitsclaims en dominantie van wit over zwart, ondersteunt het kolonialisme en imperialisme - hoewel koloniale en imperiale discoursen ethnocentrisch kunnen zijn zonder racistisch te zijn en racistische claims anti-imperialistisch en antikoloniaal.⁴⁰ Kolonialisme is het domineren of uitoefenen van controle door een groep mensen over een andere groep binnen een structureel ongelijke machtsrelatie die in stand gehouden wordt via discursieve praktijken en fysiek geweld. Tijdens de vroegmoderne tijd en negentiende eeuw onderbouwde kolonialisme het vestigen van dominante groepen op het grondgebied van onderdrukte groepen ideologisch.⁴¹ Witte settlers trachtten de politieke, sociale, economische en culturele structuren in de kolonie te vervangen door het West-Europese mens- en maatschappijbeeld. Kolonialisme is echter geen eenzijdige top-down machtsuitoefening van een homogeen westers blok over het niet-Westen, maar een gelaagde en relationele onderhandeling van identiteiten.⁴² Dit geldt evenzeer voor imperialisme.⁴³ Volgens McClintock is imperialisme een ideologisch machtssysteem gedragen door de dominantie van witte mannen over witte vrouwen, zwarte vrouwen en gefeminiseerde of geïnfantiliseerde zwarte mannen.⁴⁴ Imperialisme betreft de expansie van een politieke unie of natiestaat, waarbij de oorspronkelijke natiestaat als centrum of

³⁷ De term “racisme” ontstond aan het begin van de twintigste eeuw en werd mainstream tijdens de jaren 1930 als legitimerende theorie voor de Holocaust. Sindsdien heeft de term een negatieve connotatie, verbonden met een biologisch-deterministische invulling van “ras”. Om dit laatste begrip van die negatieve connotatie te ontdoen, wordt het tussen aanhalingstekens geplaatst. CEUPPENS, Op. cit. p. XXVIII; George FREDRICKSON, *Racism: a short history* (Princeton: Princeton university press, 2002), p. 5, 156 en 158.

³⁸ FREDRICKSON, Op. cit. p. 5, 154-156 en 158.

³⁹ Marc BOONE, *Historici en hun métier. Een inleiding tot de historische kritiek* (Gent: Academia Press, 2011), p. 180; Frantz FANON, *Black skin, White masks* (Londen: Pluto Press, 1986), p. 29; FREDRICKSON, Op. cit. p. 5, 10, 154-157 en 170.

⁴⁰ FREDRICKSON, Op. cit. p. 10, 156-157 en 170.

⁴¹ Melvin PAGE, *Colonialism: An International, Social, Cultural and Political Encyclopedia* (Santa Barbara: ABC-CLIO Ltd, 2003), p. xxi.

⁴² Nancy Rose HUNT, *Gendered colonialisms in African history* (Oxford: Blackwell, 1997), p. 4.

⁴³ Alex CALLINICOS, *Imperialism and Global Political Economy* (Londen: Polity, 2009), s.p.

⁴⁴ MCCLINTOCK, Op. cit. p. 1 en 5.

metropool wordt beschouwd en toegevoegde gebieden als een door het centrum gedomineerde periferie.⁴⁵ Het imperiale centrum exploiteert grondstoffen uit de kolonies en exporteert in ruil afgewerkte producten, arbeidsoverschotten en sociale spanningen. Afwentelen van sociale spanningen op de kolonies versterkt de interne cohesie, terwijl de identiteit van de *in-group* vorm krijgt in relatie tot de externe 'ander'.⁴⁶ Via aanspraken op een gemeenschappelijke witheid binnen koloniale projecten en imperialistische expansie, schrijven witte vrouwen zichzelf in de natie. Nationaal lidmaatschap viel tijdens de negentiende eeuw immers samen met etnische origine.⁴⁷

Hoewel 'ras' werd ingezet als controle- en machtsinstrument tijdens de Europese kolonisatie van Afrika, bestond raciaal denken reeds voor de institutionalisering van het concept. Jan Pieterse Nederveen definieert raciaal denken als "*het toeschrijven van inferioriteit of superioriteit aan mensen op grond van biologische kenmerken*".⁴⁸ De Duitse antropoloog en anatoom Johann Friedrich Blumenbach (1752-1840) werkte een evolutieladder uit, waarop verschillende types binnen de menselijke soort werden geklasseerd op basis van sekse, huidskleur, leeftijd en *abilty*. Hij duidde de witte, *able bodied* man aan als oorspronkelijk menselijk type, waarvan de andere types afgeleid zijn.⁴⁹ Charles Darwin (1809-1882) suggereert dat de door Blumenbach onderscheiden menselijke types enkel kunnen samenleven in permanente competitie en hiërarchische machtsrelaties, een existentialistische visie die hij deelt met Sartre (cf. supra).⁵⁰ Via deze theorieën legitimeerden West-Europese kolonistoren de dominantie van een witte minderheid over een zwarte meerderheid in de Afrikaanse regio's en koppelden hier een artificieel stammenonderscheid tussen zwarte mannen aan.⁵¹

1.3.1 De creatie van een 'externe ander'

Moderne, West-Europese natiestaten ontstonden niet in een vacuüm, maar zijn permanent in ontwikkeling op het kruispunt van sociale, economische, politieke en culturele structuren.⁵² Volgens Jörn Rüsen voltrekt deze evolutie zich ten eerste via asymmetrische allocatie van positieve en negatieve eigenschappen aan *in-* en *out-group*. Sociale interacties voltrekken zich in een continue duiding van gelijkenissen en verschillen tussen de betrokken actoren. West-Europese natiestaten definiëren burgerschap als witte, middenklasse, heteroseksuele, cis-gender, *able bodied* man. Dit

⁴⁵ PAGE, Op. cit. p. xxi, 21 en 580-582.

⁴⁶ Dries LESAGE, *Geschiedenis van de Wereldpolitiek (1815-Heden)* (Gent: Academia Press, 2014), p. 60-61; David VAN REYBROUCK, *Congo: een geschiedenis* (Amsterdam: De Bezige Bij, 2010), p. 49.

⁴⁷ FREDRICKSON, Op. cit. p. 69; MCCLINTOCK, Op. cit. p. 6.

⁴⁸ PIETERSE NEDERVEEN, Op. cit. p. 45.

⁴⁹ FREDRICKSON, Op. cit. p. 56-58.

⁵⁰ FREDRICKSON, Op. cit. p. 9 en 85; PIETERSE NEDERVEEN, Op. cit. p. 51.

⁵¹ Karel ARNAUT, Sarah BRACKE, en Bambi CEUPPENS, *Een leeuw in een kooi: de grenzen van het multiculturele Vlaanderen* (Antwerpen: Meulenhoff/Manteau, 2009), p. 23.

⁵² Arif DIRLIK, "Is There History after Eurocentrism? Globalism, Postcolonialism and the Disavowal of History", *Cultural Critique* 42 (1999), p. 10 en 12.

‘zelf’ bevestigt zich via herkenning van tegengestelde identiteitskenmerken in ‘de ander’.⁵³ Edward Saïd concludeert dat “het Oosten” een uitvinding is van “het Westen”, waarbij oosterlingen volledig tegengesteld handelen, denken en praten dan westerlingen. Dezelfde logica wordt toegepast in traditionele westerse vertogen over Afrika.⁵⁴ Negatieve eigenschappen toegeschreven aan het continent, worden geprojecteerd op afzonderlijke regio’s en individuele zwarte personages, die op hun beurt de categorieën verpersoonlijken die ze vertegenwoordigen. Hetzelfde geldt voor de allocatie van positieve eigenschappen aan Europa, West-Europese natiestaten en witte personages.⁵⁵

Ten tweede hanteren West-Europese natiestaten een lineaire geschiedsopvatting met teleologisch vooruitgangdenken.⁵⁶ De leden van de natie identificeren zich met een gemeenschappelijk verleden en verankeren de *in-group* historisch. De contemporaine natiestaat wordt gepresenteerd als onafwendbare lotsontwikkeling: vanuit een ruwe vorm kwam de *in-group* tot een steeds verdere graad van ontwikkeling, tot de volledige ontplooiing van de nationale essentie in het heden.⁵⁷ De nationale essentie kent haar raciale component in een witte huidskleur, terwijl de canon het verleden retrospectief positioneert als proloog of aanloop naar het heden of corpus en de toekomst als slot van de ontstaansmythe van de *in-group*. Het volwassenwordingsproces van de held personifieert dit proces op individueel niveau. Parallel met de asymmetrische allocatie van positieve en negatieve eigenschappen aan ‘zelf’ en ‘ander’, wordt de *out-group* in een statisch verleden gesitueerd, als contrast met en letterlijk achter de progressieve *in-group*. Vrouwelijke seksualiteit en de seksualiteit van zwarte mannen wordt geassocieerd met een primitieve, anachronistische ruimte. Het verleden als oorsprong voor nationale tradities maakt witte vrouwen als dragers van die tradities echter ook complementair aan witte mannen.⁵⁸

Monocentrisme tenslotte is het vertrekpunt van het wereldbeeld van de *in-group*, het territoriale identificatieniveau van de insiders.⁵⁹ De Afrikaanse setting is niet het grondgebied waarmee witte actoren zich identificeren. Het witte perspectief wordt echter als referentiepunt gehanteerd, waardoor westerlingen geen vreemden zijn in Afrika maar Afrika afwijkend is van hen.⁶⁰ De verschillende West-Europese natiestaten beschouwen zichzelf op grond van raciale identificatie, gelijkaardige industrialiseringsprocessen, kapitalisme en geopolitieke onderhandelingsposities als

⁵³ DIRLIK, Art. cit. p. 10; Jörn RÜSEN, “How to overcome ethnocentrism: Approaches to a culture of recognition, by history in the twenty-first century”, *History and Theory* 43 (2004), p. 122.

⁵⁴ Edward SAÏD, *L’orientalisme. L’Orient créé par l’Occident* (S.l.: Editions du Seuil, 2005), p. 86.

⁵⁵ JONES, Art. cit. p. 30-31; RANGER en WERBNER, Op. cit. p. 90-91.

⁵⁶ RÜSEN, Art. cit. p. 122.

⁵⁷ Tom VERSCHAFFEL, “Leren sterven voor het vaderland”, *Low Countries Historical Review* 113 (1998), p. 146.

⁵⁸ FREDRICKSON, Op. cit. p. 8; MCCLINTOCK, Op. cit. p. 193, 357 en 360; Uma NARAYAN, *Dislocating Cultures: Identities, Traditions, and Third World Feminism* (New York: Routledge, 1997), p. 50.

⁵⁹ RÜSEN, Art. cit. p. 124.

⁶⁰ JONES, Art. cit. p. 30-31; RANGER en WERBNER, Op. cit. p. 90-91.

insiders van een Europese en westerse gemeenschap.⁶¹ Het Westen ziet zichzelf als centrum van de wereld, terend op een koloniaal en imperialistisch verleden waarin vermeende witte superioriteit de plicht impliceert het niet-Westen uit haar statische, ahistorische toestand te halen. Monocentrisme wordt vertaald in eurocentrisme binnen een narratief dat de wereld opdeelt in *West versus Rest* als twee schijnbaar homogene blokken.⁶²

1.3.2 Stereotypering van de ‘externe ander’

Sociale factoren en territoriale identificatieniveaus interageren binnen een gelaagd narratief waarin westerlingen worden onderscheiden van niet-westerlingen, Europeanen van Afrikanen, Aziaten en Amerikanen, Belgen van Italianen, Portugezen, Duitsers, enzoverder tot op het interpersoonlijke niveau - binnen eenzelfde territoriaal-etnische categorie - waarin arbeiders van bourgeois, mannen van vrouwen en volwassenen van kinderen worden onderscheiden. Hoewel vaak één factor wordt uitgelicht om het verschil tussen ‘zelf’ en ‘ander’ te benadrukken, versterken stereotypen op het ene niveau stereotypen op andere niveaus.⁶³ Stereotypering ondersteunt categorisatie en binair denken door het uitvergroten en fixeren van verschil. Dergelijke simplificaties en complexiteitsreducties verhogen de herkenbaarheid van de representaties en versterken socialisatie.⁶⁴

Jessica Evans, Stuart Hall en Sean Nixon onderscheiden typologie, stereotype en type. Typologieën zijn classificatieschema’s en referenties om voorwerpen, personen en gebeurtenissen van elkaar te onderscheiden en op te delen in categorieën. Personen worden gedefinieerd op basis van rolverwachting, persoonlijke eigenschappen en lidmaatschap van verschillende sociale groepen. De combinatie van deze classificatiemechanismen maakt personen tot makkelijk herkenbare, gegeneraliseerde types. Stereotypen daarentegen reduceren personen tot de sociale kenmerken die hun lidmaatschap tot deze of gene categorie determineren, simplificeren deze eigenschappen en vergroten ze uit. Hierdoor wordt het verschil tussen ‘zelf’ en ‘ander’ gefixeerd en beide categorieën onderscheiden via inclusie- en exclusiemechanismen. (Ideaal)types construeren het status quo en de vooronderstelde sociale orde, stereotypes worden ideaaltypes in het negatieve en markeren de grenzen van de sociale orde door alles wat daarbuiten valt te personifiëren.⁶⁵

Sinds de eerste contacten tussen wit en zwart en parallel met de ontwikkeling van regionale en etnisch-culturele identiteiten kunnen volgens Shelley Haddock, Lori Lund en Litsa Renée Tanner

⁶¹ BRAIDOTTI en GRIFFIN, Art. cit. p. 234; Philomena ESSED en Sandra TRIENEKENS, “Who wants to feel white? Race, Dutch culture and contested identities”, *Ethnic and Racial Studies* 31 (2008), p. 68.

⁶² DIRLIK, Art. cit. p. 3-4; FREDRICKSON, Op. cit. p. 52-54, 58 en 66.

⁶³ ARNAUT, BRACKE, en CEUPPENS, Op. cit. p. 24.

⁶⁴ Peter VAN DEN HOVEN, *Jeugdliteratuur bestaat niet. Of de voort-durende strijd om het kinderboek* (Tielt/Leidschendam: Lannoo/Biblion, 2011), p. 77 en 177.

⁶⁵ EVANS, HALL, en NIXON, Op. cit. p. 247-248 en 253.

verschillende lagen van raciale en culturele stereotypering worden blootgelegd. Ten eerste worden minderheidsgroepen overwegend negatief gerepresenteerd. Daarnaast worden raciale en culturele stereotypen versterkt met klasse-gebonden en gegenderde stereotypen: zwarte personen worden afgebeeld als arm, dom en naïef. Ten derde primeren de waarden en normen van de dominante groep: minderheden worden vanuit een westers, liberaal-democratisch, individualistisch, kapitalistisch en christelijk-seculier perspectief benaderd en alle personages spreken en handelen vanuit dit perspectief. Personages met hetzelfde waardenkader worden tenslotte gegroepeerd tot *in-group*, terwijl de overige perspectieven samengevoegd worden tot *out-group*.⁶⁶

1.4 Conclusie

Het onderscheid tussen ‘zelf’ en ‘ander’ is een artificiële identiteitsconstructie en simplificatie van de realiteit. Categorisatie en binair denken in termen van *insiders* en *outsiders* is tegelijk een discursief en sociaal proces. Sociale actoren handelen naar stereotypen en vormen er de inspiratiebron voor. ‘Het zelf’ valt samen met een gehomogeniseerd ‘ik’ of ‘wij’, waarbij minstens één identiteitsaspect als bindend element wordt gefixeerd. ‘De ander’ wordt gepersonifieerd door ‘zij’ en fungeert als metafoor voor alles wat de homogeniteit en stabiliteit van de *in-group* bedreigt. De literatuur stereotypeert ‘de ander’ langs drie wegen: (1) ‘De ander’ leeft in een statisch verleden. Dit stereotype correspondeert aan de boven besproken teleologische geschiedsopvatting en zal tot uiting komen in de trope van de zwarte bevolking als permanente kinderen en de witte vrouw als zondebok voor de fouten uit het verleden (2) ‘De ander’ leeft in de periferie. Een monocentrisch wereldbeeld vertaalt zich in een complementariteitsbenadering van het sekse-gendercontinuüm: de witte vrouw en de witte man vullen elkaar aan als natie en staat. Daarnaast verbindt dit perspectief androcentrisme aan kolonialisme: mannelijke dominantie en autonomie over de gefeminiseerde zwarte bevolking (3) ‘De ander’ als negatie van ‘het zelf’ verbeeldt het contrast tussen type en stereotype, wat zich vertaalt in de dubbele standaard en dichotomietheze (cf. *infra*, zie bijlage 2).

Hoofdstuk 2 Onderzoeksmethode

In deze thesis verbind ik de taalfilosofie van Ferdinand de Saussure aan het postmodernisme, dat ervanuit gaat dat het geconstrueerde karakter van ‘zelf’ en ‘wij’ pas zichtbaar wordt na expliciteren van ‘ander’ en ‘zij’. Wanneer boven besproken machtsstructuren en identiteitsconstructies worden

⁶⁶ Shelley A. HADDOCK, Lori K. LUND, en Litsa Renee TANNER, “Images of Gender, Race, Age, and Sexual Orientation in Disney Feature-Length Animated Films”, *Journal of Feminist Family Therapy* 15, nr. 4 (2008), p. 31-33.

blootgelegd, helpt postmodernisme traditionele connotaties opheffen door ze te contextualiseren.⁶⁷ Postmodernisten leggen bloot wat in mainstream discoursen onzichtbaar blijft. Het gaat hierbij niet alleen om het zichtbaar maken van gemarginaliseerde en bewust afwezige stemmen, maar ook om het aanduiden van interne tegenspraak, spanningen en dubbelzinnigheden. Jacques Derrida inspireerde zich op het postmodernisme, maar nuanceert de relatie tussen taal en buiten-talige werkelijkheid door zowel het expliciete als impliciete in de tekst te situeren.⁶⁸ Hij volgt het postmodernisme in zijn bewering dat de betekenis van teksten wijzigt naargelang de context, maar becijfert het aantal mogelijke contexten – en bijgevolg ook het aantal mogelijke betekenissen binnen één tekst – op oneindig: Er bestaat geen vaste, afgelijnde set aan repertoires voor sociaal handelen. De repertoires geconstrueerd in nieuwe vertogen zijn immers slechts reflecties van bestaande repertoires in oude discoursen. Hetzelfde verhaal, geconsumeerd binnen dezelfde perceptiecontext, kan op verschillende manieren worden geïnterpreteerd door verschillende lezers. Een tekst krijgt zijn betekenis niet door een specifieke interactie tussen vorm, inhoud, publicatie- en receptiecontext, maar door in dialoog te treden met andere teksten. In zijn conceptualisering van intertekstualiteit stelt Derrida dat woorden enkel verwijzen naar een talige werkelijkheid en teksten naar elkaar.⁶⁹

2.1 Critical Discourse Analysis (CDA)

Kritische discoursanalyse bestaat uit inhouds- en frame analyse. Inhoudsanalyses richten zich op het tellen van woorden, blootleggen van syntactische en semantische relaties en identificeren van de boodschap. Frame analyses deconstrueren de boodschap, waardoor de buiten-talige impact ervan duidelijk wordt. Deze methode is nauw verbonden met het poststructuralisme van Foucault. CDA biedt een politieke en morele evaluatie van de relatie tussen discoursen, macht, kennis en sociale

⁶⁷ Ferdinand de Saussure (1857-1913), één van de grondleggers van het structuralisme, ontleedt taal als een gelaagd systeem dat via vertogen wordt geordend. De taalfilosofie van de Saussure droeg bij tot de kritische discoursanalyse en het representatieonderzoek, door personages via het taalsysteem in het buiten-talige, sociale systeem te integreren. Raymond Corbey en Jan Pieterse Nederveen baseerden zich op de Saussure om te concluderen dat personages worden gecategoriseerd op basis van één of twee identiteitskenmerken, waar analoge rolpatronen aan worden verbonden. Binnen elk identiteitskenmerk wordt een tweedeling gemaakt, verbonden aan een waardeoordeel. Zo valt 'ras' uit elkaar in positief gewaardeerd wit en negatief gewaardeerd zwart, sekse in positief gewaardeerd man – verbonden aan mannelijkheid op de gender-as – en negatief gewaardeerd vrouw, geassocieerd met vrouwelijkheid. Rolpatronen en identiteitskenmerken refereren aan elkaar op collectief en individueel niveau via de verschillende lagen waaruit het discours bestaat en vormen een repertoire waarop sociale actoren hun verwachtingen, assumpties en gedragingen kunnen baseren. Witte mannen bijvoorbeeld krijgen een normatieve status, waarbij het normatieve en positieve wordt geïnternaliseerd als 'ik' en 'wij', 'het zelf'. Ferdinand de Saussure geciteerd in BRAECKMAN en VERMEERSCH, Op. cit. p. 359; BOONE, Op. cit. p. 187 en 212; CORBEY, Op. cit. p. 82; EVANS, HALL, en NIXON, Op. cit. p. xvii-xix, xxi en 14; FAIRCLOUGH, Op. cit. p. 129; LORENZ, Op. cit. p. 120-121; PIETERSE NEDERVEEN, Op. cit. p. 230.

⁶⁸ Jacques Derrida geciteerd in GARVEY en STANGROOM, Op. cit. p. 349; LORENZ, Op. cit. p. 126.

⁶⁹ BOONE, Op. cit. p. 231; BRADFORD en MALLAN, Op. cit. p. 3; EVANS, HALL, en NIXON, Op. cit. p. xxi; Jacques Derrida geciteerd in GARVEY en STANGROOM, Op. cit. p. 349.

structuren met de bedoeling alternatieve perspectieven op het dominante vertoog zichtbaar te maken.⁷⁰ In mijn thesis hou ik zowel rekening met het aantal witte vrouwen dat in Vlaamse kinder- en jeugdliteratuur over Congo wordt opgevoerd, als met de manier waarop ze worden gerepresenteerd. Hiervoor hanteer ik de *frame analysis* uitgewerkt door Jan Blommaert, gepreciseerd met de *Pages Toolkit* en Jens Krabels checklist voor genderrepresentaties (zie bijlage 3).⁷¹ Blommaert deconstrueert vertogen op vijf niveaus. Ten eerste onderscheidt hij gesproken van geschreven taal en indirect van direct taalgebruik. Het tweede niveau is het territoriaal identificatieniveau: het gebruik van een bepaalde taal, verbonden aan een bepaald gebied. Discursieve verwijzingen naar geografische ruimtes construeren grenzen tussen *in-* en *out-group* en koppelen hier specifieke karakteristieken aan. Wanneer een ideaaltypisch hoofdpersoonage doorheen tijd en ruimte reist, overschrijdt hij of zij die grenzen en bedreigt het binaire denkkader en de traditionele assumpties die eraan ten grondslag liggen.⁷² Ten derde is taal klasse-gebonden en differentieert taal naargelang etnische verschillen. Het vierde niveau kijkt naar specifieke interacties binnen familiale context, in het onderwijs, etc. Tenslotte kan taal formeel of informeel zijn, wat afgeleid kan worden uit stijl, genre en format. Deze vijf niveaus weerspiegelen volgens Blommaert de identiteit van de zender, de verwachtingen waaraan de zender hoopt te voldoen en de sociale context waarbinnen de zender opereert.⁷³

Norman Fairclough onderscheidt externe van interne tekstrelaties. Sociale structuren, handelingen en sociale relaties binnen acties, persoonsidentificaties en representaties, stijl, genre en intertekstualiteit behoren tot de eerste groep en grammatica, vocabularium, betekenisrelaties, vorm, klank, intonatie, ritme, tekstgrootte, lettertype, dialoog en persoonsexpressies van de zender tot de laatste.⁷⁴ Vermijden van dialoog is volgens Fairclough een strategie om ‘de ander’ onzichtbaar te maken en onevenwichtige machtsrelaties via discoursen te institutionaliseren. Dialoog impliceert immers het overwegen van verschillende perspectieven en interpretaties. Op basis van het onderscheid tussen interne en externe tekstrelaties, werkte Fairclough een CDA-stappenplan uit, dat door mij werd gehanteerd bij de interpretatie van het bronnenmateriaal (zie bijlage 4).⁷⁵ June Christian en Rebecca Rogers baseerden zich op Faircloughs analyseschema voor hun onderzoek naar de constructie van ‘ras’ in Engelstalige kinderboeken, terwijl de Californische overheid er haar

⁷⁰ BLOMMAERT, Op. cit. p. 24-25.

⁷¹ De *Pages Toolkit* is een hulpmiddel dat toelaat aan de hand van kritische vragen en voorbeelden de afbeeldingen en teksten in kinder- en jeugdliteratuur te lezen op stereotype genderrepresentaties en het problematische karakter van traditionele portrettingen van mannelijke en vrouwelijke personages te kaderen. “Pages Toolkit”, *Gender in Kinderboeken*, geraadpleegd op 9 mei 2016 via <http://www.rosadoc.be/kinderboeken>; Jens KRABEL, “Questions on picture books – checklist for analysing gender images in picture books” (Leonardo da Vinci - Education and Culture-EU, 2008), s.p.

⁷² BLOMMAERT, Op. cit. p. 10-11, 206-207 en 222.

⁷³ Idem, p. 10-11.

⁷⁴ FAIRCLOUGH, Op. cit. p. 36 en 47.

⁷⁵ Idem, p. 41-43.

inspiratie haalde om richtlijnen op te stellen voor de detectie van seksisme en racisme in kinder- en jeugdliteratuur (zie bijlage 5).⁷⁶ Marc Boone koppelt Faircloughs onderscheid tussen interne en externe tekstrelaties aan interne en externe bronnenkritiek. Externe kritiek probeert te achterhalen waar, wanneer en door wie de tekst werd opgesteld. Waren de zenders rechtstreekse getuigen of haalden ze hun inspiratie bij andere auteurs? Historische gebeurtenissen worden verteld met kennis van hun afloop en gekleurd door de contemporaine situatie. Interne kritiek buigt zich over de inhoud en betekenis van de tekst.⁷⁷ Het verhaal linkt de gerepresenteerde elementen op causale en/of chronologische wijze aan elkaar en geeft ze hun betekenis. In deze specifieke ordening van geselecteerde elementen verworden sociale actoren tot personages en types in een *dominant meaning*.⁷⁸

2.1.1 Het frame: een gekleurd interpretatiekader

Frames bestaan uit argumentatieve functies (*reasoning devices*) en de tekstuele en visuele elementen waarlangs die inhoud wordt gepresenteerd (*framing devices*). Onder argumentatieve functies vallen probleemstelling, diagnose, beoordeling van het probleem en mogelijke oplossingen. Ze worden gevormd door specifieke verbanden tussen beeldkeuze, woordkeuze, referenties, vergelijking, bronnen, beschrijving, herhaling, cijfers, actief of passief taalgebruik, paratekst en rolverdeling (*framing devices*).⁷⁹ *Framing devices* creëren *reasoning devices* door denotatie en connotatie. Woorden en beelden worden beschreven en deze beschrijvingen roepen specifieke gevoelens op bij zenders en ontvangers.⁸⁰ Discoursen informeren ontvangers en sturen tegelijk de interpretatie van die informatie. Deze voor-gesuggereerde interpretatie verschaft een gemeenschappelijke basis voor het denken en handelen van sociale actoren binnen dezelfde maatschappelijke groep en stuurt de interactievormen tussen *in-* en *out-group*. Zenders inspireren de voor-gesuggereerde interpretatie vaak onbewust op dominante maatschappelijke verhoudingen, dominante opvattingen van tijd en ruimte en wereldsystemen.⁸¹ Wanneer zenders en ontvangers het vertoog en het achterliggende mens- en maatschappijbeeld met dezelfde waardenoordelen inkleuren, is er sprake van *preferred reading*: de interpretatie van de buiten-talige werkelijkheid door de zenders (*dominant meaning*)

⁷⁶ "10 Quick Ways to Analyze Children's Books For Racism and Sexism" (Council on Interracial Books for Children, California State Department for Education, 1998), s.p.; June CHRISTIAN en Rebecca ROGERS, "What could I say? A critical discourse analysis of the construction of race in children's literature", *Race Ethnicity and Education* 10, nr. 1 (2007): 21–46.

⁷⁷ BOONE, Op. cit. p. 104, 115–118 en 171.

⁷⁸ FAIRCLOUGH, Op. cit. p. 83.

⁷⁹ Ine VAN LINTHOUT, "Framing" (Gastcollege Historische Kritiek van Woord en Beeld in de Massamedia, Gent, 4 maart 2015).

⁸⁰ BLOMMAERT, Op. cit. p. 41; VAN LINTHOUT, Op. cit.

⁸¹ BLOMMAERT, Op. cit. p. 48; Robert ENTMAN, "Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm", *Journal of Communication* 43 (1993), p. 52–53; FAIRCLOUGH, Op. cit. p. 151.

wordt door de meerderheid van de ontvangers voor waar of wenselijk aanvaard.⁸² Wanneer de ontvangers op basis van hun receptiecontext, persoonlijke achtergrond en meervoudige identiteit betekenissen toevoegen aan het dominante vertoog of de betekenis ervan veranderen, is er sprake van *negotiated* of *counter-hegemonic reading*. Hoewel de *preferred reading* grotendeels wordt overgenomen, wordt de code bijgestuurd om de posities, ervaringen en belangen van de ontvangers te weerspiegelen eerder dan die van de zenders. Een tegen-hegemonische lezing is mogelijk wanneer de sociale situatie van de ontvangers volledig tegenovergesteld is aan die van de zenders. De ontvangers verwerpen de *preferred reading* en vervangen haar door een alternatief frame. Feministische, intersectionele en postkoloniale analyses zijn voorbeelden van *counter-hegemonic reading*.⁸³ Het zijn deconstructieve methodes die zich inspireren op de standpuntepistemologie om de schijnbare vanzelfsprekendheid van de hegemonie van dominante groepen in vraag te stellen en daarbij trachten de bouwstenen van dominantie en onderdrukking bloot te leggen. Deze methodes kenmerken zich door hun engagement om traditioneel afwezige stemmen te erkennen in hun gelijkwaardigheid en zichtbaar te maken naast de aanwezige actoren.⁸⁴

2.1.2 De constructie van dominante betekenissen

Herhalingen, woordplaatsing en verwijzingen naar culturele symbolen centraliseren bepaalde elementen, die in de voor-gesuggereerde interpretatie als belangrijk worden gemarkeerd. Het bewust verzwijgen van informatie of vermijden van tekstuele en visuele vormen die alternatieve mens- en maatschappijbeelden overwegen, sturen de interpretatie van de ontvangers even sterk als het op de voorgrond plaatsen van bepaalde elementen.⁸⁵ Informatie kan bewust verzwegen worden door de zenders als gevolg van sociale assumpties of politieke motieven, uit angst voor veroordeling of vervolging, als poging om de ontvangers naar de mond te praten, etc. Andere elementen worden onbewust weggelaten, omdat ze evident, algemeen gekend en geaccepteerd worden geacht.⁸⁶ Volgens Fairclough construeren dominante sociale groepen evidentie via de herhaling van vooronderstellingen over de buiten-talige werkelijkheid in tekstuele representaties ervan en via de specifieke invulling en ordening van die representaties.⁸⁷ Door bijvoorbeeld specifieke

⁸² EVANS, HALL, en NIXON, Op. cit. p. xx en 125.

⁸³ BLOMMAERT, Op. cit. p. 46-47; ENTMAN, Art. cit. p. 56.

⁸⁴ Standpuntepistemologie gaat ervanuit dat minderheidsgroepen een bevoorrechte toegang hebben tot kennis, omdat zij vanuit hun geleefde ervaring inzicht hebben in hun onderdrukte positie en tegelijk het geconstrueerde karakter van de dominante posities kritisch bevragen COENE, "Differentiefeminisme, poststructuralisme en queertheorie"; Gily COENE, "Has feminism changed science? Feministische epistemologie, standpuntdenken, en diversiteit" (Hoorcollege Overzicht van het Feministisch Denken, Brussel, 10 december 2015); COENE, "Naar de tweede golf: het persoonlijke wordt politiek".

⁸⁵ ENTMAN, Art. cit. p. 52-53.

⁸⁶ FAIRCLOUGH, p. 55-56.

⁸⁷ Ibidem.

persoonskenmerken als determinanten van sociale interacties te veralgemenen en naturaliseren, wordt hun eigenheid ingevuld als afwijkend van de norm en verbonden aan de *out-group*. Vooronderstellingen worden echter niet noodzakelijk algemeen aanvaard of door iedereen gedeeld: elk vertoog beschikt over potentieel hegemonische en tegen-hegemonische lezingen.⁸⁸

Dominante betekenissen worden hoofdzakelijk geconstrueerd via herhaling over verschillende media heen. Dit brengt ons terug bij Derrida's concept van intertekstualiteit, de overname van elementen uit andere teksten in het eigen discours.⁸⁹ Blommaert onderscheidt intertekstualiteit steunend op sociale factoren van intertekstualiteit op basis van politiek-ideologische categorieën.⁹⁰ Fairclough onderscheidt vier manifestaties van intertekstualiteit. Er kan letterlijk en met rechtstreekse verwijzing worden geciteerd. Delen uit de basistekst kunnen geparafraseerd worden, met referentie naar de basistekst. Parafraze kan ook optreden zonder referenties en tenslotte kunnen naar *speech acts* uit de basistekst worden verwezen, zonder de inhoud over te nemen. Elke vorm van intertekstualiteit impliceert een selectie van elementen uit en herinterpretatie van bestaande discoursen binnen een nieuwe context.⁹¹

2.1.3 Kinder- en jeugdliteratuur

De constructie van kinder- en jeugdliteratuur als apart genre tijdens de achttiende/negentiende eeuw, gaf het categorische onderscheid tussen kinderen en volwassenen mee vorm. De inhoud van de boeken reflecteert deze sociale categorisatie niet alleen, maar legitimeert ze meestal ook. De cultureel geconstrueerde kindertijd verschaft dominante groepen de mogelijkheid zich temporeel en persoonlijk-evolutionair te onderscheiden van andere sociale groepen. Infantilisering van vrouwen, minderjarigen en niet-westerlingen bevestigt de macht van de witte, mannelijke kostwinner en vader die 'de ander' in de volwassenheid van de moderniteit moet onderrichten. Het volwassenwordingsproces van kind-personages impliceert een lineaire zoektocht van de ontvangers naar de normatieve *telos* van 'het zelf'.⁹²

Volgens Peter Van Den Hoven omslaat "kinder- en jeugdliteratuur" alle teksten met een doelpubliek jonger dan achttien jaar. Deze invulling onderscheidt geen literaire genres, specifieke leeftijdsgroepen, stijl of kwaliteit. Ze is voor Van Den Hoven dan ook te generaliserend. Kinder- en jeugdboeken beperken zich qua ontvangers niet uitsluitend tot minderjarigen. Vooral voorlees- en schoolboeken hebben een dubbele geadresseerde. Daarenboven zijn "kinderen" en "volwassenen"

⁸⁸ Idem, p. 58-60.

⁸⁹ Idem, p. 39.

⁹⁰ BLOMMAERT, Op. cit. p. 29 en 129.

⁹¹ FAIRCLOUGH, Op. cit. p. 49, 51 en 55.

⁹² Elisabeth WESSELING, "In loco parentis: The adoption plot in Dutch-language colonial children's books", *Tyaskrif vir Letterkunde* 46, nr. 1 (2009), 139-140.

allesbehalve homogeen, maar complexe en flexibele sociale constructies. Binnen de groep kinderen worden artificiële leeftijdsgrenzen getrokken op basis van biologische maturiteit: Van 0 tot 11 jaar spreekt men van een kind, van 11 tot 18 jaar van een jongere.⁹³ Leeftijdscategorieën voor boeken worden geïnstitutionaliseerd op basis van verstandelijke en technische leesvaardigheid. Het merendeel van de door mij geselecteerde boeken is geschreven voor een doelpubliek van 10 tot 12 jaar. Eén boek draagt het label “alle leeftijden”, terwijl één boek zich op veertien-plussers richt. Ik selecteerde mijn bronnen op basis van het trefwoord “Congo” in de rubriek “Nederlandstalige, fictieve kinder- en jeugdliteratuur” in de catalogus van openbare bibliotheken in Brussel, Antwerpen en Oost-Vlaanderen. De grote beschikbaarheid aan kinder- en jeugdboeken over dit thema zorgde ervoor dat ik mij beperkte tot een willekeurige selectie van dertien bronnen. De door mij onderzochte boeken zijn als gevolg van de selectieve en fragmentarische bewaring van kinder- en jeugdliteratuur vermoedelijk niet representatief voor de Vlaamse kinder- en jeugdboekenmarkt voor verhaallijnen gesitueerd in Congo. Er dient ook rekening gehouden te worden met pragmatische beperkingen, zoals het korte tijdsbestek waarbinnen deze thesis diende te worden voltooid. Door zowel bronnen gepubliceerd voor als na 1960 te selecteren, minstens één verhaal met een witte man, één met een witte vrouw, één met een zwarte man en één met een zwarte vrouw in de hoofdrol en zowel verhalen die zich afspelen in Congolese als Belgische setting te analyseren, hoop ik toch enkele relevante onderzoeksresultaten te kunnen presenteren.⁹⁴

Kinder- en jeugdliteratuur wordt hoofdzakelijk geassocieerd met fictie en ontspanning. Toch communiceert fictie met de buiten-talige werkelijkheid. De interacties tussen tekst, zender, ontvanger en personages bieden immers zowel een realistische weergave als een ideaalbeeld. Daarenboven leent het genre zich makkelijker tot maatschappijkritiek, verholen onder een sluier van fantasie. Onderzoek op basis van fictieve bronnen richt zich dan ook hoofdzakelijk op de achterliggende realiteit, waarbij rekening wordt gehouden met de persoonlijke en sociale achtergrond van de zenders. Volgens Boone leent fictie zich om ideaaltypische constructies van sociale relaties bloot te leggen en alternatieve lezingen te ontwikkelen. Hij deelt de mening van Elisabeth Bekers dat de blinde vlekken uit de geschiedenis een stem krijgen in fictie en tegelijk de

⁹³ Katrien DE GRAEVE, “Theorising Identities in Early Childhood”, in *Theorising Early Childhood Research*, vol. 2, Sage Handbook of Early Childhood Research (Londen: Sage Press, 2016), p. 1 en 4; VAN DEN HOVEN, Op. cit. p. 150.

⁹⁴ Pas vanaf het einde van de jaren 1960 kreeg de academische wereld, dankzij de *linguistic turn*, aandacht voor kinder- en jeugdboeken. Sociologen, pedagogen, historici en literatuurwetenschappers kregen aandacht voor welke informatie aan kinderen wordt doorgegeven en op welke manier deze informatieoverdracht verloopt. Overheidsinstanties werden aangespoord sterker in te zetten op de bewaring van literaire bronnen voor een jeugdig publiek. Openbare bibliotheken volgen echter markttenissen, waardoor de bewaar- en consultatiemogelijkheden voor verhalende bronnen permanent onder druk staan. Bovendien was de publicatie van Vlaamse kinder- en jeugdliteratuur zeer beperkt tot de tweede helft van de jaren 1900, daar het culturele en intellectuele leven in België gedragen werd door de Franse taal. BOONE, Op. cit. p. 8; Karen GHONEM-WOETS en Piet MOOREN, red., *De smalle marge van de multiculturele samenleving. De multiculturele leescultuur in onderwijs en bibliotheek, boekproductie en beleid* (Den Haag: Biblion, 2001), p. 93; VAN DEN HOVEN, Op. cit. p. 150.

fictie van de geschiedenis wordt ontmaskerd. Het centraal plaatsen van witte, vrouwelijke personages is een herinterpretatie van en impliciete kritiek op de traditioneel door witte mannen gedragen (historische) canon. Sinds 1980 wordt in de sociologische literatuurkritiek een gelaagde methode van analyse gehanteerd, waarbij literaire bronnen inhoudelijk worden gelezen op feitelijke informatie – bijvoorbeeld een historische roman geeft geschiedkundige informatie over de periode waarin de plot zich voltrekt – en de tekst zelf als bron van informatie over zijn ontstaans-, publicatie- en perceptiecontext. Ontspanning en escapisme primeren in fictieliteratuur, waarbij assumpties van zender en ontvanger worden uitvergroet tot een zwart-witportrettering van ‘zelf’ en ‘ander’. Fictie speelt via representaties van ‘de ander’ in op de angsten van het publiek en biedt een escapistisch ideaal in representaties van ‘het zelf’. Vooral kinderboeken representeren dominante waarden en normen, die de hele bevolking zich via opvoeding eigen moet maken.⁹⁵ Naast ontspanning stelt fictieliteratuur immers ook educatie tot doel. Vooral historische verhalen lenen zich tot socialisatie en onderricht, omdat ze een duidelijk herkenbare moraal bevatten en identiteit historisch verankeren. Op die manier wordt continuïteit en stabiliteit verschaft aan het heden.⁹⁶

2.1.3.1 Kinderboeken als socialisatie-instrument

Donnarae MacCann en Maddy Yulisa definiëren socialisatie als het (onbewust) uitwisselen van culturele, sociale en politieke attitudes en de percepties hierover tussen *insiders* van verschillende generaties. Het doel van socialisatieprocessen is behouden van het status quo, de interne cohesie en het voortbestaan van de *in-group*.⁹⁷ In navolging van Michel Foucault en Judith Butler, stelt Katrien De Graeve dat sociale categorieën geconstrueerd worden door vertogen, instituties en gebruiken die die categorieën benoemen, afgrenzen en reguleren. Herhalingen van zo’n specifieke categorie vereenvoudigen en veralgemenen de sociale actoren die ertoe behoren tot een ideaaltype ‘zelf’ (cf. supra).⁹⁸ Dit proces is wat MacCann en Yulisa omschrijven als de creatie van een historisch precedent: elke menselijke activiteit is een historisch precedent voor de volgende handeling. Toegepast op literatuur stellen ze dat vertogen een beperkte set handelingen, gedragingen en posities representeren waaruit sociale actoren kunnen putten om zowel hun eigen identiteit als onderlinge relaties op te bouwen.⁹⁹ Deze repertoires overstijgen hun ontstaanscontext en maken kinder- en jeugdboeken zowel reflecties van als commentaren op een permanent wijzigende buiten-

⁹⁵ Elisabeth BEKERS, “Introduction (2)” (Hoorcollege Postcolonial Literature in English, Etterbeek, 6 oktober 2016); BOONE, Op. cit. p. 8, 162-164, 189 en 229; BRADFORD en MALLAN, Op. cit. p. 2 en 8.

⁹⁶ WESSELING, Art. cit. p. 146.

⁹⁷ Donnarae MACCANN en Maddy Amadu YULISA, *Neo-Imperialism in Children’s Literature About Africa: A Study of Contemporary Fiction* (New York: Routledge, 2008), p. 4.

⁹⁸ DE GRAEVE, Art. cit. p. 5.

⁹⁹ MACCANN en YULISA, Op. cit. p. 99, 126-127 en 209.

talige realiteit. Ontvangers kiezen hun sociale rol uit de bestaande repertoires en handelen ernaar, waardoor traditionele maatschappelijke verhoudingen onbewust worden gereproduceerd.¹⁰⁰ Sociale actoren worden echter niet gedetermineerd door discursieve repertoires, maar beschikken over een vorm van *agency* binnen de beperkte ruimte van vaste repertoires en geldende wereldsystemen.¹⁰¹

Elk individu ontwikkelt zijn zelfbeeld naar de verwachtingen en normen van de groep waartoe hij/zij behoort. Zichzelf identificeren met een bepaalde groep, impliceert miskennen van lidmaatschap van een andere groep. Kinder- en jeugdliteratuur presenteert hoofdzakelijk kinderen en adolescenten als hoofdpersonages die een reis doormaken van ‘ander’ naar ‘zelf’. Dit wordt verbeeld door een identiteitscrisis, de puberteit, een verplaatsing doorheen tijd en ruimte.¹⁰² In de terugkeer en het volwassen worden van de held, worden ‘het zelf’ en de factoren die deze identiteit vormgeven bevestigd in een succesverhaal. Qua leeftijd blijven zowel het hoofdpersonage als de meerderheid van de ontvangers echter kinderen, die een voorbeeld dienen te nemen aan volwassen personages: hun ouders en historische figuren uit de nationale canon.¹⁰³ Het verschil in leeftijd tussen zender, ontvanger, hoofdpersonage en nevenpersonages wordt benadrukt via de trope van kinderlijke onschuld.¹⁰⁴ Connotaties met onschuld, geweldloosheid en onafhankelijkheid verdoezelen volgens MacCann en Yulisa het gekleurde karakter van de gerepresenteerde wereldbeelden.¹⁰⁵ Roderick McGillis stelt echter dat literatuur evenzeer socialisatie bevordert als introspectie. Elke tekst kan door elke ontvanger anders worden gelezen, afhankelijk van diens persoonlijke achtergrond en specifieke receptiecontext. Socialisatie gaat met andere woorden steeds om een wisselwerking tussen discoursen en buiten-talige werkelijkheid. Elk machtssysteem functioneert contextueel en elke sociale actor onderhandelt de eigen individuele en collectieve identiteit via dezelfde logica.¹⁰⁶

¹⁰⁰ Koen BOGERS en Patrick WYMEERSCH, *De Kongo in de Vlaamse fictie- en reisverhalen* (Brussel: CEDAF-ASDOC, 1987), p. 116-117.

¹⁰¹ BLOMMAERT, Op. cit. p. 14-15; BOONE, Op. cit. p. 202-203.

¹⁰² BOGERS en WYMEERSCH, Op. cit. p. 121 en 126.

¹⁰³ Paul CARR en Darren LUND, *Revisiting The Great White North? Reframing Whiteness, Privilege, and Identity in Education* (Springer eBooks, online beschikbaar via <http://link.springer.com/book/10.1007%2F978-94-6209-869-5>, 2015), p. 19; WESSELING, Art. cit. p. 140.

¹⁰⁴ BOGERS en WYMEERSCH, Op. cit. p. 121 en 126.

¹⁰⁵ MACCANN en YULISA, Op. cit. p. 1.

¹⁰⁶ Roderick MCGILLIS, “Postcolonialism, Children, and their Literature”, *ARIEL: A Review of International English Literature* 28, nr. 1 (1997), p. 11.

2.2 De deconstructie van het traditionele frame

2.2.1 Intersectioneel en interdisciplinair literatuuronderzoek

2.2.1.1 Whiteness studies

Whiteness studies zijn anti-essentialistisch en intersectioneel, want deconstrueren wit en zwart als meervoudige, gelaagde identiteiten, witheid en zwartheid als sociale classificatiesystemen.¹⁰⁷ Hedendaagse, populaire concepties van wit en zwart zijn sterk beïnvloed door negentiende-eeuwse koloniale discoursen. Volgens Paul Carr en Darren Lund markeert witheid de macht van de witte, mannelijke kolonisator als type en sociale actor, gesitueerd in het heteroseksuele kerngezin en geografisch verbonden aan het Westen.¹⁰⁸ Volgens Ruth Frankenberg impliceert witheid een structureel privilege, gelegitimeerd op basis van huidskleur en zogenaamde rassentheorieën. Daarnaast is witheid het perspectief van waaruit witte mensen de samenleving interpreteren.¹⁰⁹ Witte perspectieven associëren zwartheid en zwart-zijn met het niet-witte, niet-westerse, niet-heteroseksuele, etc. Op die manier wordt zwartheid aangeduid als problematisch verschil.¹¹⁰ Door witheid te expliciteren in mijn onderzoek, hef ik de hegemonie op die voortvloeit uit haar onzichtbaarheid.¹¹¹ Witheid is, zo concluderen Carr en Lund, alomtegenwoordig in de expliciete afwezigheid ervan. Peggy McIntosh stelt dat witte mensen worden gesocialiseerd in het niet zien van hun privilege. Door wit als raciale identiteit te ontkennen, wordt het vereenzelvigd met het normale, neutrale en universele. Elke portrettering van niet-witte mensen vertrekt vanuit witte standaarden. In koloniale vertogen manifesteert witheid zich in de trope van de beschavingsmissie. In het niet benoemen van “wit” en “westers” als raciale en culturele identiteit, trachten koloniatoren de zwarte bevolking hun wereldbeeld op te dringen onder het voorwendsel cultuur en beschaving te brengen.¹¹² Volgens Sara Ahmed manifesteert witheid zich in invullingen van tijd en ruimte, zoals in het burgerlijke kerngezin en witte gemeenschappen in de kolonies. Het niet preciseren van de raciale identiteit van witte personen in een bepaalde ruimte, markeert die ruimte als wit. Degenen van wie de raciale identiteit wel expliciet wordt vermeld, verworden tot *outsiders*.¹¹³

¹⁰⁷ BRAIDOTTI en GRIFFIN, Art. cit. p. 223 en 234.

¹⁰⁸ CARR en LUND, Op. cit. p. xix-xx.

¹⁰⁹ Ruth FRANKENBERG, *White Women, Race Matters: The Social Construction of Whiteness* (Minnesota: University of Minnesota Press, 1993), p. 1.

¹¹⁰ CARR en LUND, Op. cit. p. xix-xx, 18 en 143.

¹¹¹ FRANKENBERG, Op. cit. p. 6.

¹¹² CARR en LUND, Op. cit. p. 114; FRANKENBERG, Op. cit. p. 1; Peggy MCINTOSH, *White Privilege and Male Privilege: A Personal Account of Coming to See Correspondences Through Work in Women's Studies* (Wellesley: Wellesley College. Center for Research on Women, 1988), p. 125 en 128.

¹¹³ Sara AHMED, “A phenomenology of whiteness”, *Feminist Theory* 8 (2007), p. 151, 157 en 162.

Wanneer buiten-talige vormen van sociale ongelijkheid conflicteren met talige ontkenning van bias binnen de eigen groep, worden witte personen geconfronteerd met hun privilege. Volgens Carr en Lund heeft zo'n confrontatie twee mogelijke uitkomsten: ofwel bevestigen deze personen zichzelf als *insiders* en sluiten ze zich af voor zelfbevraging, ofwel voelen ze zich verraden door de eigen gemeenschap en gaan ze de rechten van gemarginaliseerde groepen verdedigen.¹¹⁴ McIntosh stelt dat witheid liberaal-individualisme kruist, wat impliceert dat elke witte persoon zelf kan kiezen de traditionele machtsstructuren te volgen of niet. Door antiracistische standpunten in te nemen en te ageren tegen de onderdrukte positie van zwarte personen stellen witte personen zich echter even paternalistisch op als in de koloniale retoriek van de beschavingsmissie. Daarenboven expliciteren ze in deze houding hun eigen geprivilegieerde positie niet.¹¹⁵ Door hun privilege wel te expliciteren, nemen witte personen er volgens McIntosh hun verantwoordelijkheid voor op en doen zo deels afstand van hun macht.¹¹⁶ In kinder- en jeugdliteratuur komt dit tot uiting wanneer witte personages zichzelf bevragen op basis van hun raciale identiteit: wat betekent het om wit te zijn en welke andere identiteitsvormende factoren zijn hiermee verbonden?¹¹⁷ Frankenberg stelt dat de geleefde ervaring van witte vrouwen tegelijk een gegenderde en geracialiseerde beleving is. Ze vraagt zich af welke groepen de witte vrouw aanduiden als raciale 'ander' en in welke context.¹¹⁸ Een wederzijdse constructie van gender- en raciale identiteit voltrekt zich volgens Frankenberg het sterkst binnen intieme relaties tussen een wit en zwart persoon, omdat witte mannen en witte vrouwen verschillend worden gesocialiseerd ten opzichte van de 'externe ander' via de seksualiteits-as.¹¹⁹ Tijdens de negentiende eeuw waren intieme relaties tussen vrijgezelle witte mannen en zwarte vrouwen bijvoorbeeld oogluikend toegestaan, terwijl witte vrouwen zo ver mogelijk bij zwarte mannen dienden uit de buurt te blijven. Deze opvatting impliceert dat zwarte mannen een gevaarlijke seksualiteit belichamen. Via de dubbele standaard worden ook witte vrouwen met een irrationele seksualiteitsbeleving geassocieerd.¹²⁰ Door zich expliciet voor of tegen gemengde relaties uit te spreken kunnen witte vrouwen bepaalde vormen van vrouwelijkheid opnemen en andere afwerpen. Zo komt een heteroseksuele, homogeen witte relatie het dichtst in de buurt van benadrukte vrouwelijkheid (cf. supra).¹²¹

¹¹⁴ CARR en LUND, Op. cit. p. 114.

¹¹⁵ MCINTOSH, Op. cit. p. 135.

¹¹⁶ Idem, p. 126.

¹¹⁷ CARR en LUND, Op. cit. p. 114.

¹¹⁸ FRANKENBERG, Op. cit. p. 1-2.

¹¹⁹ Idem, p. 237.

¹²⁰ FRANKENBERG, Op. cit. p. 69, 77, 79 en 81; LAURO, Op. cit. p. 77.

¹²¹ FRANKENBERG, Op. cit. p. 89.

2.2.1.2 Postcolonial studies

Volgens Terence Ranger en Richard Werbner kijkt postkolonialisme naar de impact van de kolonisatie op verschillende culturen, waarbij het Westen er haar eigen rol in erkent en verantwoordelijkheid voor opneemt of er net de ogen voor sluit.¹²² Postkoloniale literatuurkritiek biedt een interpretatiekader voor representaties van ‘zelf’ en ‘ander’ in een door kolonisatie gekleurde context. Er wordt gekeken naar hoe verschillende personages zichzelf presenteren en reflecteren op de eigen identiteit. Bill Ashcroft, Gareth Griffiths en Helen Tiffin hanteren postkolonialisme specifiek voor literatuur die vertrekt vanuit de ervaringen van ex-kolonies en wijst op de spanningen tussen hun zelfbeeld en koloniale representaties. De invulling van postkoloniale theorie is zeer divers en kan slaan op het toe-eigenen, becommentariëren en herzien van de primair door witte mannen gedragen canon. Toe-eigening van koloniale discoursen bevat een tegenhegemonisch potentieel, omdat de schijnbare neutraliteit en universaliteit van de witte, middenklasse, cis-gender, *able bodied*, heteroseksuele, mannelijke standaard wordt doorprikt.¹²³

Postkoloniale literatuurkritiek bekritiseert niet alleen (neo)koloniale discoursen, maar evenzeer kleurenblinde. Kleurenblinde vertogen miskennen sociale ongelijkheid op basis van ‘ras’.¹²⁴ Wit privilege wordt ontkend, want gepresenteerd als voortvloeiend uit verdienste op basis van een individuele handeling, eerder dan een dominante raciale of culturele identiteit.¹²⁵ Op die manier wordt volgens Eduardo Bonilla-Silva witte verantwoordelijkheid voor de gemarginaliseerde positie van ‘de ander’ afgeschoven op ‘de ander’ zelf.¹²⁶ Van zwarte personen wordt verwacht zo goed mogelijk aan de witte standaarden te voldoen, terwijl benadrukt wordt dat culturele onverenigbaarheid dit onmogelijk maakt.¹²⁷ Multiraciale literatuur bijvoorbeeld verlegt de focus van ‘rassenverschil’ naar cultuurverschil, wat het risico inhoudt koloniale stereotypen te reproduceren.¹²⁸ Tegelijk met het ontkennen van witheid wordt zwarthed afgedaan als onbelangrijk in de geleefde ervaring van gemarginaliseerde sociale actoren.¹²⁹ Witte personen krijgen daarentegen de keuzevrijheid toegeschreven om collectieve fouten uit het verleden recht te zetten en te spreken voor de beurt van minderheidsgroepen, of zich net van elk schuldgevoel en elke

¹²² Elisabeth BEKERS, “Introduction (1)” (Hoorcollege Postcolonial Literature in English, Etterbeek, 29 september 2016); RANGER en WERBNER, Op. cit. p. 37.

¹²³ ASHCROFT, GRIFFITHS, en TIFFIN, Op. cit. p. 2, 6-11 en 37; BEKERS, Op. cit.

¹²⁴ Patricia WILLIAMS, *Seeing a Color-Blind Future: The Paradox of Race* (New York: The Noonday Press, 1997), p. 3-4.

¹²⁵ CHRISTIAN en ROGERS, Art. cit. p. 31 en 34.

¹²⁶ Eduardo BONILLA-SILVA, *Racism without Racists: Color-Blind Racism and the Persistence of Racial Inequality in America* (Plymouth: Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2014), p. 2.

¹²⁷ CHRISTIAN en ROGERS, Art. cit. p. 31 en 34.

¹²⁸ BONILLA-SILVA, Op. cit. p. 2.

¹²⁹ WILLIAMS, Op. cit. p. 3-4.

verantwoordelijkheid te distantiëren.¹³⁰ Historische verhalen lenen zich hiertoe, omdat verantwoordelijkheid voor koloniaal geweld en machtsongelijkheid op het verleden kan worden afgeschoven met de suggestie dat dit in het heden niet meer van toepassing of belang is. Tegelijk biedt temporele afstand de ruimte explicieter over racisme en ‘ras’ te spreken in veroordelend taalgebruik, maar voorkomt niet dat impliciete assumpties onbewust worden gereproduceerd. Bovendien zijn hoofdpersonages in historische setting – ongeacht geografische positie – nog vaker uitsluitend wit dan in contemporaine setting.¹³¹

Waar postkoloniale literatuurkritiek hoofdzakelijk het binair denkkader centrum-periferie bevraagt, wijst intersectionaliteit op de verwevenheid van sociale factoren en machtssystemen. Met dit perspectief kan wit zichtbaar gemaakt worden ten opzichte van zwart en vrouw ten opzichte van man, terwijl aangetoond wordt dat beide elementen niet los van elkaar mogen worden gezien.¹³² Volgens Helma Lutz voltrekt intersectionaliteit zich op drie niveaus, die aan analyses op macro-, meso- en microniveau kunnen worden gekoppeld. Op persoonlijk vlak gaat het om een individuele geprivilegieerde of gemarginaliseerde positie, op het sociale niveau om verwachtingen en assumpties over de verschillende identiteitsvormende factoren, zoals genderrollenverwachtingen. Tenslotte bevinden zich op het symbolische niveau de binaire, oppositionele categorieën binnen elke sociale factor afzonderlijk: gender valt uit elkaar in mannelijk versus vrouwelijk, sekse in man versus vrouw, ‘ras’ in wit versus zwart, etc. Bij de interpretatie van het bronnenmateriaal hanteerde ik het stappenplan voor intersectionele analyse van Nina Degele en Gabriële Winker, dat op Lutz’ stellingen is gebaseerd (zie bijlage 6).¹³³

¹³⁰ CARR en LUND, Op. cit. p. 88, 90 en 99.

¹³¹ CHRISTIAN en ROGERS, Art. cit. p. 33; Rachel Bailey JONES, “Chapter 6: The Gendered Subject/Object in Popular Culture”, in *Postcolonial Representations of Women* (Springer Netherlands, online beschikbaar via <http://www.springer.com>, 2011), p. 131-133.

¹³² ASHCROFT, GRIFFITHS, en TIFFIN, Op. cit. p. 2, 6-11 en 37; BEKERS, Op. cit.

¹³³ DEGELE en WINKER, Art. cit. p. 58-62; LUTZ en WEKKER, Art. cit. p. 37 en 40-41.

Deel 2: Historische context

Hoofdstuk 3 De positie van de vrouw in West-Europa

McClintock hanteert De Beauvoirs interpretatiekader in haar historisch onderzoek naar ‘ras’, gender en seksualiteit in het Britse imperialisme. Ze concludeert dat de dominante socio-economische status van de West-Europese middenklasse zich sinds de negentiende eeuw vertaalt in een heteroseksueel, monogaam huwelijk met de man aan het hoofd van de gezinshiërarchie als microkosmos voor nationale en wereldpolitieke verhoudingen.¹³⁴ West-Europese natiestaten ontwikkelden zich als liberaal-democratische regimes, op basis van de principes van Franse Revolutie en Verlichting. Vrijheid, gelijkheid en broederlijkheid veronderstelden een gedeelde en gelijkwaardige menselijkheid, ongeacht afkomst. Sociale positie werd losgekoppeld van geboorte en burgerschap niet langer gedefinieerd op basis van klasse. Homogeniserende vertogen construeerden horizontale democratie en ondersteunden interne cohesie, verschillen tussen de burgers onderling negerend. Actief burgerschap werd beperkt tot een zeer enge invulling van “mens”, namelijk wit, middenklasse, *able bodied*, cis-gender, heteroseksueel en mannelijk. Dit sociale contract werd vertaald in een seksueel contract; hiërarchische machtsrelaties en ongelijkheden voortaan gelegitimeerd op basis van biologische verschillen, waaronder sekseverschil en idealisering van de witte huidskleur.¹³⁵

De vertaling van sekseverschillen naar verschillende genderrollen en rolverwachtingspatronen voor mannen en vrouwen institutionaliseerde de ideologie van de gescheiden sferen. De welvaart steeg dankzij de Industriële Revolutie en verbrede de middenklasse. Productie en reproductie werden gescheiden. Productie voltrok zich in de publieke sfeer, het domein van de natiestaat, het politieke en mannelijke. Abstracte, rationele en individualistische kwaliteiten, toegeschreven aan mannen, werden geacht te contrasteren met lichamelijke, emotionele en interpersoonlijke vrouwelijke eigenschappen en ze tegelijk aan te vullen. Vrouwen waren primair moeder en echtgenote, posities gesitueerd in de private sfeer. Witte bourgeoisie dames aan de haard gaven huishoudelijk werk uit handen aan betaald dienstpersoneel, terwijl de echtgenoot fungeerde als kostwinner en huisvader.¹³⁶

Nadat het kostwinners/huisvrouw-model zijn hoogdagen beleefde met de uitbouw van de sociale welvaartstaat na WOII, wijzigde de Seksuele Revolutie het ideale gezinsbeeld eind jaren 1960. Mannen en vrouwen werden formeel gelijk, vrouwen als autonoom handelende sociale actoren erkend. Vrouwen traden in toenemende mate toe tot politiek, onderwijs en arbeidsmarkt. In dezelfde periode voltrok zich de dekolonisatie van het Afrikaanse continent. Parallel met de

¹³⁴ MCCLINTOCK, Op. cit. p. 4.

¹³⁵ FREDRICKSON, Op. cit. p. 11, 52-53 en 68; SINHA, Op. cit. p. 5 en 15.

¹³⁶ MCCLINTOCK, Op. cit. p. 85, 105 en 160-161; SINHA, Op. cit. p. 12.

uitbouw van ontwikkelingshulp en globale samenwerkingsnetwerken, ging het Westen gendergelijkheid politiseren en fixeren als unieke westerse waarde, in schril contrast met het zogenaamd patriarchale niet-Westen. Economisch en politiek geëmancipeerde witte vrouwen profileerden zichzelf als referentiepunt voor “de vrouw”, verschillen tussen vrouwen onderling negerend. Net als witte mannen presenteerden ze zichzelf als redders van zwarte vrouwen vanonder het juk van zwarte, mannelijke dominantie.¹³⁷

3.1 Vrouwen in de literatuur

Vera Hoorens onderzocht genderstereotypen in Vlaamse kinderboeken, waarbij ze zich qua intersectioneel perspectief beperkte tot het kruisen van gender en leeftijd. Impliciet bestudeerde ze witte personages binnen een heteroseksueel, cis-gender gezin en westerse geografische setting.¹³⁸ Ze concludeerde - net als Emily Fairchild, Liz Grauerholz en Janice McCabe voor Engelstalige literatuur deden - dat tussen 1900 en 1930 en van 1970 tot 1980 numeriek ongeveer evenveel mannelijke als vrouwelijke personages in kinderboeken voorkwamen. Sinds 2006 is er opnieuw een toename van het aantal vrouwelijke personages, hoewel mannelijke personages vrijwel steeds in de meerderheid zijn in titel, afbeelding en als hoofdpersonage. Volgens Fairchild e.a. ondersteunt vrouwelijke afwezigheid een patriarchaal gendersysteem. Ontvangers krijgen gesuggereerd dat vrouwen een lagere maatschappelijke status hebben en verdienen dan mannen.¹³⁹ In kinderboeken zijn de meeste personages kinderen. Wanneer gekeken wordt naar de intersectie tussen gender en leeftijd zijn mannelijke personages over het hele narratief in de meerderheid. Vrouwelijke personages zijn eerder kinderen dan volwassenen.¹⁴⁰ Volwassen vrouwelijke personages zijn meestal jonger dan hun volwassen mannelijke tegenspelers.¹⁴¹ Kim Blackburn voerde hetzelfde onderzoek op basis van Nederlandse AVI-boeken en concludeerde dat mannelijke en vrouwelijke personages even stereotype worden verbeeld. Haar onderzoek wijst uit dat representaties van kind-personages genderstereotieper zijn dan representaties van volwassenen. Volwassen vrouwelijke personages en jongens worden het sterkst gestereotypeerd qua psychosociale eigenschappen, sociale rollen, activiteiten, setting en kledij. Autonoom handelende, volwassen vrouwelijke personages representeren het ideaal van de vrouw als moeder, terwijl mannelijke kind-personages in hun

¹³⁷ CARR en LUND, Op. cit. p. 4; Gita DENECKERE, Tom DE PAEPE, en Bruno DE WEVER, *Een geschiedenis van België* (Gent: Academia Press, 2012), p. 203; Chandra Talpade MOHANTY, “Under Western Eyes: Feminist Scholarship and Colonial Discourses”, *Boundary 2* 12 (1984), p. 338-339 en 348.

¹³⁸ HOORENS, Op. cit. p. 15-17.

¹³⁹ Emily FAIRCHILD, Liz GRAUERHOLZ, en Janice MCCABE, “Gender in Twentieth-Century Children’s Books: Patterns of Disparity in Titles and Central Characters”, *Gender and Society* 25, nr. 2 (2011), p. 197-199 en 201; HOORENS, Op. cit. p. 3.

¹⁴⁰ FAIRCHILD, GRAUERHOLZ, en MCCABE, Art. cit. p. 209-211; HOORENS, Op. cit. p. 13 en 26.

¹⁴¹ HADDOCK, LUND, en TANNER, Art. cit. p. 21.

groeiproces de weg verbeelden die de ontvangers naar het hegemonische mensbeeld dienen af te leggen.¹⁴²

Blackburn onderscheidt drie genderstereotype dimensies waarlangs de representatie van mannen en vrouwen in literatuur kan worden geanalyseerd: (1) genderrollen (2) genderidentiteit of definitie van 'het zelf' binnen de maatschappij op basis van sekse en daaraan conform toegeschreven handelingen en attitudes (3) genderactiviteiten en -gedrag. In tegenstelling tot Hoorens ziet Blackburn mannelijkheid en vrouwelijkheid als continuüm. Verschillende personages kunnen in meer of mindere mate vrouwelijke en/of mannelijke rollen en eigenschappen toegewezen krijgen. Hetzelfde geldt voor eenzelfde personage, dat verschillende graden van mannelijkheid en vrouwelijkheid kan uitdragen afhankelijk van zijn/haar handelingscontext.¹⁴³ Blackburn grijpt terug naar Connells' concepten hegemonische mannelijkheid en benadrukte vrouwelijkheid (cf. supra). Connell plaatst personages binnen een discursieve praktijk, die sociale actoren in de buiten-talige werkelijkheid manieren voorschotelt waarlangs ze zichzelf als mannelijk of vrouwelijk kunnen positioneren. De sociale kenmerken van personages die hegemonische mannelijkheid en benadrukte vrouwelijkheid uitdragen, worden gereduceerd tot een ideale conformiteit tussen gender en sekse. Alle personages – en bijgevolg ook de sociale actoren die zich met deze personages identificeren – positioneren zich in relatie tot beide dominante vormen. Dit zet inclusie- en exclusiemechanismen in gang en legitimeert ongelijkheid, doordat de dominante vorm waartegen gepositioneerd wordt tot norm wordt verheven. Het normatieve is impliciet, maar wordt veelvuldig herhaald in de types en het frame die met de dominante normen en waarden worden geassocieerd. Inclusie gebeurt op basis van het expliciet weren van groepen en individuen die van de norm afwijken of suggereren van een negatieve connotatie rond eigenschappen toegeschreven aan zichtbare 'anderen'. Zowel genderverhoudingen als ideaaltypes zijn echter context-gebonden en historisch variabel.¹⁴⁴

3.1.1 Rollen, taken en posities

Geheel volgens de ideologie van de gescheiden sferen krijgen volwassen vrouwelijke personages als moeders, verpleegsters of onderwijzers zorgende rollen en taken toebedeeld, terwijl volwassen mannelijke personages buitenshuis een breed scala aan beroepen uitoefenen en verschillende posities innemen.¹⁴⁵ Toch nemen volwassen mannelijke personages vaker vrouwelijke rollen en

¹⁴² Kim BLACKBURN, "Genderstereotiep en sekse rolbevestigend beeld- en tekstmateriaal in kinderboeken. Een literatuuronderzoek en inhoudsanalyse" (Bachelorproef, Universiteit van Amsterdam, Faculteit Pedagogische Wetenschappen, 2011), p. 45 en 67.

¹⁴³ BLACKBURN, Op. cit. p. 4, 14-15 en 41.

¹⁴⁴ CONNELL en MESSERSCHMIDT, Art. cit. p. 832, 834, 841 en 844.

¹⁴⁵ BLACKBURN, Op. cit. p. 4 en 47; FAIRCHILD, GRAUERHOLZ, en MCCABE, Art. cit. p. 201; HOORENS, Op. cit. p. 4-5, 20 en 25-26.

taken op zich dan mannelijke kind-personages, maar niet meer dan vrouwelijke personages. Dit leunt aan bij het beeld van de nieuwe man, dat sinds eind jaren 1990 doorsijpelt in kinder- en jeugdboeken. Waar tot 1990 het burgerlijke gezinshoofd hegemonische mannelijkheid personifieerde, verschoof dit richting het ideaalbeeld van de betrokken huisvader.¹⁴⁶ Het aantal huishoudelijke taken opgenomen door mannelijke personages blijft echter beperkter dan de huishoudelijke taken verricht door vrouwelijke personages. Daarenboven treden vrouwelijke personages vaker op als familieleden van kind-personages: vrouwen zijn eerder moeder dan mannen vader zijn.¹⁴⁷

Vrouwelijke kind-personages krijgen vaker hulp aangeboden dan zelfstandig handelende mannelijke kind-personages. Het zijn vooral mannelijke volwassen-personages die avonturen beleven samen met hun kinderen, ongeacht geslacht. Vandaar dat vrouwelijke kind-personages iets vaker buitenshuis worden afgebeeld dan vrouwelijke volwassen-personages.¹⁴⁸ Nochtans zijn gegenderde rollen, taken en posities historisch variabel. Tussen 1900 en 1930 vormden mannen en vrouwen een heterogene groep en namen personages verschillende, niet noodzakelijk genderconforme, rollen en taken op zich. Kinder- en jeugdboeken gepubliceerd tussen 1930 en 1960 koppelden persoonskenmerken, rollen, taken en functies voor mannelijke en vrouwelijke personages essentialistisch aan hun geslacht. Ook sinds 2009 domineren opnieuw de traditionele genderrollenpatronen, gelegitimeerd op basis van sekseverschil.¹⁴⁹

3.1.2 Persoonskenmerken

Vrouwelijke personages worden geassocieerd met het lichamelijke, natuurlijke en emotionele, terwijl mannelijke personages het geestelijke, progressieve en rationele verbeelden. De weinige vrouwelijke personages afgebeeld in negentiende- en vroeg-twintigste-eeuwse literatuur waren passieve, geseksualiseerde objecten. Aan vrouwelijke personages in kinder- en jeugdboeken worden vooral eigenschappen toegekend afgeleid vanuit hun rol als moeder en echtgenote: bezorgd, behulpzaam, netjes, zorgzaam, gedisciplineerd, pedagogisch en begripvol. Doordat vrouwelijke personages zelden buitenshuis worden afgebeeld, worden ze geassocieerd met verlegenheid, doch evenzeer nieuwsgierig. Hun relationele karakter maakt dat ze zich omringen met andere vrouwen om te roddelen over wat in de publieke sfeer gebeurt, maar waar ze weinig van op de hoogte zijn.¹⁵⁰ In koloniale discoursen propageert de witte held volgens Mrinalini Sinha patriottische,

¹⁴⁶ BLACKBURN, Op. cit. p. 4 en 27; CONNELL en MESSERSCHMIDT, Art. cit. p. 846.

¹⁴⁷ BLACKBURN, Op. cit. p. 4 en 27; HOORENS, Op. cit. p. 19-20.

¹⁴⁸ BLACKBURN, Op. cit. p. 56 en 62; HOORENS, Op. cit. p. 4.

¹⁴⁹ FAIRCHILD, GRAUERHOLZ, en MCCABE, Art. cit. p. 197, 201 en 215.

¹⁵⁰ BLACKBURN, Op. cit. p. 8, 22, 24, 26, 32, 49, 51, 55 en 58; CORBEY, Op. cit. p. 86; HADDOCK, LUND, en TANNER, Art. cit. p. 21; HOORENS, Op. cit. p. 4-5 en 24-25.

gemilitariseerde mannelijkheid via de bescherming van witte vrouwen tegen gefeminiseerde – doch als gevaarlijk seksueel actief beschouwde – zwarte mannen.¹⁵¹

De opkomst van het beeld van de nieuwe man vanaf midden jaren 1980 wijzigde representaties van mannelijkheid en vrouwelijkheid op convergerende wijze. Vrouwelijke personages zijn sindsdien assertiever, hebben meer zelfvertrouwen en handelen vaker autonoom. Naast hun waardigheid en fysieke schoonheid wordt hun verstandelijk vermogen geprezen. Volgens Fredrickson, Carr en Lund blijven witte, vrouwelijke personages echter hoofdzakelijk liefhebbende moeders. Mannelijke personages worden sterker emotioneel geduid en vaker afgebeeld als aardig, behulpzaam, voorzichtig, warm en zacht.¹⁵² Literatuur die na 1980 werd gepubliceerd, focust sterker op de psychologische ontwikkeling van individuele personages, realistische portrettingen en exploreren van diversiteit, heterogeniteit en complexiteit.¹⁵³ Tegelijk kwam hier vanaf 1990 een versterkt traditioneel man-beeld naast staan, die de gegenderde toekenning van persoonskenmerken opnieuw dominant maakt in literatuur gepubliceerd na 2000.¹⁵⁴

Hoofdstuk 4 Witte aanwezigheid in Congo

Hoewel reeds in 1482 Portugese handelaars als vermoedelijk eerste Europeanen voet aan de grond zetten in het gebied dat later Congo zou heten, focust deze thesis op de negentiende-eeuwse Europese en meer specifiek Belgische aanwezigheid in Congo.¹⁵⁵ Imperialistische expansiezucht dreef Groot-Brittannië ertoe zogenaamde pioniers en ontdekkingsreizigers naar Congo te zenden in de hoop de bronnen van de Nijl te vinden. Henry Morton Stanley vertrok in 1871 op expeditie in navolging van de vermiste David Livingstone. Kort na Livingstones overlijden keerde Stanley terug naar Afrika, waar hij tussen 1874 en 1877 – met behulp van lokale leiders en Arabische slavenhandelaars – de Congostroom afvoer. Hoewel reeds koning Leopold I België hoopte te verrijken met kolonies, was het zijn zoon en troonopvolger Leopold II die na het lezen van Stanleys reisverslag de stap zette.¹⁵⁶ In september 1876 stichtte Leopold II de *Association Internationale Africaine* (AIA), met de bedoeling wetenschappelijke expedities naar Congo te zenden en er te strijden tegen Arabische slavenhandelaars. In naam van de AIA vestigde Stanley handelsposten en administratieve centra in het gebied.¹⁵⁷ In 1882 vormde Leopold de AIA om tot de *Comité d'Etudes du Haut-Congo*, die in zijn naam ontginningsrechten opeiste op Congolese grondstoffen en materialen. Ook de andere

¹⁵¹ SINHA, Op. cit. p. 24.

¹⁵² CARR en LUND, Op. cit. p. 140; EVANS, HALL, en NIXON, Op. cit. p. 323 en 342; FREDRICKSON, Op. cit. p. 8.

¹⁵³ VAN DEN HOVEN, Op. cit. p. 22-31.

¹⁵⁴ EVANS, HALL, en NIXON, Op. cit. p. 323 en 342.

¹⁵⁵ EYNIKEL, Op. cit. p. 7, 10 en 12.

¹⁵⁶ VANGROENWEGHE, Op. cit. p. 13-14; VAN REYBROUCK, Op. cit. p. 47.

¹⁵⁷ EYNIKEL, Op. cit. p. 19-20; VANGROENWEGHE, Op. cit. p. 13 en 15; VAN REYBROUCK, Op. cit. p. 53-54.

West-Europese natiestaten wensten Congo te exploiteren, wat interne spanningen aanscherpte. Om die te ontzenuwen belegde de Duitse kanselier Otto von Bismarck tussen 1884 en 1885 de Conferentie van Berlijn. Op deze bijeenkomst verdeelden de West-Europese natiestaten Centraal-Afrika onderling en benoemden Congo Vrijstaat tot Leopolds privébezit. Congo werd een plantagemaatschappij bestuurd door gouverneurs-generaal als getrouwen van de vorst. Witte, mannelijke ambtenaren bevolkten de administratie. Daarnaast deelden Belgische mannen in topfuncties bevelen uit aan zwarte, mannelijke soldaten in de *Force Publique*. Onderaan de piramide stonden plaatselijke leiders.¹⁵⁸

Internationaal verzet groeide tegen het dwangmatige bestuur, de slechte arbeidsomstandigheden en vijandigheid van de witte gemeenschap ten opzichte van de zwarte bevolking. De door Leopold II opgerichte onderzoekscommissie pleitte de vorst vrij van alle schuld, maar het *Rapport Casement* (1904) en de daaropvolgende internationale onderzoekscommissie leidden in 1908 tot de overdracht van Congo Vrijstaat als kolonie aan de Belgische staat. Economische exploitatie en segregatie bleven legio onder een gecentraliseerd bestuur in handen van witte mannen.¹⁵⁹ Het inzetten van Congolese arbeiders en grondstoffen in beide Wereldoorlogen leidde tot industrialisering, urbanisering en een nieuwe bedrijfscultuur. In Europa geschoolde, Congolese intellectuelen allieerden met de nieuwe arbeidsorganisaties en lokale politieke macht. Ze protesteerden tegen de denigrerende manier waarop Congolezen letterlijk waren tentoongesteld op de Wereldtentoonstelling in Brussel (1958).¹⁶⁰ Inflatie leidde tot sociale protesten en munitie in de *Force Publique*. De Belgische koloniale overheid werkte in antwoord hierop het *Dertigjarenplan voor de Politieke Ontvoogding van Belgisch-Afrika* (1955) uit, met de bedoeling Congo in 1985 politieke autonomie te verlenen.¹⁶¹

Congolese mannen werden toegelaten tot lokale verkiezingen en administratieve kaders. De nieuw gekozen leiders teerden op een algemene dekolonisatiegolf en dwongen tijdens een rondetafelconferentie te Brussel af dat België Congo onafhankelijk verklaarde op 30 juni 1960.¹⁶² Reeds voor de onafhankelijkheid was de meerderheid van de witte vrouwen en kinderen geëvacueerd, vanuit het idee dat zij tijdens rellen en munitie het meest kwetsbaar waren. Na 30 juni keerden ook witte, mannelijke ambtenaren massaal terug naar België. Degenen met private ondernemingen bleven in Congo of keerden na tijdelijk verblijf in België terug.¹⁶³ Ook witte

¹⁵⁸ ARNAUT, BRACKE, en CEUPPENS, Op. cit. p. 13; EYNIKEL, Op. cit. p. 20-22; VANGROENWEGHE, Op. cit. p. 15; VAN REYBROUCK, Op. cit. p. 63-65 en 108.

¹⁵⁹ VAN REYBROUCK, Op. cit. p. 152-153.

¹⁶⁰ Idem, p. 78, 80-81, 139, 141, 162, 231-232 en 235.

¹⁶¹ VAN REYBROUCK, Op. cit. p. 208-209; Peter VERLINDEN, *Weg uit Congo: het drama van de kolonialen* (Leuven: Davidsfonds, 2002), p. 76-77 en 91.

¹⁶² VAN REYBROUCK, Op. cit. p. 257-258; VERLINDEN, Op. cit. p. 110.

¹⁶³ VAN REYBROUCK, Op. cit. p. 145 en 306-307; VERLINDEN, Op. cit. p. 15, 17 en 116.

missionarissen bleven en er werden nieuwe diplomatieke contacten geïstitutionaliseerd tussen West-Europese natiestaten en de Onafhankelijke Republiek Congo. VN ingrijpen en tussenkomsten van de EU tijdens de burgeroorlogen, zorgden sinds de jaren 1980-90 opnieuw voor een versterkte witte aanwezigheid.¹⁶⁴

4.1 Socio-demografische samenstelling van de witte gemeenschap

Europeanen vormden in Congo steeds een numerieke minderheid, waarvan ca. de helft Belgen. Witte, vrijgezelle, jonge mannen uit de lagere middenklasse domineerden.¹⁶⁵ Tot in het interbellum bleef de aanwezigheid van witte vrouwen in Congo beperkt tot 80 à 100 vrouwen op 1000 à 2000 mannen. Meer dan de helft van de aanwezige vrouwen waren missiezusters.¹⁶⁶ Het wetenschappelijke essay *La femme blanche au Congo* (1910) spreekt zich negatief uit over witte vrouwelijke aanwezigheid in Congo. Enkel vrouwelijke religieuzen werden geschikt geacht voor een leven in de Belgische kolonie. Reeds sinds de vroegmoderne tijd vergezelden West-Europese missiezusters hun mannelijke collega's naar het Afrikaanse continent. In Belgisch-Congo verzorgden ze onderwijs voor witte en zwarte meisjes en traden op als vroedvrouw of verpleegster.¹⁶⁷ Het negentiende-eeuwse, westerse mens- en maatschappijbeeld zag de vrouw als drager en doorgeefluik van culturele tradities.¹⁶⁸ Missiezusters dienden via de bekering van zwarte vrouwen zwarte mannen te introduceren in de westerse normen en waarden.¹⁶⁹

Tijdens het interbellum veranderde de retoriek over witte vrouwen in Congo, wat hun aantal deed stijgen.¹⁷⁰ Kerk en overheid hoopten met een toenemend aantal witte vrouwen relaties tussen witte mannen en zwarte vrouwen tegen te gaan. Witte mannelijkheid werd actief en progressief geacht, bijgevolg veranderlijk en vatbaar voor verlies van de eigen identiteit door frequente contacten met de zwarte bevolking. Witte vrouwen daarentegen incorporeerden de nationale, culturele en raciale essentie op een statische en passieve manier en konden zo witte mannen behoeden voor degeneratie.¹⁷¹ Witte vrouwelijke aanwezigheid in Congo kreeg vorm op het kruispunt van de in het theoretische kader besproken, tegelijk talige en buiten-talige, sociale machtssystemen. Vandaar dat de historische schets geboden in deze sectie de leidraad biedt voor de

¹⁶⁴ VAN REYBROUCK, Op. cit. p. 334, 436 en 581.

¹⁶⁵ EYNIKEL, Op. cit. p. 58; VAN REYBROUCK, Op. cit. p. 72 en 77.

¹⁶⁶ EYNIKEL, Op. cit. p. 39, 42 en 126-127; LAURO, Op. cit. p. 52 en 78.

¹⁶⁷ "La femme blanche au Congo" (Misch en Thron, 1910), 47.1.11 nr. 1 à 13, Universiteitsbibliotheek Antwerpen, p. 6; EYNIKEL, Op. cit. p. 146 en 158.

¹⁶⁸ MCCLINTOCK, Op. cit. p. 357; SINHA, Op. cit. p. 21.

¹⁶⁹ "La femme blanche au Congo", p. 6; EYNIKEL, Op. cit. p. 144-146; NARAYAN, Op. cit. p. 134.

¹⁷⁰ "Algemene beschouwingen over Belgisch Congo en over Ruanda-Urundi" (S.l.: Voorlichtings- en documentatiecentrum van Belgisch Congo en van Ruanda-Urundi, 1955), 11699, Universiteitsbibliotheek Gent, p. 9.

¹⁷¹ BOGERS en WYMEERSCH, Op. cit. p. 100 en 102-103; CORBEY, Op. cit. p. 68.

deconstructie van witte, vrouwelijke personages in kinderboeken over Congo. Witte vrouwen als missiezusters, moeders, echtgenotes en brengers van beschaving fungeren als tropen in de literatuur en types waarop sociale actoren de eigen identiteit en interactievormen bouwen.¹⁷²

Hoofdstuk 5 Vlaamse literatuur over Congo

Van bij de eerste contacten tussen Europeanen en Afrikanen legitimeerden (populaire) media hun verloop en fungeerden als script voor sociale interacties tussen wit en zwart. Tijdens de negentiende eeuw praatte de Vlaamse literatuur over Congo het officiële, politieke discours na. Inspiratie werd gehaald uit Bijbel, klassiekers en het koloniale vertoog van andere West-Europese natiestaten.¹⁷³ Het Belgische discours over Congo situeert zich in een westers, eurocentrisch metaverhaal van ‘wij’ en ‘zelf’ als witte, rationele, democratische en historische Westen versus ‘zij’ en ‘ander’ als zwarte, irrationele, autoritaire en ahistorische niet-Westen. West-Europese natiestaten presenteren de eigen economische, sociale, politieke en culturele systemen als na te volgen, normatief model. Hoewel het dichotomie-frame afzwakte na 1960, herleefde het sinds 2001.¹⁷⁴ De West-Europese verbeelding van het Afrikaanse continent is sindsdien ambigu. Het mainstream discours presenteert Afrika als primitieve stammencultuur, metafoor voor de lineaire, teleologische weg die het Europese continent sinds de prehistorie heeft afgelegd. Afrika wordt een oer-status toegeschreven die de Europeanen letterlijk achter zich hebben gelaten. In de Afrikaanse setting – die tegelijk fascineert en beangstigt – zoeken Europeanen een uitlaatklep voor de negatieve aspecten van de eigen samenleving.¹⁷⁵

5.1 Oord van verderf of Hof van Eden?

In de Vlaamse literatuur wordt Afrika gepresenteerd als setting voor barbarisme, bevolkt door ongecivileerde heidenen. Zwarte personages worden omgeven met adjectieven als gevaarlijk, wild, bedreigend en donker.¹⁷⁶ Dit wordt verbeeld in de tropen van kannibalisme, losbandige seksualiteit, feminisering van zwarte mannen en masculinisering van zwarte vrouwen.¹⁷⁷ Het westerse schoonheidsideaal van de witte, mannelijke held met blond haar, blauwe ogen en een afgetraind lichaam in safaripak en trophenhelm veruitwendigt ratio, progressie en beschaving. Zwarte mannen en zwarte vrouwen daarentegen worden afgebeeld in bloot bovenlijf, met storrokje, dikke lippen en

¹⁷² EVANS, HALL, en NIXON, Op. cit. p. 222.

¹⁷³ JONES, "Chapter 2: Development of Feminist Postcolonial Theory", p. 28-30; LAURO Op. cit. p. 50; MCCLINTOCK, Op. cit. p. 33.

¹⁷⁴ CEUPPENS, Op. cit. p. 292 en 308.

¹⁷⁵ ASHCROFT, GRIFFITHS, en TIFFIN, Op. cit. p. 157; CORBEY, Op. cit. p. 14; RANGER en WERBNER, Op. cit. p. 45.

¹⁷⁶ LAURO, Op. cit. p. 28.

¹⁷⁷ CEUPPENS, *Onze Congo? Congolezen over de kolonisatie*, p. 17 en 100; MCCLINTOCK, Op. cit. p. 22, 44 en 188.

kroeshaar – de fysieke verbeelding van achterlijkheid, primitiviteit en wildheid.¹⁷⁸ Populaire media karikaturiseren verschillen om een traditioneel held-versus-schurkframe op te bouwen. Kledij, accessoires, handelingen, fysieke kenmerken en psychosociale eigenschappen benadrukken het anders zijn van ‘de ander’ in zijn natuurlijke vijandigheid en de natuurlijke heldenstatus van ‘het zelf’. Doordat ze in alles tegengesteld zijn, kunnen held en schurk nooit op egalitaire en vriendschappelijke basis samenleven. De invulling van helden en schurken is echter niet statisch, maar historisch variabel en plaatsgebonden. Tot WOII situeerden de schurken zich in andere West-Europese natiestaten en kolonies, terwijl na WOII communistische landen domineerden. Sinds 9/11 wordt deze rol hoofdzakelijk toebedeeld aan de Arabische Wereld.¹⁷⁹

De trope van Congo als modelkolonie plaatste naast een geïnfantiliseerd, gedemoniseerd en verdierlijkt beeld van Afrika een geromantiseerd beeld van het continent als mythische oorsprong van de menselijke soort. De Afrikaanse setting vormt het toneel voor de erotische fascinatie en het exotisch fetisjisme waarmee de witte bevolking zwarte personages benaderd. Dit voyeurisme wordt verbeeld in de jonge, maagdelijke, zwarte maîtresse als tegenspeelster voor de witte, seksueel actieve, mannelijke hoofdpersoon. Jonge zwarte vrouwen verpersoonlijken Congo als *virgin land*, gecontrasteerd met witte vrouwen als verpersoonlijking van het Belgische moederland.¹⁸⁰ De Afrikaanse setting is vrij van modernisering en industrialisering, sociale hiërarchieën zijn er niet van tel. In Afrika ontsnapt men aan de dagelijkse sleur en stress van de kapitalistische samenleving en puriteins-katholieke moraal. Het Westen vindt in het niet-Westen niet enkel haar tegenbeeld, maar ook haar basis. Witte personages zijn deze oer-status ontgroeid, maar verlangen er steeds naar terug.¹⁸¹ Representaties van zwarte personages als nobele wilden weerspiegelen het Afrikaanse landschap als ongerepte natuur. Ondanks de erbarmelijke leefomstandigheden zijn zwarte mannen en zwarte vrouwen onschuldig, naïef, vriendelijk, goedlachs en levenslustig. Ze worden gecontrasteerd met kille, ontevreden en afstandelijke witte nevenpersonages. Infantilisering van de zwarte bevolking krijgt in deze trope een positieve connotatie in het verlangen van de witte hoofdpersoon de eigen kindertijd te herbeleven.¹⁸²

¹⁷⁸ BOGERS en WYMEERSCH, Op. cit. p. 33 en 127; CORBEY, Op. cit. p. 38 en 73.

¹⁷⁹ JONES, “Chapter 6: The Gendered Subject/Object in Popular Culture”, p. 117-120; MACCANN en YULISA, Op. cit. p. 3.

¹⁸⁰ BOGERS en WYMEERSCH, Op. cit. p. 52; CORBEY, Op. cit. p. 41.

¹⁸¹ BOGERS en WYMEERSCH, Op. cit. p. 60-61; CORBEY, Op. cit. p. 61; Daniel NOREN, “Review: Representing Africa in Children’s Literature: Old and New Ways of Seeing”, *The Lion and the Unicorn* 33, nr. 2 (2009), p. 254-256.

¹⁸² BOGERS en WYMEERSCH, Op. cit. p. 63-64; JONES, Art. cit. p. 122-125; Klaartje VANNESTE, *De blinde vlek: een weergave van het beeld van de Belgische ex-kolonialen ten opzichte van Afrika* (Masterproef, Universiteit Gent, Vakgroep Afrikaanse Talen en Culturen, 2002), p. 51 en 53.

5.2 De naamloze zwarte massa

De Bijbel benoemt Afrikanen tot nazaten van Ham, door God vervloekt tot een slavenbestaan. Hierdoor ging zwartheid samenvallen met een ondergeschikte klassenpositie: zwarte mannen als arbeiders, witte mannen als bourgeoisie.¹⁸³ Witte mannen worden opgevoerd als actieve werkgevers, die luie en koppige zwarte arbeidsmannen moeten dwingen te werken en ervoor zorgen dat het Afrikaanse continent productief wordt.¹⁸⁴ Dit beeld wordt geseksualiseerd in de trope van de *virgin lands*. De zogenaamd natuurlijke dominante van witte mannen over witte vrouwen werd een metafoor: het Afrikaanse continent wordt voorgesteld als maagdelijk landschap, een jonge zwarte vrouw die door witte mannen gepenetreerd wordt. Congo wordt gecontrasteerd met het Belgische moederland als *totum pro parte* voor het contrast tussen zwarte en witte vrouwen. Het projecteren van het patriarchale gendersysteem op wereldpolitieke verhoudingen legitimeerde een hiërarchische opdeling met West-Europese natiestaten aan de top en (voormalige) Afrikaanse kolonies op de laagste trap.¹⁸⁵ In literatuur gepubliceerd na WOII wordt arbeidsactiviteit door zwarte mannen positiever gewaardeerd. Congolese arbeiders en grondstoffen waren immers ingezet in de oorlogsindustrie en dienden witte belangen. De naoorlogse literatuur presenteert Congo als modelkolonie, onderscheiden van de andere kolonies. Tegelijk wordt België in deze trope geïdealiseerd en in contrast geplaatst met de andere West-Europese natiestaten.¹⁸⁶ Congo legitimeerde als modelkolonie de (blijvende) Belgische aanwezigheid, in een context van geopolitieke verschuivingen en dekolonisatiegolven. Negatieve representaties en stereotypering uit negentiende-eeuwse missieverhalen bleef echter even sterk doorleven, vooral in boeken gepubliceerd door katholieke uitgeverijen.¹⁸⁷

In negentiende-eeuwse literatuur krijgen Stanley, Livingstone, Leopold II en individueel benoemde Belgische districtscommissarissen ter plaatse grote rollen toebedeeld. Zwarte personages worden daarentegen zelden geïndividualiseerd, maar gereduceerd tot decor en anonieme figuranten.¹⁸⁸ Onpersoonlijke representaties als “de arbeiders”, “de mannen”, “de vrouwen”, etc. dehumaniseren volgens Fairclough de sociale actoren die tot dergelijke categorieën worden gerekend.¹⁸⁹ Lokale geneesheren treden op als antiheld en verpersoonlijken heidense irrationaliteit, in schril contrast met Europese, wetenschappelijke rationaliteit. Dit komt het best tot uiting in de trope van Belgische kolonisten die de Congolese bevolking bevrijden van Arabische

¹⁸³ EVANS, HALL, en NIXON, Op. cit. p. 229; PIETERSE NEDERVEEN, Op. cit. p. 44-45.

¹⁸⁴ BOGERS en WYMEERSCH, Op. cit. p. 105.

¹⁸⁵ CORBEY, Op. cit. p. 96, 101 en 158; “Pages Toolkit”, s.p.

¹⁸⁶ ARNAUT, BRACKE, en CEUPPENS, Op. cit. p. 24; BOGERS en WYMEERSCH, Op. cit. p. 7 en 106.

¹⁸⁷ VANNESTE, Op. cit. p. 144.

¹⁸⁸ CEUPPENS, *Congo made in Flanders? Koloniale Vlaamse visies op Blank en Zwart in Belgisch Congo*, p. 127.

¹⁸⁹ FAIRCLOUGH, Op. cit. p. 150.

slavenhandelaars. Het Belgische koloniale bewind doorbreekt als progressieve kracht het Congolese slavernijverleden. Arabische slavenhandelaars en geïslamiseerde Afrikanen worden gereduceerd tot hun geloof, in contrast met beheerste, gemilitariseerde witte mannelijkheid. Volgens Rachel Bailey Jones zijn representaties van een westers, militaristisch koloniaal apparaat gegenderd in hun bevestiging van witte, mannelijke dominantie over witte vrouwen, zwarte vrouwen, zwarte mannen en kinderen.¹⁹⁰

5.3 Door een witte bril

In westerse literatuur gepubliceerd voor 1960 was er weinig interactie tussen witte en zwarte personages.¹⁹¹ Vlaamse literatuur over Congo handelde hoofdzakelijk over Vlamingen in Congo. Daarenboven werden westerlingen via representaties van 'de zwarte ander' een spiegel voor 'het witte zelf' voorgehouden.¹⁹² Christian en Rogers onderzochten de constructie van witheid in kinderboeken vanuit het perspectief van 'de ander'. Ze focusten op vier thema's: witte dialoog, kleurenblindheid, historiseren van racisme en privilege. Dialogen tussen uitsluitend witte personages maken zwarte personages onzichtbaar en veralgemenen witheid tot mensheid. Witte kind-personages wijzen witte volwassen-personages in niet-westerse setting vaak op racistische vooroordelen, maar hun gedeelde witte privilege maakt vooroordelen van de ouders acceptabel omdat volwassenheid wordt geassocieerd met kennis en objectiviteit. Tegelijk spreken witte kinderen in het veroordelen van racisme voor de beurt van zwarte personages, waardoor witheid wordt gecentraliseerd en zwartheid letterlijk monddood gemaakt.¹⁹³

Vanaf 1920 stelde de literatuur vragen bij de handelingen en attitudes van de koloniatoren en de werking van het koloniale bewind, maar niet vanuit een zwart perspectief. Het ging eerder om contrasteren van kritische witte personages in België met fiere Belgen in Congo, waarbij de kritiek vooral voortvloeyde uit jaloezie ten opzichte van de lagere klassen die zich in Congo makkelijker hadden kunnen verrijken en opwerken op de sociale ladder.¹⁹⁴ Literatuur gepubliceerd na 1960 presenteert een stijgend aantal geïndividualiseerde zwarte personages. Intieme relaties tussen wit en zwart worden geëxploiteerd en het louter seksuele overstegen. Eerder dan een moraliserende boodschap mee te geven via de heldendaden van een wit, mannelijk hoofdpersonage speelt recentere literatuur openlijker in op culturele, maatschappelijke, ideologische en wetenschappelijke

¹⁹⁰ BOGERS en WYMEERSCH, Op. cit. p. 93, 95 en 111; CEUPPENS, *Onze Congo? Congolezen over de kolonisatie*, p. 43; JONES, Art. cit. p. 126; VANGROENWEGHE, Op. cit. p. 8 en 37.

¹⁹¹ BOGERS en WYMEERSCH, Op. cit. p. 137.

¹⁹² MACCANN en YULISA, Op. cit. p. 3.

¹⁹³ CHRISTIAN en ROGERS, Art. cit. p. 21-23 en 30-32.

¹⁹⁴ BOGERS en WYMEERSCH, Op. cit. p. 9; CEUPPENS, *Congo made in Flanders? Koloniale Vlaamse visies op Blank en Zwart in Belgisch Congo*, p. III; VANNESTE, Op. cit. p. 29.

verandering.¹⁹⁵ Vanaf midden jaren 1970 ontstond een multiraciaal narratief waarin personages van verschillende etnische en culturele achtergronden harmonieus samen worden gepresenteerd. Verschillen tussen de personages worden duidelijk in hun handelingen en positionering. Door verschillende attitudes en gedragingen te fixeren in raciale- en vanaf 1980 culturele verschillen, blijft essentialistische en homogeniserende categorisatie echter in stand, hoewel het anders-zijn van 'de ander' voortaan een positieve connotatie draagt.¹⁹⁶ Vanaf 1980 zien Vlaamse auteurs in zogenaamde schuld-literatuur het eigen koloniale verleden onder ogen en schrijven een medelijden-narratief vanuit vooronderstelde ervaringen van zwarte personages. Portretteren van de zwarte bevolking als passieve slachtoffers van het actieve, witte, koloniale bewind ontkent echter de *agency* van zwarte personages. Daarenboven leidt de enge focus op het slachtofferverhaal de aandacht af van witte schuld en verantwoordelijkheid.¹⁹⁷

5.4 Een breuk met het verleden?

De onafhankelijkheid van Congo en representaties van de Afrikaanse samenleving na de dekolonisatie kwamen als nieuwe elementen in de literatuur sinds 1960. Het Afrika van na 1960 wordt echter voorgesteld als primitieve samenleving die, als gevolg van de verminderde witte aanwezigheid, terugkeerde naar haar pre-koloniale status. In de afwezigheid van witte personages wordt bijgevolg hun superioriteit bevestigd.¹⁹⁸ Contemporain Congo wordt gepresenteerd als land waar promiscuïteit, aids, hongersnood, epidemische ziektes, patriarchale brutaliteit, economische crisis en politieke instabiliteit legio zijn. Dit beeld wordt versterkt door het herhalen van koloniale stereotypen over kannibalisme en mensenoffers in heidense, rituele setting.¹⁹⁹

Recentere literatuur situeert een beperkter aantal witte personages in de Congolese setting. De focus komt op zwarte personages te liggen. Parallel met deze trend, worden steeds meer witte, vrouwelijke personages in Europese setting gesitueerd. Sinds 1990 presenteren Vlaamse auteurs België als vrijgeveige en toegeeflijke natiestaat ten opzichte van Congo, gepersonifieerd door de witte mannelijke held in dienst van het moederland. Anderzijds gelden wederzijdse rechten, plichten en verwachtingen die door miscommunicatie – essentialistisch toegeschreven aan cultuurverschil – niet worden ingelost: contemporain Congo wordt afgebeeld als gebrekkig vaderland dat (ontwikkelings)hulp nodig heeft van een België gerepresenteerd als voorspoedig moederland. Witte

¹⁹⁵ "10 Quick Ways to Analyze Children's Books For Racism and Sexism", p. 3.

¹⁹⁶ CHRISTIAN en ROGERS, Art. cit. p. 22-23, 32, 34 en 38; Molly MCKIBBIN, "The Current State of Multiracial Discourse", *Journal of Critical Mixed Race Studies* 1, nr. 1 (2014), p. 183 en 192.

¹⁹⁷ BOGERS en WYMEERSCH, Op. cit. p. 11 en 34; NARAYAN, Op. cit. p. 138; RANGER en WERBNER, Op. cit. p. 37.

¹⁹⁸ BOGERS en WYMEERSCH, Op. cit. p. 10; RANGER en WERBNER, Op. cit. p. 14.

¹⁹⁹ HUNT, Op. cit. p. 10; NOREN, Art. cit. p. 254; RANGER en WERBNER, Op. cit. p. 29.

vrouwen blijven dus ook in recentere literatuur optreden als verpersoonlijking van de Belgische natie, het witte 'ras' en de westerse cultuur.²⁰⁰

²⁰⁰ CEUPPENS, Op. cit. p. 82; RANGER en WERBNER, Op. cit. p. 94.

Deel 3: Bronnenanalyse

Inleiding

In dit deel wordt de representatie van witte vrouwen in Vlaamse kinder- en jeugdliteratuur over Congo op diachrone wijze geanalyseerd, aan de hand van een bronnenstudie op zeven boeken gepubliceerd voor 1960 en zes boeken gepubliceerd na 1960. Zowel de afwezigheid van witte, vrouwelijke personages in Congolese setting als hun ambigue positie tussen wit en zwart, kind en volwassene, man en vrouw worden toegelicht. Dit gebeurt aan de hand van topoi, die tegen de achtergrond van de bredere historisch-literaire en maatschappelijke context moeten worden gelezen.

Hoofdstuk 6 Congo is geen plaats voor witte vrouwen

Zowel in de boeken gepubliceerd voor 1960 – waarin witte vrouwen gekenmerkt worden door afwezigheid – als in recente literatuur, waarin de onbekwaamheid van witte vrouwen in hun omgang met de zwarte bevolking of net hun te losbandige relaties worden bekritiseerd, wordt de boodschap meegegeven dat een leven in Congo hoofdzakelijk een aangelegenheid is voor witte mannen. Congo als witte, mannelijke publieke sfeer correspondeert met België als witte, vrouwelijke private sfeer.

6.1 Vrouwelijke personages als tokens

In *Matamatam. De strijd tegen de slavenhandel* (1953), *Stanley en Livingstone* (1954) en *Een spoorweg door het oerwoud* (1959) komt geen enkele witte vrouw voor, een reflectie van de witte vrouwelijke minderheid in toenmalig Congo. Deze boeken beschrijven gebeurtenissen uit de periode dat Congo onder rechtstreeks gezag van Leopold II stond. De verhalen zijn sterk geïnspireerd door negentiende-eeuwse historische avonturenverhalen, gecentreerd rond grote figuren.¹ Door de witte mannelijke helden in deze verhalen individueel bij naam te noemen, terwijl zwarte mannen en zwart vrouwen optreden als anonieme achtergrondfiguren en witte vrouwen niet in de Congolese setting worden afgebeeld, wordt elk individu dat niet mannelijk en niet wit is ontmenselijkt en van zijn/haar *agency* ontdaan.² Volgens Eynikel waren witte vrouwen onder de negentiende-eeuwse ontdekkingsreizigers uitzonderlijk. Het waren witte mannen die in de literatuur worden afgebeeld

¹ EYNIKEL, Op. cit. p. 39, 42 en 126-127; LAURO, Op. cit. p. 52 en 78; VAN DEN HOVEN, Op. cit. p. 91-92; Lo VERMEULEN, *Een spoorweg door het oerwoud*, Historische Verhalen 8 (Antwerpen: De Sikkel, 1959), 32p.; Lo VERMEULEN, *Matamatam. De strijd tegen de slavenhandel*, Historische Verhalen 4 (Antwerpen: De Sikkel, 1953), 32p.; Lo VERMEULEN, *Stanley en Livingstone*, vol. 2, Historische Verhalen 3 (Antwerpen: De Sikkel, 1954), 32p.

² FAIRCLOUGH, Op. cit. p. 150.

als stoere vrijgezellen en moedige beschermers van verfijnde burgerdames.³ Dhanis, één van de hoofdpersonages in *Matamatam*, voldoet aan dit stereotype. Hij imponeert de zwarte arbeiders met staaltjes westerse technologie.⁴ Ook in *Stanley en Livingstone* wordt het “wij blanken” binnen de avontuurlijk-militaristische context van Congo Vrijstaat geïnterpreteerd als “wij witte mannen”.⁵ Sinha legt uit dat gemilitariseerde mannelijkheid controle over en bescherming van witte vrouwen en kinderen – in het mainstream discours geportretteerd als meest kwetsbare groepen – impliceert. De stoere witte man wordt afgezet tegenover verwijfde en laffe zwarte mannen, terwijl witte vrouwen tegen de gevaarlijke seksualiteit die aan zwarte mannen wordt toegeschreven worden beschermd. In deze trope fungeren zwarte mannen als ‘ander’ ten opzichte van zowel witte mannen als witte vrouwen, terwijl witte vrouwen in hun kwetsbaarheid ‘de ander’ vormen van het witte mannelijke ‘zelf’.⁶ Gemilitariseerde, witte mannelijkheid doorkruist niet alleen seksualiteit en leeftijd, maar ook religie. In het tentoonspreiden van de westerse technologie zien zwarte mannen en zwarte vrouwen tovenarij. Hun heidense irrationaliteit wordt gecontrasteerd met Europese, wetenschappelijke rationaliteit. Dhanis en Delcommune bevrijden een Congolees dorp van Islamitische slavenhandelaars, die gereduceerd worden tot hun geloof. Volgens Jones bevestigt deze trope patriarchaat en koloniale machtsverhoudingen, want witte vrouwen, zwarte vrouwen, zwarte mannen en kinderen zijn voor hun overleven afhankelijk van witte mannen.⁷ Uma Narayan, Evans e.a. stellen dat de onzichtbaarheid en het isolement van witte vrouwen in de private sfeer het hegemonische man-beeld, verpersoonlijkt door de witte ontdekkingsreiziger-kolonisator, ondersteunen.⁸ Volgens McIntosh hangt witheid samen met mannelijkheid als geprivilegieerde status. De geïdealiseerde ondergeschiktheid van witte vrouwen ten opzichte van witte mannen weerspiegelt de onderdrukking van zwarte mannen en zwarte vrouwen door witte mannen en witte vrouwen.⁹

Literatuur gepubliceerd na 1960 zendt dezelfde boodschap uit. Dit gebeurt via dagelijkse figuren eerder dan historische personages en de trope van de witte man als paternalistische dienaar binnen een hulpeloos en infantiel Congo, eerder dan militaire macht aangewend in onherbergzaam gebied. Ebe Anse Bubke vertelt in *Het Koopkind* (1988) dat witte, mannelijke wetenschappers de plaatselijke bevolking onderrichten in landbouw en veeteelt. Daarnaast kwamen

³ EYNIKEL, Op. cit. p. 42 en 126-127.

⁴ VERMEULEN, *Matamatam. De strijd tegen de slavenhandel*, p. 8 en 15.

⁵ VERMEULEN, *Stanley en Livingstone*, p. 15.

⁶ SINHA, Op. cit. p. 24.

⁷ BOGERS en WYMEERSCH, Op. cit. p. 93, 95 en 111; CEUPPENS, *Onze Congo? Congolezen over de kolonisatie*, p. 43; JONES, Art. cit. p. 125-127; VANGROENWEGHE, Op. cit. p. 8 en 37; VERMEULEN, *Matamatam. De strijd tegen de slavenhandel*, p. 15, 18 en 31.

⁸ EVANS, HALL, en NIXON, Op. cit. p. 229; Uma NARAYAN, “Colonialism and Its Others: Considerations on Rights and Care Discourses”, *Hypathia* 10, nr. 2 (1995), p. 134.

⁹ MCINTOSH, Op. cit. p. 126.

ontwikkelingshulpers scholen bouwen. Het gebruik van de mannelijke woordvorm suggereert dat dit mannen waren, die net als helikopterpiloot Big Mac gepresenteerd worden als beschermers van Ebe.¹⁰ In *Slurfie de trompetter* (1991) spelen menselijke personages geen hoofdrol. Witte vrouwen treden op als achtergrondfiguren in dienende rollen, terwijl witte mannen functies als dokter en circusdirecteur bekleden. Zwarte mannen staan in dienst van de witte mannen.¹¹ In *Sinaasappel met pili-pili* (1994) krijgt hoofdpersonage Paul van Loo gezelschap van quasi uitsluitend mannelijke nevenpersonages. Paul vertegenwoordigt een hegemonisch man-beeld met fysieke schoonheidsidealen als blond haar en blauwe ogen. Hij wordt op de kaft van het boek gecontrasteerd met zijn quasi onherkenbare, halfnaakte, zwarte vriend Louis en een zwarte vrouw met ontblote borsten. De zwarte personages zijn onderdeel van het decor, de witte man staat centraal en witte vrouwen zijn afwezig op de afbeelding. Nochtans treden er witte, vrouwelijke nevenpersonages op in het verhaal. Geen van hen handelt echter alleen of wordt alleen afgebeeld, ze worden steeds omringd met familieleden, kinderen en andere vrouwen. Pauls moeder treedt het frequentst op als nevenpersonage. Ze wordt, in tegenstelling tot Pauls vader, niet bij naam genoemd en staat steeds expliciet in relatie tot haar echtgenoot en kinderen.¹² De inhoudsanalyses van Hoorens, Fairchild e.a. op respectievelijk Vlaamse en Engelstalige kinderboeken tonen aan dat mannelijke personages systematisch meer voorkomen dan vrouwelijke.¹³ Hoewel mannelijke hoofdpersonages domineren, vormen vrouwen echter de meerderheid qua nevenpersonages.¹⁴ De vrouwelijke afwezigheid en het reserveren van bijrollen voor vrouwen impliceren en legitimeren dat vrouwen een lagere sociale positie bekleden dan mannen.¹⁵ In negentiende-eeuwse koloniale vertogen kruiste dit patriarchale systeem een koloniaal systeem waarin witte vrouwen te zwak werden geacht in Congo te kunnen overleven. De klimatologische en geologische verschillen met België maakten dat een leven in Congo nefast werd geacht voor hun fysieke en mentale gezondheid.

¹⁰ Wim DAEMS, *Het Koopkind* (Leuven: Davidsfonds, 1988), p. 11, 19, 103 en 107.

¹¹ Bob MARTIN, *Slurfie de trompetter*, De Uiltjes (Oostmalle: De Sikkell, 1991), p. 4 en 27.

¹² Cécile VANDERSTRAETEN, *Sinaasappel met pili-pili* (Leuven: Davidsfonds/Infodok, 1994), p. 7, 13-14 en 29.

¹³ FAIRCHILD, GRAUERHOLZ, en MCCABE, Art. cit. p. 197; HOORENS, Op. cit. p. 3.

¹⁴ FAIRCHILD, GRAUERHOLZ, en MCCABE, Art. cit. p. 209-211; HOORENS, Op. cit. p. 13 en 26.

¹⁵ Hoorens' onderzoek naar genderstereotypen in Nederlandstalige kinder- en jeugdliteratuur met een plot die zich in een westerse setting voltrekt wees uit dat mannelijke auteurs niet noodzakelijk meer mannelijke hoofdpersonages in hun verhaal schrijven, noch vrouwelijke auteurs vaker kiezen voor vrouwelijke hoofdpersonages. Wat nevenpersonages betreft, schrijven vrouwelijke auteurs vaker extra vrouwelijke personages in hun verhaal. Doordat ook vrouwelijke auteurs echter overwegend voor mannelijke hoofdpersonages kiezen, leidt de toevoeging van vrouwelijke nevenpersonages ertoe dat vrouwelijke auteurs vrouwelijke personages eerder een bijrol toekennen dan mannelijke auteurs, die eerder voor mannelijke nevenpersonages kiezen. Deze trend voltrekt zich evenzeer in Vlaamse kinder- en jeugdboeken over Congo. Het aantal vrouwelijke hoofdpersonages klokt af op drie, waarbij één vrouwelijk hoofdpersonage gecreëerd werd door een mannelijke auteur en twee door een vrouwelijke. Alle onderzochte bronnen gepubliceerd voor 1960 werden geschreven door mannen, terwijl vijf boeken gepubliceerd na 1960 geschreven zijn door vrouwelijke auteurs, tegenover vier door mannelijke auteurs. In deze recentere literatuur treden inderdaad meer vrouwelijke personages op in een bijrol. FAIRCHILD, GRAUERHOLZ, en MCCABE, Art. cit. p. 197-199 en 201; HOORENS, Op. cit. p. 3 en 15-17.

Gebrekkige hygiënische omstandigheden verhoogden het risico op onvruchtbaarheid en miskramen, terwijl witte vrouwen via hun reproductieve kracht de eigen bevolking op peil moesten houden en bijdragen tot het overleven van het witte ‘ras’.¹⁶

6.2 Naast elke witte man in Congo, staat een witte vrouw in België

Wanneer Derrida’s gedachtegang - dat elk element in de tekst gerelateerd is aan een niet vermelde tegenhanger - wordt gevolgd, worden hoofdrolspelers Dhanis, Delcommune, Stanley, Livingstone en Kapitein Thijs in hun hegemonische mannelijkheid bevestigd door een witte echtgenote die zichzelf als toonbeeld van benadrukte vrouwelijkheid wegcijfert voor gezin en natiestaat.¹⁷ Tijdens Livingstone’s verblijf in Congo, wachtten zijn vrouw en kinderen in Engeland op zijn terugkeer.¹⁸ Tsjiluka meldt zich in *Een spoorweg door het oerwoud* vrijwillig aan als spoorwegaarbeider. Volgens deze zwarte jongen zullen de witte mannen, die optreden als goede vaders voor de zwarte bevolking, Congo via de aanleg van een spoorlijn in de moderniteit brengen. De Congolese setting verbeeldt de publieke sfeer, de politiek en economische exploitatie van het vaderland, terwijl België als moederland de culturele en raciale identiteit van de witte kolonisten beschermt en hen een veilige thuishaven biedt.¹⁹ De veiligheid van België als standvastige moederfiguur wordt in literatuur gepubliceerd na 1960 gecontrasteerd met de gevaarlijke rebellie en seksualiteit van de zwarte man, als verpersoonlijking van een dekoloniserend Congo. Politieke spanningen zorgen ervoor dat vader in *De kleuren zijn weg* (2010) beslist moeder en Maude “voor hun veiligheid” te evacueren. Hijzelf blijft in Congo, want de plaatselijke bevolking heeft hem nodig. In deze passage wordt zowel paternalisme ten aanzien van de zwarte bevolking tentoongespreid, als gesuggereerd dat Congo gevaarlijk is voor witte vrouwen en ze er weinig van nut zijn.²⁰ Congo wordt voorgesteld als onherbergzaam en ongezond natuurgebied.²¹ Volgens de witte mannen in *Yaka Mama* (2002) is Congo niet alleen gevaarlijk voor de fysieke gezondheid van witte vrouwen, maar is er een permanent risico op mentale degeneratie: Oom Jef belet dat Christine zelfmoord pleegt, terwijl Adams moeder er krankzinnig is geworden.²²

De louter impliciete aanwezigheid van witte vrouwen in literatuur gepubliceerd voor 1960, markeert de onzichtbaarheid van de private sfeer binnen een patriarchaal gendersysteem.²³

¹⁶ CEUPPENS, *Congo made in Flanders? Koloniale Vlaamse visies op Blank en Zwart in Belgisch Congo*, p. 352; EYNIKEL, Op. cit. p. 39, 42, 126-128 en 137; LAURO, Op. cit. p. 52, 78-80 en 146.

¹⁷ COENE, “Differentiefeminisme, poststructuralisme en queertheorie”; CONNELL en MESSERSCHMIDT, Art. cit. p. 831-832.

¹⁸ VERMEULEN, *Stanley en Livingstone*, p. 14, 19 en 26.

¹⁹ BACK en SOLOMOS, Op. cit. p. 339; VERMEULEN, *Een spoorweg door het oerwoud*, p. 4-8.

²⁰ Katrien BAERT, *De kleuren zijn weg: een verhaal over Congo* (Hasselt: Clavis, 2010), p. 7 en 46.

²¹ VERMEULEN, *Stanley en Livingstone*, p. 10-11.

²² Anna COUDENYS, *Yaka Mama* (Leuven: Davidsfonds/Infodok, 2002), p. 54, 123 en 198.

²³ MCCLINTOCK, Op. cit. p. 107 en 164-165.

Wanneer Edwards zuster haar broer en Rik uitwuift in *Rik, de koloniale held* (1949), constateert Edward: “In mijn zuster groette ik mijn hele familie”. Witte vrouwen krijgen de boodschap in de familiale sfeer te horen en een zorgende, reproductieve taak te hebben die enkel in België correct kan worden vervuld.²⁴ Daarnaast verbeelden ze een statisch moederland, een België dat op haar grenzen is gestoten en dient te expanderen om vooruit te gaan. België en de witte vrouw vormen de climax van de moderne, West-Europese natiestaat en het kostwinners/huisvrouwmodel, terwijl Congo politiek en sociaal nog in de kinderschoenen staat. Zwarte mannen en zwarte vrouwen hebben, net als de witte vrouw, sturing nodig om hun grenzen te verleggen. Tegelijk biedt de afwezigheid van witte vrouwen een tegen-hegemonische lezing, als dient België zich niet met de politiek, cultuur en economie van Congo te bemoeien. In de Congolese setting en de afwezige witte vrouw kan het mannelijke ‘zelf’ worden bevraagd. Het toe-eigenen van de witte vrouw en de Congolese setting door de witte man als koloniserende vader en echtgenoot, veruitwendigt de negatieve aspecten en spanningen van de moderne westerse samenleving. De spanningen van de democratie en paradox van gelijkheid en verschil zijn continu aan het werk in de interacties tussen wit en zwart, man en vrouw, kind en volwassene. Ondanks de inspanningen van witte mannen, zullen het statische Congo en de passieve witte vrouw echter permanent ‘anders’ blijven, ze zullen nooit het niveau van de witte man en de Belgische natiestaat bereiken. In de afwezigheid van de witte vrouw wordt immers ook haar onbereikbaarheid bevestigd.²⁵ Hoewel de echtgenotes van Dhanis, Delcommune, Stanley, Livingstone en Thijs niet welkom lijken in Congo en de moeders van Christine en Maude voor hun persoonlijke veiligheid naar België terugkeren, wil *Rik, de koloniale held* jonge, vrijgezelle witte vrouwen naar Congo halen.²⁶ Zij krijgen een eigen beschavingsmissie toegekend en dienen vrijgezelle witte mannen af te leiden van zwart, vrouwelijk gezelschap.²⁷ De auteurs van *La femme blanche au Congo* en de Belgische koloniale overheid echter raadden vrijgezelle arbeidstersvrouwen af naar Congo te trekken. Dit komt volgens Eynikel doordat arbeid gereserveerd was voor zwarte mannen en wanneer die de witte vrouwen zouden zien werken, de artificiële raciale-, gender- en klassenverhoudingen zouden wankelen. Daarenboven maakt de dubbele standaard vrijgezelle witte vrouwen vatbaarder voor seksuele losbandigheid, met algemeen moreel verval tot gevolg.²⁸

Rik betreedt Congo autonoom en vastberaden, zijn moeder daarentegen blijft zwak en hulpeloos in België achter na het overlijden van haar echtgenoot. Moeder wordt in een

²⁴ M. CUSTERS en H. MONNENS, *Rik, de koloniale held* (Lier: Jozef Van in en co, 1949), p. 9 en 11.

²⁵ BOGERS en WYMEERSCH, Op. cit. p. 42-43.

²⁶ CUSTERS en MONNENS, Op. cit. p. 1 en 3.

²⁷ BOGERS en WYMEERSCH, Op. cit. p. 100 en 102-103; CORBEY, Op. cit. p. 68; EYNIKEL, Op. cit. p. 44 en 126-127; LAURO, Op. cit. p. 152; VAN REYBROUCK, Op. cit. p. 129, 219 en 221; VERLINDEN, Op. cit. p. 58 en 62-63.

²⁸ “La femme blanche au Congo”, p. 5 en 11; M. DERKINDERE, *Belgisch Kongo in het bereik van onze jeugd* (Brussel: Ministerie van landsverdediging. Dienst voor opvoeding bij het leger, 1949), p. 25; EYNIKEL, Op. cit. p. 130.

afhankelijkheidspositie geplaatst ten opzichte van vader en faalt omdat ze te zwak is om voor Rik te zorgen. Deze passage zendt verschillende boodschappen uit: (1) Witte vrouwen zijn ondergeschikt aan en afhankelijk van witte mannen (2) Witte vrouwen zijn primair moeder en echtgenote (3) Witte vrouwen zijn ongeschikt voor een leven in Congo. Als moeder in Belgische setting nog niet in staat is zich over Rik te ontfermen, zal ze zich ook niet over de zwarte bevolking kunnen ontfermen. Deze passage bevestigt sociale ongelijkheid op de intersectie tussen gender, 'ras' en leeftijd. De infantilisering van de zwarte bevolking in het mainstream discours, plaatst moeder qua leeftijd en 'ras' in een geprivilegieerde positie ten aanzien van zwarte mannen en zwarte vrouwen, terwijl ze als witte vrouw afhankelijk is van een witte man.²⁹ Ook Tessa, hoofdpersonage van *Ik ben de jachtluipaard* (1999), wordt als afhankelijke vrouw afgebeeld. Tessa's moeder is verdraagzaam, warm, zacht en koesterend, een metafoor voor het Belgische moederland - en thuisland waarnaar Tessa hoopt terug te keren - en de kwaliteiten waarmee ze zich als volwassen vrouw dient te identificeren. Zonder een witte man, kan ze immers niet overleven in Congo.³⁰ Hoewel de missiezusters Tessa's onafhankelijkheid bewonderen, is ze na vaders dood en zonder haar vriend Karstens gezelschap bang en hulpeloos. De Congolese bossen zijn geen plek voor witte mensen, zeker niet voor witte vrouwen. Enkel dankzij de raad van de koloniale ambtenaar elke dag kinine te slikken, heeft ze haar avontuur overleefd, zo concludeert Tessa.³¹

6.3 Religieuze vrouwen: naar Congo met een missie

Tessa stelt uitdrukkelijk geen religieus leven voorop. Desondanks wordt ze door de witte, mannelijke personages steeds in die hoek geduwd, om te benadrukken dat missiezusters als enige witte vrouwen gewenst zijn in Congo.³² De bijna nadrukkelijke afwezigheid van witte vrouwen in literatuur gepubliceerd voor 1960 en hun prominente rol als moeder en echtgenote in recentere boeken staat in schril contrast met het expliciete optreden van missiezusters in zeven van de dertien onderzochte bronnen. Hoewel ze als vrouwen worden gerespecteerd in de masculiene publieke sfeer, vervullen ze traditioneel genderstereotype taken. Ze treden op als verpleegsters en onderwijzers. Net als de moeders worden ze zelden individueel bij naam genoemd. Daarenboven wordt hun mannelijke gedrag in de trope van moeder overste die met ijzeren dwang scholen en hospitalen bestuurt afgekeurd als strijdig met het ideaal vrouwbeeld.³³ Rik merkt op dat de zusters

²⁹ CORBEY, Op. cit. p. 8, 38, 55 en 73; CUSTERS en MONNENS, Op. cit. p. 5-6.

³⁰ KUSTERMANS, Op. cit. p. 9 en 22.

³¹ Idem, p. 21, 37, 100 en 140.

³² Idem, p. 60 en 156.

³³ "La femme blanche au Congo", p. 6; CUSTERS en MONNENS, Op. cit. p. 37; DE METS, Op. cit. p. 9, 60-62 en 70; Veerle DRAULANS, "Mesoperspectief: Organisatieveranderingen en -structuren" (Hoorcollege Gender en Diversiteit in Wetenschap en Maatschappij, Leuven, 10 maart 2016); VERMEULEN, *Matamatam. De strijd tegen de slavenhandel*, p. 6.

hun medische kennis vergaren bij de paters. Witte mannen worden slimmer geacht dan witte vrouwen, terwijl de zusters vanuit hun superieur gewaande raciale identiteit wel geschikt zijn jonge, zwarte mannen te onderwijzen.³⁴ Missiezusters vormen dan ook de vrouwelijke tegenhangers van Leopolds officieren en de Belgische koloniale ambtenaren die als patriarch heersen over de zwarte bevolking. In relatie tot de witte man, die gerepresenteerd wordt als vader en broeder van de Congolezen, worden witte vrouwen afgebeeld als moeders en zusters.³⁵

De missiezusters in *Yaka Mama* mopperen op de kinderen en onderscheiden hun leerlingen naar 'ras', waarbij zwartheid een negatieve connotatie krijgt. De witte meisjes worden geprivilegieerd in een machtsrelatie ten opzichte van de zwarte meisjes, maar blijven ondergeschikt aan het gezag van de zusters. 'Ras' en leeftijd doorkruisen klasse, daar kinderen uit de hogere klassen worden voorgetrokken. Kinderen uit midden- en lagere klassen vormen een front tegen "*die tang van een zuster*". Kritieken op de strengheid van de zusters, hun banden met de hogere stand en het Belgische koloniale establishment bieden ruimte voor kritiek op de kolonisatie.³⁶ Jonge, witte, vrouwelijke hoofdpersonages in recente literatuur bevinden zich op de grens tussen de oudere generatie van het koloniale bewind - gepersonifieerd door de zusters - en de hedendaagse, geëmancipeerde en onafhankelijke witte vrouw in een wereldpolitieke setting waarbij Congo autonomie verwerft. In *Ik ben de jachtluipaard* schippert Tessa tussen afkeur en bewondering, zowel voor het koloniale bewind als voor Congo zelf. Door Tessa als hoofdpersoon te centraliseren, verkondigt haar mening "*de waarheid*", zoals Kustermans aan het begin van zijn boek stelt. Haar oudere zus Janthe bevraagt Stanleys grootsheid en doorziet het onrecht dat de zwarte bevolking wordt aangedaan, terwijl Tessa eerst ter plaatse moet gaan alvorens haar zus te geloven: Tessa beschikt in tegenstelling tot Janthe nog over kinderlijke naïviteit.³⁷ Het afbeelden van Tessa als Victoriaanse burgerdame contrasteert haar met moeder overste, die hoewel ze het masker van de begripvolle moeder opzet, vermannelijkt wordt in haar vereenzelviging met het koloniale bewind. Tessa weet autonoom te overleven in Congo, waardoor ze zich als geëmancipeerde witte vrouw afzet tegenover novice Ursula. Ursula zit gevangen tussen Tessa's waarheid - de vrijheid van Congo en de witte vrouw - en de waarheid van de missie, oude koloniale banden en patriarchale genderverhoudingen.³⁸

³⁴ CUSTERS en MONNENS, Op. cit. p. 37.

³⁵ VERMEULEN, Op. cit. p. 6.

³⁶ COUDENYS, Op. cit. p. 11, 27-28 en 69.

³⁷ In een interview verklaarde Paul Kustermans met zijn historische avonturenverhalen een aanklacht te willen uiten tegen geweld en waarschuwt hij zijn lezers om steeds kritisch te kijken naar politieke retoriek en op hun hoede te zijn voor het gekleurde karakter van vertogen. GHONEM-WOETS en MOOREN, Op. cit. p. 103-104; KUSTERMANS, Op. cit. p. 8-9.

³⁸ KUSTERMANS, Op. cit. p. 5-7, 31, 123 en 159.

Hoofdstuk 7 De witte vrouw in Congo: brugfunctie of verstorende factor?

Witte vrouwelijke personages worden aangeduid als vastberaden en standvastig, doch volzaam, kwetsbaar en afhankelijk. Hun echtgenoot en kinderen komen op de eerste plaats, waardoor ze moed en zelfopoffering ten dienste van de natiestaat tentoonspreiden.³⁹ Deze kwaliteiten construeren het ideale vrouwbeeld (zie bijlage 3). De koningin troost Maude na de evacuatie als een warme, zachte moeder. Ze ontfermt zich over Maude, net zoals ze over haar land waakt, en biedt een thuis voor haar onderdanen. Via de symbolische moeder-dochterrelatie tussen Maude en de koningin, wordt Maude in de Belgische natiestaat geschreven. Daar hoort ze als witte vrouw thuis, niet in Congo. De verwevenheid tussen nationalisme, patriërchaat en kolonialisme zorgt er echter voor dat witte vrouwen in Congo dezelfde eigenschappen aanwenden ter ondersteuning van het koloniale project.⁴⁰

7.1 The White Women's Burden

De Katholieke Kerk en Belgische overheid hoopten met een toenemend aantal witte vrouwen in Congo relaties tussen witte mannen en zwarte vrouwen tegen te gaan. Witte mannelijkheid werd actief en progressief geacht, bijgevolg veranderlijk en vatbaar voor verlies van de eigen identiteit door frequente contacten met de zwarte bevolking. Witte vrouwen daarentegen incorporeerden de nationale, culturele en raciale essentie op een statische en passieve manier. Hun standvastigheid zou witte mannen behoeden voor degeneratie.⁴¹ Witte vrouwen kregen in de koloniale retoriek een eigen “*beschavingsmissie*”: zwarte vrouwen onderrichten inzake opvoeding, kindzorg en hygiëne en witte mannen behoeden voor alcoholisme, overspel en geweld.⁴² Christines moeder onderwijst zwarte vrouwen in snit, naad en kindzorg. Zoet geurende witte vrouwen worden als zachte en nette moeders tegenover stinkende zwarte vrouwen geplaatst. De *burden* van de witte vrouw in Congo vult die van de witte, mannelijke kolonisator aan. Witte vrouwen zijn ook daar immers primair moeder en echtgenote.⁴³

³⁹ VANDERSTRAETEN, Op. cit. p. 7, 14, 29, 59, 66-67 en 94.

⁴⁰ BAERT, Op. cit. p. 8 en 61; BURTON, Art. cit. p. 57-59; MCCLINTOCK, Op. cit. p. 86.

⁴¹ BOGERS en WYMEERSCH, Op. cit. p. 100 en 102-103; CORBEY, Op. cit. p. 68.

⁴² EYNIKEL, Op. cit. p. 44 en 126-127; LAURO, Op. cit. p. 152; VAN REYBROUCK, Op. cit. p. 129, 219 en 221; VERLINDEN, Op. cit. p. 58 en 62-63.

⁴³ COUDENYS, Op. cit. p. 31, 35, 86 en 208.

7.1.1 Vrouwelijkheid en Moederschap

Wanneer Rik op zichzelf is aangewezen na de dood van zijn broer, ontfermt mevrouw Goossens zich “als een moeder” over hem. Rik wordt verliefd op haar dochter Mia, die hij “tot vrouw en moeder van zijn kinderen” wil.⁴⁴ Via hun gedeelde ervaring als moeder komen witte vrouwen rechtstreeks in contact met zwarte vrouwen. Witte en zwarte vrouwelijke voorbijgangers spreken Pauls moeder spontaan aan wanneer ze met de tweeling door de stad wandelt.⁴⁵ Ze delen als vrouw bepaalde eigenschappen, zoals zorgzaamheid. Zwarte vrouwen verzorgen hun mannen na de strijd, “maar lopen verder vooral in de weg”. Ze worden ondergeschikt gemaakt aan zwarte en witte mannen. Doordat ze zich op het sekse-gendercontinuüm naar de witte vrouw begeven, worden ook witte vrouwen impliciet ondergeschikten.⁴⁶ De gediensige en private rol van witte vrouwen wordt in *Een spoorweg door het oerwoud* bevestigd in de representatie van zwarte vrouwen: “De trein zal jullie mooie dingen brengen uit het land van de blanken: scherpe messen en bijlen voor de mannen, kralen en kledjes in vele kleuren voor de vrouwen”. Dit citaat zendt de boodschap uit dat vrouwen vooral mooi dienen te zijn, terwijl mannen zich echt nuttig kunnen maken.⁴⁷ Ook in recentere verhalen krijgen zwarte vrouwen even genderstereotype rollen en taken toebedeeld als witte. In *De grote reis van kleine schildpad* (2012) zijn alle afgebeelde vrouwen zwanger of omringd door kinderen. Ze zijn opvallend jonger dan de mannelijke personages en er is minder onderlinge diversiteit. De afwezigheid van witte personages in dit verhaal kan op verschillende manieren gelezen worden. De gestereotypeerde portrettering van de zwarte vrouwen kan refereren aan het algemeen vrouwelijke, waarbij ‘ras’ wordt genegeerd. Anderzijds is de geleefde ervaring van de personages gegenderd en geracialiseerd. De zwarte vrouwen kunnen zowel in relatie tot de witte vrouw als moeder worden geplaatst, als tegenover geëmancipeerde witte vrouwen, die niet meer automatisch met kinderen worden geassocieerd. Sebastian De Witte stelt dat het boek witte kinderen wil bewustmaken van hun geprivilegieerde positie, terwijl niet iedereen zo fortuinlijk in het leven staat.⁴⁸

Ondanks een grotere diversiteit in rollen en posities toegeschreven aan witte vrouwen in literatuur gepubliceerd na 1960, wordt ook in deze boeken moederschap geïdealiseerd als hun grootste verdienste. Elina deelt in *En Yanda bleef zingen* (1999) de pijn van de zwarte vrouw wiens baby overlijdt. Het leed en de bezorgdheid om de kinderen – de toekomst van de eigen gemeenschap – bindt witte en zwarte vrouwen aan elkaar op het gender-seksecontinuüm. Deze assen verzwakken ‘ras’ binnen de trope van gedeeld moederschap, maar in alle boeken worden raciale tegenstellingen

⁴⁴ CUSTERS en MONNENS, Op. cit. p. 53, 187 en 194.

⁴⁵ FEDERICI, Op. cit. p. 110; VANDERSTRAETEN, Op. cit. p. 13, 22 en 53.

⁴⁶ VERMEULEN, Op. cit. p. 11 en 16.

⁴⁷ VERMEULEN, *Een spoorweg door het oerwoud*, p. 4-8.

⁴⁸ Inge BERGH en Inge MISSCHAERT, *De grote reis van kleine schildpad* (Wielsbeke: De Eenhoorn, 2012), 32p.; Sebastian DE WITTE, “Recensie: De grote reis van kleine schildpad”, *Lees-Wijzer*, geraadpleegd op 22 november 2016 via <http://www.lees-wijzer.be>.

op dezelfde assen evenzeer verscherpt. Elina wordt immers afgebeeld als goede moeder, aan wie zwarte vrouwen – impliciet als onbekwame moeders geportretteerd – hulp komen vragen. Ze onderwijst hen in hygiëne, wat een herhaling is van de *white women's burden* (cf. supra). Sinds het interbellum werden witte vrouwen in koloniale discoursen geleidelijk aangemoedigd naar Congo te trekken. Vanuit hun specifieke witte vrouwelijkheid hadden ze immers de verantwoordelijkheid van zorg en bescherming over zwarte mannen en vrouwen.⁴⁹ In Congo verleenden ze sociale diensten aan zwarte vrouwen en kinderen, omdat dit zogenaamd natuurlijke rollen waren die witte vrouwen vanuit hun positie als moeder en echtgenote konden opnemen, zonder het militaristisch-koloniale man-beeld onderuit te halen.⁵⁰ Witte vrouwen kregen enerzijds paternalistische, masculiene eigenschappen als redders van zwarte vrouwen en anderzijds een typisch vrouwelijke moederrol met de taak zwarte vrouwen en witte arbeidsvrouwen herop te voeren naar het burgerlijke ideaal van de vrouw aan de haard.⁵¹ Moeder Kriegel verbeeldt in *Het plan van professor Snootman* (2013) een atypische witte moeder. Ze laat haar kinderen aan hun lot over, toont geen interesse in haar gezin, kookt niet, is zwaarlijvig en heeft een alcoholprobleem. Ze verbeeldt in haar kledingstijl, gedrag en fysieke voorkomen de lage socio-economische status van haar familie. Dit correspondeert met het eerder mannelijke gedrag van haar kinderen. Volgens Federici en McClintock doorbreken arbeidsvrouwen het burgerlijke gezinsideaal door als vrouw een publieke en actieve rol op te nemen. Ze worden geassocieerd met mannelijkheid en zwartheid, wat hen aan de Congolese setting verbindt. Toch komt moeder Kriegel, in tegenstelling tot haar dochters, niet in Congo terecht: witte vrouwen konden er zich volgens de traditionele retoriek enkel als goede burgerdames nuttig maken. Volgend citaat uit *Rik, de koloniale held* verduidelijkt: “De kolonie heeft keurvrouwen nodig, vrouwen met wijdse idealen, krachtig naar ziel en lichaam, die bereid zijn als mensen en vooral als echte christenen te leven onder de zwarten. Want wat halen alle mooie woorden uit als de zwarte eenmaal bemerkt heeft, dat onze deugd wel rijk is aan schone woorden, maar arm aan daden?” Moeder Kriegel is als werkloze vrouw en gebrekkige moeder arm aan daden, terwijl ze uren spendeert in de badkamer, voor televisie en op café.⁵² Desondanks blijft ze primair als moeder en echtgenote aangeduid, terwijl de overige witte vrouwen optreden als verpleegster en frietkraamuitbaatster. Ze worden geassocieerd met zorg, kinderen en voedselbereiding. Mannen daarentegen zijn professor, opzichter, soldaat, agent,

⁴⁹ FREDRICKSON, Op. cit. p. 69; MCCLINTOCK, Op. cit. p. 6; Riet VANLOO, *En Yanda bleef zingen* (Leuven: Davidsfonds, 1999), p. 18-19, 27 en 45.

⁵⁰ A. BUISSET, *La femme au Congo: conseils aux partantes* (Brussel: Union des femmes du Congo Belge et du Ruanda-Urundi, 1956), p. 68-72 en 115; DE METS, Op. cit. p. 97, 99-101 en 124; NARAYAN, Op. cit. p. 136; RANGER en WERBNER, Op. cit. p. 165-166.

⁵¹ “Praktische gids ten behoeve van de candidaat-kolonisten die wensen zich in Belgisch Kongo te vestigen” (S.l.: Liberator, 1951), 210 S. 4, Universiteitsbibliotheek Gent, p. 17; BUISSET, Op. cit. p. 7, 82 en 88-89; HUNT, Op. cit. p. 74-78, 81-84 en 126-128; THAPAR-BJORKERT, Art. cit. p. 4.

⁵² CUSTERS en MONNENS, Op. cit. p. 206; Marc DE BEL en Steven D’HONDT, *Het plan van professor Snootman*, De zusjes Kriegel (Sint-Niklaas: Abimo, 2013), p. 11-13 en 22; FEDERICI, Op. cit. p. 103 en 107; MCCLINTOCK, Op. cit. p. 107 en 164-165.

ontvoerder en vrachtwagenchauffeur.⁵³ Hoorens, Blackburn, Fairchild e.a. concludeerden dat mannelijke personages steeds een diversiteit aan beroepen uitoefenen, terwijl werkende vrouwen worden afgebeeld als verpleegster of lerares.⁵⁴ Ook in Vlaamse literatuur over Congo treden witte vrouwen hoofdzakelijk op als onderwijzeres, in een verzorgend beroep of als missiezuster. In *En Yanda bleef zingen* bezoekt Elina haar zus Yanina, die als verpleegster in Congo werkt. Elina is lerares en hoewel zelf geen verpleegster, wordt ze telkens met zorg geassocieerd. In Congo helpt ze haar zus bij het werk, terwijl ze zich in België over haar terminaal zieke vriendin Mia ontfermt door elke dag voor haar te koken, af te wassen en de bedden op te maken.⁵⁵ Zorgende en onderwijzende beroepen lijken vrouwen in hun natuur te zitten, daar ze geassocieerd worden met vrouwelijke kwaliteiten (zie bijlage 3). Dit impliceert een mannelijke onbekwaamheid ter zake. Mina verblijft geregeld als patiënte in het ziekenhuis. Ze kan best goed overweg met de verpleegsters; de verplegers daarentegen zijn “te ruw”.⁵⁶ Maudes vervangleerkracht kan – in tegenstelling tot haar juf – de klas niet onder controle houden en is onbekwaam met kinderen.⁵⁷

Hoorens merkte op dat vrouwen vooral in de keuken worden afgebeeld, als microkosmos voor de private sfeer.⁵⁸ Zowel in boeken gepubliceerd voor 1960 als erna worden witte vrouwen het meest gepresenteerd bij hun thuis – hetzij in de witte gemeenschap te Congo, hetzij in België – terwijl ze eten koken of opdienen.⁵⁹ Zwarte vrouwen daarentegen koken buiten, in de publieke sfeer, en keren de geldende westerse genderconventies om.⁶⁰ Ze zijn seksueel actief en economisch productief: “Zoals bij vele wilde volkeren moeten zwarte vrouwen het eigenlijke werk verrichten” en “In Afrika vechten zwarte mannen en vrouwen zij aan zij”. Masculien gedrag bij zwarte vrouwen wordt afgekeurd, terwijl de huishoudelijke arbeid van witte vrouwen wordt gedenigreed. Beide waardenoordelen positioneren zich echter ten opzichte van de witte man in Congo, want witte vrouwelijke huishoudelijke arbeid wordt ten opzichte van de publieke rol van zwarte vrouwen wel expliciet positief gewaardeerd.⁶¹ Het moederschap van witte vrouwen wordt gecontrasteerd met het onvermogen van zwarte vrouwen voor kinderen te zorgen, zoals in *De kleuren zijn weg* wordt gepresenteerd: een zwarte vrouw steelt de papfles van Fleures zusje om er zelf van te drinken.⁶² De manier waarop zwarte vrouwen hun huishouden bestieren wordt in *En Yanda bleef zingen* vergeleken

⁵³ DE BEL en D'HONDT, Op cit. p. 11-13, 20, 22, 43, 49, 58, 67, 130 en 147.

⁵⁴ BLACKBURN, Op. cit. p. 4 en 47; FAIRCHILD, GRAUERHOLZ, en MCCABE, Art. cit. p. 201; HOORENS, Op. cit. p. 4-5, 20 en 25-26.

⁵⁵ VANLOO, Op. cit. p. 8, 13, 82, 85 en 104.

⁵⁶ Idem, p. 94.

⁵⁷ BAERT, Op. cit. p. 12 en 84.

⁵⁸ HOORENS, Op. cit. p. 22.

⁵⁹ BAERT, Op. cit. p. 12, 21, 28, 33, 45 en 67.

⁶⁰ BAERT, Op. cit. p. 14; VANLOO, Op. cit. p. 21-22.

⁶¹ CUSTERS en MONNENS, Op. cit. p. 125; VERMEULEN, *Stanley en Livingstone*, p. 14, 19 en 26.

⁶² Het is opvallend dat wanneer enkel zwarte vrouwen optreden als (neven)personages, zonder de aanwezigheid van witte (vrouwelijke) personages, de zwarte vrouwen in dezelfde goede moederrol worden geduwd als witte vrouwen. BAERT, Op. cit. p. 55; BERGH en MISSCHAERT, Op. cit. s.p.

met westerse huishoudens ten tijde van Elina's overgrootmoeder. Via het contrast tussen witte en zwarte vrouwen wordt Congo op een teleologische tijdslijn letterlijk achter België geplaatst: enkel met Elina's hulp kunnen Congolese huishoudens in de moderniteit worden gebracht.⁶³ Tegelijk wordt de primitiviteit van de Congolese huishoudens aangegrepen om de contemporaine Belgische samenleving te bekritisieren. De Congolese samenleving verkeert in een permanente strijd om te overleven, terwijl Belgische vrouwen een luxeleven leiden. Elina bewondert de levenslust van de Congolezen, gepersonifieerd door Yanda, een verpleegster die ondanks de barre levensomstandigheden hele dagen loopt te zingen.⁶⁴ Onschuldige, naïeve, vriendelijke en goedlachse zwarte personages worden gecontrasteerd met kille, ontevreden en afstandelijke witte personages. Elina kijkt met escapistische fascinatie naar Congo, het land waar ze op vakantie is. Haar verblijf in Congo markeert een tijdelijk ontsnappen uit de dagelijkse sleur in België. De primitiviteit van de Congolese setting verbeeldt Elina's wens de eigen kindertijd te kunnen herbeleven, terug te kunnen keren naar een tijd waarin ze nog niet met de ziekte van Mia werd geconfronteerd.⁶⁵

7.1.2 Wit en Zwart, Kind en Volwassene

Witte personages treden in *Achter de heuvels* (2015) op als anonieme voorbijgangers, aan wie de zwarte jongen Innocent dvd's probeert te verkopen. De witte koppels zijn steeds heteroseksueel. Een rijk uitziende, witte, mannelijke toerist wordt vergezeld door zijn slanke vrouw met vuurrode lippen, grote oorbellen en een elegante jurk. Innocent spreekt de man aan en biedt hem een dvd aan als "cadeautje voor zijn vrouw". De man negeert Innocent en gebiedt zijn vrouw hetzelfde te doen, door haar achter zich aan te trekken, uit de buurt van de jongen. Binnen het medelijden-narratief dat het hele boek doordringt, wordt impliciet gesuggereerd dat de vrouw overweegt Innocent te helpen. Als rijke westerlingen positioneert het koppel zich als paternalistische weldoeners over de kindse, Congolese bevolking.⁶⁶ De drang van de witte vrouw om in Innocents onderhoud te voorzien, refereert aan de prominente rol van witte vrouwen als moeders (cf. supra).

Net zoals witte vrouwen hun kinderen opvoeden tot volwassen burgers van de Belgische natiestaat, wenden ze hun vrouwelijke kwaliteiten aan om Congo voor te bereiden op autonomie.

⁶³ VANLOO, Op. cit. p. 18-19 en 45.

⁶⁴ Idem, p. 11, 36 en 39-40.

⁶⁵ BOGERS en WYMEERSCH, Op. cit. p. 60-61 en 63-64; CORBEY, Op. cit. p. 61; JONES, Art. cit. p. 122-125; NOREN, Art. cit. p. 254-256; VANNESTE, Op. cit. p. 51 en 53.

⁶⁶ Op zijn website verklaart Hans Vanacker dat hij zich met dit boek wil richten tegen raciale stereotypen. Via de witte personages houdt hij de westerse bevolking een spiegel voor en maakt hen duidelijk dat zowel indifferentie als paternalisme koloniale machtsverhoudingen reproduceren. De beste benadering is volgens hem in de huid van 'de ander' te kruipen en vanuit dit perspectief de levensomstandigheden van gemarginaliseerde groepen te proberen verbeteren zoals zij dit zelf zouden aanpakken. Hans VANACKER, *Achter de heuvels* (Wielsbeke: De Eenhoorn, 2015), p. 46; Hans VANACKER, "Achter de heuvels", *Jeugdacteur Hans Vanacker*, geraadpleegd op 22 november 2016 via <http://www.hansvanacker.be>.

Het personage van “*de boy*”, een zwarte man die optreedt als dienaar van de witte gezinnen in Congo, verbeeldt de permanent afhankelijke, lerend-onderdanige positie van Congo ten opzichte van België. De boy staat immers onder supervisie van de witte vrouw, het hoofd van het huishouden.⁶⁷ Witte vrouwen zijn volgens het mainstream discours naar sekse ondergeschikt aan zwarte mannen. In literatuur gepubliceerd voor 1960 onderscheidt de afwezigheid van witte, vrouwelijke personages seksisme en patriërchaat in België van racisme en kolonialisme in Congo. De spanning tussen patriërchaat en kolonialisme, racisme en seksisme is daarentegen manifest in literatuur gepubliceerd na 1960 en wordt opgelost door te differentiëren naar ‘ras’, leeftijd, klasse en gender. Door de witte vrouw autonomie toe te kennen over de private sfeer, met zwarte mannen als haar onderdanen, worden zwarte mannen ontdaan van hun mannelijkheid. Eigenschappen die binnen een westerse setting aan witte vrouwen worden toegeschreven – statisch, ahistorisch, infantiel, primitief, incompetent, dom, irrationeel, passief – worden binnen een niet-westerse setting aan zwarte mannen toegekend (zie bijlage 2 en 3).⁶⁸ De witte vrouw zet de zwarte man aan het werk, net zoals de bourgeoisie de arbeiders. Daarnaast ziet ze steeds op zijn werk toe, om luiheid te voorkomen en eventuele fouten recht te zetten. Dit permanente toezicht impliceert dat Congo altijd de sturende hand van België zal nodig hebben om als natiestaat te slagen.⁶⁹

Naast in een ondergeschikte klassenpositie geplaatst te worden, worden zwarte mannen geïnfantiliseerd en verdierlijkt. Witte vrouwen staan op de evolutieladder lager gepositioneerd dan witte mannen – het summum van menselijkheid – en zwarte mannen bevolken de trap onder witte vrouwen, dichterbij het dierlijke niveau. Tegelijk markeert de relatie tussen mens en dier de grens tussen ‘zelf’ en ‘ander’, meester en slaaf.⁷⁰ Het toezicht van witte vrouwen over hun boy, als moeder over kind en baasje over huisdier, situeert Congo in een permanente kindertijd. Dit sluit niet alleen aan bij de *white women’s burdens*, maar laat ook toe witte, vrouwelijke kind-personages te differentiëren en hoger te positioneren op de evolutieladder dan zwarte volwassen-personages. Zo liet Christine zich op vijfjarige leeftijd “*zoals een prinses rondragen*” door boy Joseph en wanneer hij niet aan haar wensen voldeed, aarzelde ze niet om hem als een stout kind te slaan.⁷¹ Volgens Koen Bogers en Patrick Wymeersch verbeelden representaties van witte adolescenten in Congolese setting het volwassenwordingsproces van het hoofdpersonage, doorheen een innerlijke strijd tussen goed en kwaad. Rik, Maude, Christine en Paul zitten gevangen tussen Congo en België. Ze bevestigen hun witte identiteit door als meerdere van zwarte personages op te treden. Via onderwerping en

⁶⁷ “La femme blanche au Congo”, p. 7-8 en 10; BAERT, Op. cit. p. 8; BUISSERET, Op. cit. p. 70; DE METS, Op. cit. p. 73 en 83; EVANS, HALL, en NIXON, Op. cit. p.239; PIETERSE NEDERVEEN, Op. cit. p. 154 en 177.

⁶⁸ BUISSERET, Op. cit. p. 67, 70, 74-75 en 85-86; CORBEY, Op. cit. p. 8, 38, 42, 55, 73 en 158; HUNT, Op. cit. p. 76; VANNESTE, Op. cit. p. 41 en 61.

⁶⁹ COUDENYS, Op. cit. p. 7 en 154.

⁷⁰ CUSTERS en MONNENS, Op. cit. p. 22; VANDERSTRAETEN, Op. cit. p. 58.

⁷¹ COUDENYS, Op. cit. p. 15.

marginalisering van zwarte nevenpersonages, overstijgt het witte hoofdpersonage de eigen kindertijd.⁷² Infantilisering van de zwarte bevolking houdt bovendien de West-Europese gezinshiërarchie als microkosmos voor de witte gemeenschap in stand, want witte vrouwen blijven als moeder en echtgenote ondergeschikt aan witte mannen, terwijl beide samen als ouders over zwarte ‘kinderen’ heersen.⁷³

7.1.3 Witte mannen in de private sfeer

Literatuur gepubliceerd na 1960 betekent witte mannen in het huishouden als uitzonderlijk. De lezer krijgt de boodschap dat ‘echte mannen’ – de belichaming van Connells hegemonische masculiniteit – zich niet “*verlagen*” tot arbeid in de private sfeer.⁷⁴ Wanneer Pauls vader huishoudelijke taken op zich neemt, wordt herhaaldelijk gewezen op het ongebruikelijke van de situatie. Dit betekent dat het huishouden gereserveerd is voor vrouwen en tegelijk dat de geopolitieke context waarin deze scène zich afspeelt, namelijk de onafhankelijkheid van Congo, uitzonderlijk is. Paul drukt expliciet zijn minachting uit voor huishoudelijk werk, terwijl zijn buurmeisje vindt dat mannen hier ook niet geschikt voor zijn. Enerzijds wordt de schuld voor de dekolonisatie op witte mannen geschoven: zij konden Congo niet besturen zoals witte vrouwen het huishouden. Anderzijds kan de ongeschiktheid van witte mannen in het huishouden verbonden worden aan de ongeschiktheid van zwarte mannen om Congo te leiden zonder hulp. Volgens Candace West en Don Zimmerman correspondeert het uitzonderlijke van witte mannen in het huishouden met de afwezigheid van witte vrouwen in Congo, door de private sfeer als microkosmos voor België af te zetten tegenover de mannelijke, publieke sfeer van het koloniale bewind.⁷⁵

Dezelfde ambigue boodschap zit vervat in *Yaka Mama*, wanneer Christine binnenpretjes heeft bij de voorstelling van vader in een keukenschort. Ze wijst moeder erop dat zwarte mannen taken verrichten die geen enkele witte man ooit zou doen. In België doen “*tantes en grootmoeders*” immers de was en de plas. In tegenstelling tot de traditionele witte moeders in *De kleuren zijn weg* en *Sinaasappel met pili-pili*, wordt de intersectie tussen gender, sekse, ‘ras’ en leeftijd in *Yaka Mama* aangegrepen om Christines moeder als geëmancipeerde witte vrouw te onderscheiden van de vorige generatie witte vrouwen aan de haard. Toch wordt ook Christines moeder hoofdzakelijk afgebeeld terwijl ze kleren herstelt en eten kookt. Moeder is efficiënt, bezorgd en raadgevend, zowel ten

⁷² BOGERS en WYMEERSCH, Op. cit. p. 33-34.

⁷³ BUISSET, Op. cit. p. 67, 70, 74-75 en 85-86; HUNT, Op. cit. p. 76.

⁷⁴ CONNELL en MESSERSCHMIDT, Art. cit. p. 831-832.

⁷⁵ VANDERSTRAETEN, Op. cit. p. 75, 77, 80 en 86-87; Candace WEST en Don ZIMMERMAN, “Doing Gender”, *Gender and Society* 1, nr. 2 (1987), p. 144.

opzichte van Christine als in het helpen van vader met de administratieve kant van zijn koloniale plicht.⁷⁶

7.2 De witte vrouw als Vlaamse haard

Tijdens zijn studies trekt Rik in bij het gezin Goossens. Hij prijst de gastvrijheid van mevrouw Goossens en contrasteert haar warmte met de kilheid, vijandigheid en afstandelijkheid van zwarte mannen en vrouwen.⁷⁷ In tegenstelling tot de grote historische figuren die een hoofdrol spelen in *Matamatam, Een spoorweg door het oerwoud* en *Stanley en Livingstone*, is Rik een alledaagse held die de baan vrijmaakt voor de witte man en vrouw in de Congolese straat als hoofdpersonages in boeken gepubliceerd na 1960. Terwijl de historische personages alleen optreden en als voorbeelden van nationaal burgerschap en koloniale ijver worden gecentraliseerd, krijgen alledaagse personages een zichtbaarder gezinsleven. Dit weerspiegelt de tendens die zich tijdens het interbellum begon af te tekenen dat koloniatoren met hun voltallige gezin naar Congo trokken. Witte vrouwen werden opgeroepen hun echtgenoot te vergezellen, om een familiale sfeer te creëren waarin hij tot rust kon komen na het uitvoeren van zijn publieke taken. In de private sfeer stond de witte vrouw haar echtgenoot bij in zijn koloniale opdracht en verzekerde het voortbestaan van de witte gemeenschap via het baren van kinderen.⁷⁸ Naast het verrichten van huishoudelijk werk, assisteerden witte vrouwen hun echtgenoot bij de administratie en boekhouding.⁷⁹ Sommige vrouwen gaven les of werkten in de zorgsector (cf. supra). Zo is Pauls moeder tewerkgesteld in de plaatselijke basisschool. Witte vrouwen die in kinderboeken gepubliceerd na 1960 actief zijn op de arbeidsmarkt, beschouwen hun job als primaire bezigheid, terwijl ze het huishouden als verantwoordelijkheid van de boy aanduiden. Dit geldt zowel voor boeken met een plot tijdens de koloniale periode als voor verhalen met een plot in de Onafhankelijke Republiek Congo. Werkende witte vrouwen in Congo doorbreken dan ook de ideologie van de gescheiden sferen niet, vermits de witte vrouw wordt geracialiseerd tot publieke, witte figuur en zwarte mannen gegenderd als “*huishoudsters*”.⁸⁰

De vrijetijdsbesteding van witte vrouwen in Congo komt pas na 1960 in kinderboeken aan bod. Maude, Christine, hun moeders en de moeder van Paul lezen, luisteren naar muziek, roddelen en dansen. Aan witte mannen in Congo daarentegen worden geen hobby's toegeschreven. Impliciet wordt gesuggereerd dat witte mannen zich er echt nuttig maken en de zwarte bevolking iets van hen kan leren, terwijl witte vrouwen eerder een soort *leisure class* vormen. De luxezucht die zowel

⁷⁶ COUDENYS, Op. cit. p. 7-8.

⁷⁷ CUSTERS en MONNENS, Op. cit. p. 96 en 115-116.

⁷⁸ BUISSERET, Op. cit. p. 58, 69, 88 en 114; DE METS, Op. cit. p. 12 en 14.

⁷⁹ “Praktische gids ten behoeve van de candidaat-kolonisten die wensen zich in Belgisch Kongo te vestigen”, p. 96; BAERT, Op. cit. p. 9; BUISSERET, Op. cit. p. 115-116; COUDENYS, Op. cit. p. 7-8; DE METS, Op. cit. p. 85 en 111; EYNIKEL, Op. cit. p. 67 en 77.

⁸⁰ VANDERSTRAETEN, Op. cit. p. 14 en 19.

aan Pauls moeder als aan de moeder van Christine wordt toegeschreven, zie je ook al in kinderboeken gepubliceerd voor 1960. Zo wijst Rik “*op het ontzettende feit, dat de blanke vrouw vaak een gans verkeerde invloed uitoefende op de negerin, doordat zij haar drang naar het uiterlijke nog versterkt. En wat de besten onder onze zusters nog uitwerken in scholen, gasthuizen, dispensaria...wordt vaak te niet gedaan door de lichtzinnigheid van de vrouwen van onze ambtenaren en bedienden*”. In literatuur die tijdens de koloniale periode werd gepubliceerd, wordt de ijdelheid van witte vrouwen aangegrepen om hun vertrek naar Congo te voorkomen. De boodschap witte vrouwen weg te houden uit Congo is ook te lezen tussen de lijnen van de literatuur gepubliceerd na 1960, ongeacht de plot zich voltrekt tijdens of na de kolonisatie.⁸¹ Al deze verhalen situeren de witte vrouw in de private sfeer van de witte gemeenschap en het gezin. Daar creëren ze een escapistische en ontspannende ruimte voor hun echtgenoot. Maudes moeder probeert met een glimlach haar dochter gerust te stellen tijdens het politiek woelige klimaat en verbergt haar eigen zorgen.⁸² Pauls moeder zet haar eigen angsten opzij voor haar echtgenoot en kinderen. Witte mannen hebben tijdens dekolonisatie en burgeroorlogen immers al genoeg zorgen aan hun hoofd om ook nog de beslommeringen van hun echtgenote op zich te nemen: bij haar dient hij tot rust te kunnen komen.⁸³

In verhalen gepubliceerd voor 1960 is deze boodschap uitgesproken geracialiseerd. Wetenschappelijke essays en wervingsliteratuur uitgegeven door de koloniale overheid schrijven witte vrouwen uitzonderlijke moed, vastberadenheid, verdraagzaamheid en geduld toe. Deze kwaliteiten zijn haar inherent, waardoor ze standvastiger is in haar witheid dan witte mannen. Witte vrouwen in Congo droegen het ideale gezins- en seksualiteitsbeeld uit, namelijk het burgerlijke, patriarchale kerngezin.⁸⁴ Overheid en Kerk waren bang dat witte mannen door hun frequente contacten met de zwarte bevolking ‘het zelf’ zouden verliezen. Hun westerse culturele identiteit – verbeeld via de witte vrouw die thuis in de koloniale gemeenschap of het moederland de echtgenoot opwacht – voorkomt dit echter.⁸⁵ De theoretisering van de witte vrouw als ‘interne ander’ wees uit dat heteroseksuele relaties tussen witte mannen en witte vrouwen de witte identiteit van de man bevestigen, vermits vrouwen worden gezien als overdragers en beschermers van de nationale, raciale en culturele essentie. Zo binden ze hun echtgenoot aan “*het moederland*”.⁸⁶ De witte vrouw is bovenal de thuishaven van de witte man, ongeacht geografische positie. Zo vormt

⁸¹ BAERT, Op. cit. p. 13; COUDENYS, Op. cit. p. 19, 80 en 107; CUSTERS en MONNENS, Op. cit. p. 205; VANDERSTRAETEN, Op. cit. p. 66-67.

⁸² BAERT, Op. cit. p. 63.

⁸³ VANDERSTRAETEN, Op. cit. p. 94.

⁸⁴ “La femme blanche au Congo”, p. 7-8 en 10; BUISSERET, Op. cit. p. 70; DE METS, Op. cit. p. 73 en 83.

⁸⁵ BOGERS en WYMEERSCH, Op. cit. p. 42-43.

⁸⁶ BOGERS en WYMEERSCH, Op. cit. p. 100 en 102-103; CEUPPENS, Op. cit. p. 314-315; CORBEY, Op. cit. p. 68; FANON, Op. cit. p. 39 en 45.

Mia voor Rik de brug tussen België en Congo, want hoewel ze in Congo woont, blijft ze een Vlaams meisje.⁸⁷

7.3 Congo, de vrijheid van de witte vrouw

Ondanks de primaire identificatie van de witte vrouw in Congo als moeder en echtgenote, krijgt ze in kinder- en jeugdboeken gepubliceerd na 1960 een grotere vrijheid en autonomie toegeschreven dan in Belgische setting en dit zowel binnen verhaallijnen die zich afspelen tijdens als na de koloniale periode. Pauls moeder is verdrietig omdat ze Congo moet verlaten na de dekolonisatie, want Congo is het geboorteland van haar kinderen. Daarnaast vreest ze in België geen werk te zullen vinden. Moeder geeft in Congo les aan lagere schoolkinderen en neemt enkel tijdens de vakanties het huishouden op zich. De genderverhoudingen lijken conservatiever in België, met een sterker vasthouden aan het ideaal van de vrouw aan de haard. Het contrast wordt getrokken tussen witte vrouwen in Congo, die een grotere individuele vrijheid bezitten en zich zodanig kunnen verrijken dat ze zwart personeel in dienst kunnen nemen, en witte vrouwen in België, die in een patriarchaal keurslijf gedwongen zijn. Anderzijds is Pauls moeder blij de vijandigheid tussen wit en zwart te kunnen ontvluchten en naar de veiligheid van België terug te kunnen keren. De autonomie die moeder in Congo tentoonspreidt wordt daarenboven niet altijd positief gewaardeerd. Vader ergert er zich aan dat moeder de gewoonte van de zwarte vrouwen om hun rug naar de man te keren en onafhankelijk het woord te nemen, heeft overgenomen. Bovendien bevestigt moeders onderrichtende taak ten opzichte van haar leerlingen en haar kinderen haar moederende vrouwelijkheid en ondergeschiktheid aan de witte huisvader. Pauls vader wordt expliciet als gezinshoofd genoemd en hij wijst moeder op haar plicht de kinderen in veiligheid te brengen, haar dwingend naar België terug te keren. Hoewel moeder moppert dat het zwarte personeel hen met de onafhankelijkheid in de steek laat, vindt ze het best fijn zelf het huishoudelijke werk te verrichten.⁸⁸ De representatie van Christines moeder in *Yaka Mama* is sterk vergelijkbaar met die van Pauls moeder in *Sinaasappel met pili-pili*. Hoewel ze het als haar plicht beschouwt voor haar kinderen te zorgen en de verantwoordelijkheid op te nemen over het huishouden, is ze niet zomaar een onderdanige echtgenote. Ze wijst vader op de emancipatie van de witte vrouw en benadrukt dat “de

⁸⁷ CUSTERS en MONNENS, Op. cit. p. 200.

⁸⁸ Koloniale literatuur spoort witte vrouwen aan om hun kinderen zo weinig mogelijk in contact te laten komen met de zwarte bevolking. Witte kinderen in Congo dienen als goede burgers van de koloniserende natiestaat opgevoed te worden en gesocialiseerd in de geldende evolutionaire opvattingen en traditionele koloniale vertogen. Kinderen zijn immers nog sterk beïnvloedbaar, maar worden ook geassocieerd met onschuld. Vriendschappen tussen witte en zwarte kinderen konden nog door de beugel, maar de algemene opvatting luidde dat deze relaties gedoemd waren te stranden eens beide partijen de volwassenheid bereikt hadden, omdat wit en zwart essentialistisch en onvereenigbaar werden benaderd. BUISSERET, Op. cit. p. 77-78; DE METS, Op. cit. p. 13 en 123; VANDERSTRAETEN, Op. cit. p. 11, 14, 19-20, 29, 54, 93 en 102.

tijden zijn veranderd”, refererend naar de naderende onafhankelijkheid van Congo, waar de witte, mannelijke kolonistoren zich bij neer zullen moeten leggen.⁸⁹ Ook Maude vindt dat ze een deel van de vrijheid die ze in Congo bezat opgeeft bij haar terugkeer naar België.⁹⁰ Door de emancipatie van de witte vrouw te koppelen aan de toenemende autonomie van de zwarte bevolking, lijken witte vrouwen herbevestigd als ‘ander’ – ondanks deze status op de gender-as ontstegen te zijn. Associaties tussen de onafhankelijke witte vrouwen en een onafhankelijk Congo plaatsen witte vrouwen dicht bij zwarte mannen – de dragers van de autonome Congolese natiestaat – terwijl hun witheid wordt herbevestigd in hun contrast met zwarte vrouwen. Elina mag lunchen met een plaatselijke leider, terwijl de vrouw van de chef zich op de achtergrond dient te houden.⁹¹ Toch onderscheiden Elina’s vrouwelijke eigenschappen haar ook van zwarte mannen. Haar bezorgdheid, medelijden en behulpzaamheid worden gecontrasteerd met het egoïsme van de zwarte bevolking.⁹²

Zwarte vrouwen worden in tegenstelling tot witte vrouwen niet primair als moeder en echtgenote geduid, waardoor hun vrouwelijke autonomie negatief wordt gewaardeerd. In literatuur gepubliceerd voor 1960 wordt het masculiene optreden van zwarte vrouwen in Congo gebruikt om de Belgische private sfeer te markeren als witte vrouwelijke sfeer.⁹³ In literatuur gepubliceerd na 1960 handelen witte vrouwen in Congolese setting met een grotere vrijheid en quasi masculien, als reflectie van hun emancipatie. Actuele verwezenlijkingen inzake gendergelijkheid worden geprojecteerd op het verleden, door gendergelijkheid als iets typisch westers voor te stellen. Witte vrouwen worden vrije, autonome en geëmanciperde personages binnen een statische Afrikaanse setting, waarin zwarte vrouwen door zwarte mannen worden onderdrukt.⁹⁴ Dit contrast in genderverhoudingen wordt op haar beurt geracialiseerd, want zwarte vrouwen zijn ook ten opzichte van witte mannen onderdanig en passief. Zo volgen twee jonge, zwarte meisjes gewestambtenaar Dobbelaere met gebogen hoofd, terwijl Tessa openlijk tegen hem ingaat. Tessa schippert constant tussen primaire identificatie als wit en als vrouw. Ten opzichte van de zwarte vrouwen en tegenover Dobbelaere is ze eerder wit en komt voor zichzelf op, waarmee ze het beeld van de geëmanciperde en zelfstandige witte vrouw uitdraagt.⁹⁵ Tessa gaat ook openlijk tegen haar vader in: als hij haar al niet de baas kan, zal hij zeker de zwarte bevolking niet onder de knoet kunnen houden. Het vermogen op te komen voor haar mening heeft Tessa van haar moeder, die haar eigen ideeën over de kolonisatie verdedigde. Tessa’s moeder verpersoonlijkt de Belgische

⁸⁹ COUDENYS, Op. cit. p. 7, 12, 44, 66, 142 en 204.

⁹⁰ BAERT, Op. cit. p. 83 en 89.

⁹¹ VANLOO, Op. cit. p. 56.

⁹² Idem, p. 8, 16 en 43.

⁹³ CUSTERS en MONNENS, Op. cit. p. 125; VERMEULEN, Op. cit. p. 14, 19 en 26.

⁹⁴ MCCLINTOCK, Op. cit. p. 15.

⁹⁵ KUSTERMANS, Op. cit. p. 50 en 140-141.

natiestaat en wanneer witte, mannelijke politici hun eigen land nog niet onder de duim kunnen houden, zullen ze wellicht falen wanneer ze hetzelfde trachten te doen met een ander land.⁹⁶

7.3.1 Klassenissues en Generatieconflicten

De aanwezigheid van witte vrouwen in Congo lijkt in literatuur gepubliceerd voor 1960 een klassenissue te zijn. De weinige witte, vrouwelijke nevenpersonages in deze verhalen zijn religieuzen of afkomstig uit de hogere middenklasse. Op de overzetboot leert “*een dame*” Rik tafelmanieren. Witte vrouwen krijgen pedagogische functies en een zekere strengheid ten opzichte van kinderen toegeschreven. In het beschaven van Rik wordt het nut van witte vrouwen in Congo geëxpliciteerd: ze kunnen de zwarte bevolking onderrichten in de westerse tradities en cultuur.⁹⁷ De aanwezigheid van witte vrouwen uit de hogere klassen in Congo wordt echter ook bekritiseerd, want ze wakkeren luxezucht en ijdelheid aan bij de zwarte bevolking (cf. supra). Witte vrouwen uit de (lagere) middenklasse daarentegen, zoals Riks verloofde Mia, en religieuzen dragen het goede voorbeeld uit.⁹⁸ Volgens Koen Bogers, Patrick Wymeersch, Bambi Ceuppens en Klaartje Vanneste bekritiseert literatuur gepubliceerd na 1920 de handelingen en attitudes van de kolonisatoren en het koloniale bewind, via het opvoeren van witte personages die de witte, lagere klassen - die zich in Congo hadden kunnen verrijken en zichzelf hadden kunnen opwerken op de sociale ladder - met afgunst benaderen.⁹⁹ Zo zijn de vriendinnen van Christines moeder jaloers op het leven dat zij met haar gezin in Congo heeft uitgebouwd.¹⁰⁰

In boeken gepubliceerd na 1960 wordt het klassenverschil tussen witte arbeidsters en dames uit midden- en hogere klassen vooral aangegrepen om de rijkdom van het Westen te bekritisieren in relatie tot de armoede in ex-kolonies. Het gehomogeniseerde en negatieve beeld van zwarte mannen, die individueel amper van elkaar te onderscheiden zijn, wordt in *Achter de heuvels* gecontrasteerd met de diversiteit aan individueel herkenbare, witte, vrouwelijke personages. Rijke witte dames benaderen de zwarte bevolking minachtend en denigrerend, vergelijkbaar met de attitude van Pauls buurvrouw in *Sinaasappel met pili-pili*.¹⁰¹ Pauls buurvrouw distantieert zich van de zwarte bevolking en de lagere klassen in de witte gemeenschap, die zo op één lijn worden gezet. McClintock en Sinha wijzen erop dat arbeidersklassen geassocieerd worden met zwartheid en negativisme. Arbeiders overschrijden onoverbrugbaar geachte raciale grenzen en halen het artificiële onderscheid tussen de witte en zwarte gemeenschap in Congo onderuit. De racistische en

⁹⁶ Idem, p. 13, 91, 108-110 en 132.

⁹⁷ CUSTERS en MONNENS, Op. cit. p. 6 en 12.

⁹⁸ Idem, p. 201 en 205-206.

⁹⁹ BOGERS en WYMEERSCH, Op. cit. p. 9; CEUPPENS, Op. cit. p. III; VANNESTE, Op. cit. p. 29.

¹⁰⁰ COUDENYS, Op. cit. p. 57.

¹⁰¹ VANACKER, Op. cit. p. 53-54 en 59.

hautaine houding waarmee hogere witte klassen zowel de arbeidersklassen als de zwarte bevolking benaderen, impliceert een wederkerige kritiek vanuit de publieke opinie aan het adres van het koloniale establishment. Vrouwen uit de hogere klassen worden expliciet aangeduid als “*blanke vrouwen*”, om witte rijkdom te contrasteren met zwarte armoede. Er wordt benadrukt dat het gezin van Paul dichterbij de zwarte bevolking staat, maar toch niet helemaal gelijk is omdat de Van Loos wit zijn. De witheid die geconstrueerd wordt binnen Pauls gezin wordt echter positief gewaardeerd in de naastenliefde van de middenklasse, eerder dan de negatief gewaardeerde witheid in het egoïsme van de hogere klassen.¹⁰² Toch vertoont Pauls moeder ook gelijkenissen met de buurvrouw. Ze droomt er immers van op een luxeboot geëvacueerd te worden, waarop ze rustig kan lezen en zonnen. Bovendien onderhoudt ze gebrekkige contacten met haar personeel. Ze koos bewust bedienden met een verschillende etnisch-culturele achtergrond, zodat ze elkaar wantrouwen en moeder hen de baas blijft.¹⁰³

Net als *Sinaasappel met pili-pili* speelt *Yaka Mama* zich af tijdens de dekolonisatie. Hoofdpersonage Christine wordt omringd met verschillende, witte vrouwelijke nevenpersonages. In de eerste plaats haar grootmoeder in België, waarmee ze via brieven contact heeft. Grootmoeder is kwaad omdat moeder Christine “*heeft meegezeuld naar het wilde Afrika*”. De oudere generatie witte vrouwen wordt als racistisch en egoïstisch afgezet tegenover Christines moeder, die geportretteerd wordt als geëmancipeerde witte vrouw met bekommernis voor de zwarte bevolking. Grootmoeder personifieert het conservatieve koloniale bewind en de Eerste Feministische Golf. Moeder daarentegen wil een nieuwe wind laten waaien door Congo. Ze schrijft witte vrouwen in het koloniale project en de natiestaat en maakt het persoonlijke politiek.¹⁰⁴ Grootmoeder wordt vergeleken met Madame Vandesande, een dame uit de Franstalige, hogere middenklasse. In tegenstelling tot moeder en Christine, die zich in hun korte shorts volledig thuis voelen in Congo, kijkt Vandesande in haar mantelpakje neer op de zwarte bevolking. Ze verbeeldt het stereotype van de verwende bourgeoisie die niet in Congo kan aarden. De vergelijking tussen de Vandesandes en grootmoeder suggereert dat het burgerlijke gezinsideaal in België kan functioneren, maar niet eenzijdig naar Congo kan worden geprojecteerd. Madame Vandesande bekritiseert de wijze waarop moeder Christine opvoedt: ze houdt haar dochter niet in het gareel en laat haar gemengde cafés en zwarte buurten frequenteren. Volgens traditionele koloniale discoursen dienen witte moeders erop toe te zien dat hun kinderen alle contact met de zwarte bevolking vermijden. Door witte meisjes uit de hogere klassen de lievelingetjes van de missiezusters te noemen, worden patriërchaat en kolonialisme met religieuze autoriteit geladen. De lagere middenklasse rebelleert openlijk tegen de

¹⁰² MCCLINTOCK, Op. cit. p. 353-354; SINHA, Op. cit. p. 3 en 12; VANDERSTRAETEN, Op. cit. p. 23 en 44.

¹⁰³ VANDERSTRAETEN, Op. cit. p. 16, 37 en 66-67.

¹⁰⁴ COUDENYS, Op. cit. p. 10.

zusters, net zoals de zwarte bevolking tegen het koloniale bewind begint te rebelleren.¹⁰⁵ Hoewel Christines moeder verschilt van Madame Vandesande en grootmoeder, is ook zij een luxelevende in de stad gewoon en waarschuwt jongere witte vrouwen voor het gebrek aan beschaving op het Congolese platteland. Denise, Marie en Christine nemen eigen initiatief, zonder hulp van witte mannen. Denise heeft seksuele betrekkingen met een witte man, zonder met hem gehuwd te zijn. Ze vraagt Christine dit voor haar ouders te verzwijgen, “*want ze zijn nog van de oude stempel en zouden het niet begrijpen.*” Aan het einde van het boek is Christines moeder zeer volgzzaam en gehoorzaamt ze vader gedwee. Deze ommekeer impliceert dat jonge, ongehuwde vrouwen gebaat zijn bij mannelijke karakteristieken als autonomie en durf – Denise, Marie en Christine personifiëren de contemporaine, geëmancipeerde witte vrouw – terwijl oudere, gehuwde vrouwen in de eerste plaats aan hun gezin moeten denken. In sommige passages verpersoonlijkt moeder de conservatieve, witte, vrouwelijke *leisure class* in Congo en doet hautain tegen zwarte mannen. Christines moeder leidt de lezers doorheen het narratief in een tegen-hegemonische en hegemonische interpretatie. Volgens Ceuppens zijn jonge witte vrouwen in een Congolese setting immers even sterk gesocialiseerd in het koloniale systeem als ze er zich uit proberen los te trekken om hun eigen rol en plaats op te eisen.¹⁰⁶

7.4 Witte vrouwen in Congo: zondebok of criticus?

Wanneer de moeder van *Rik, de koloniale held* overlijdt, beslist Rik zijn oudere broer Leo achterna te reizen naar Congo. In België wacht immers niemand op hem, niets bindt hem nog aan het moederland. Tussen zijn moeders overlijden en zijn vertrek naar Congo, wordt hij opgevangen door zijn tante. Tante wordt gerepresenteerd als een oude vrijster die niet goed met kinderen overweg kan. Leo biedt een uitweg door Rik “*een tweede vaderland te bieden.*” De minachting waarmee tante als alleenstaande vrouw wordt benaderd en het falen van moeder om na het overlijden van haar echtgenoot voor Rik te zorgen, propageren het ideaal van het heteroseksuele, burgerlijke kerngezin. Ze falen als witte vrouwen ten opzichte van de toekomstige generatie en de natiestaat, waardoor ze niet geschikt zijn Rik naar Congo te vergezellen. Tegelijk bezitten de figuren van de falende moeder en tante een tegen-hegemonisch potentieel. Beide personages kunnen fungeren als metafoor voor België, dat als moederland faalt ten opzichte van de kolonie. Hoewel de onderzochte boeken die

¹⁰⁵ BUISSERET, Op. cit. p. 77-78; COUDENYS, Op. cit. p. 11, 20, 68-69 en 85; DE METS, Op. cit. p. 13 en 123.

¹⁰⁶ Anna Coudenys verklaarde in een interview antiracisme en antikolonialisme te promoten in haar boek, terwijl ze tegelijk een zo realistisch mogelijk verhaal wil vertellen. Hierdoor is *Yaka Mama* doordrongen van spanningen tussen de racistische, seksistische en koloniale discoursen die aansluiten bij de dominante retoriek uit de periode dat het verhaal zich afspeelt en de eigentijdse reflecties op deze vertogen en de besproken historische gebeurtenissen. CEUPPENS, Op. cit. p. 753; COUDENYS, Op. cit. p. 7, 14, 19, 52, 75, 107, 115-116, 149, 182 en 199; Anna COUDENYS, “Interview met Anna Coudenys over *Yaka Mama*”, *Anna Coudenys, grensauteur*, geraadpleegd op 22 november 2016 via <https://annacoudenys.wordpress.com>.

gepubliceerd zijn voor 1960 nog sterk doordrongen zijn van koloniale idealen, sijpelt er verholten – en in *Een spoorweg door het oerwoud* zelfs expliciete – kritiek in door. De idealisering van het vaderland in de figuren van Leo en Rik wentelt die kritiek en de koloniale schuld volgens Ceuppens echter af op de witte vrouw en marginaliseert de dekolonisatie als “vrouwenkwestie.”¹⁰⁷ Daarenboven verschillen Riks moeder en tante als oudere vrouwen van zijn jonge verloofde, die wordt omschreven als “een goede Vlaming, de toekomst voor Congo en België samen”. Mia is een Vlaamse die in Congo woont en Rik zo aan beide landen bindt. Ze personifieert Belgisch-Congo als geïdealiseerde koloniale relatie, in contrast met het conservatieve bewind onder Leopold II. Standvastige vrouwen als Mia representeren en legitimeren de witte gemeenschap in Congo. Riks moeder en tante daarentegen personifiëren de koloniale overheid in Brussel. Op de Belgische aanwezigheid in Congo is in de literatuur – volgens David Van Reybrouck en Bambi Ceuppens – nooit kritiek geuit, terwijl zowel koloniale als auteurs het door het Ministerie van Koloniën gedicteerde bewind wel op de korrel nemen. De Brusselse ambtenaren waren, net als Leopold II, nooit zelf in Congo geweest en konden niet inzien dat het Belgische systeem niet klakkeloos naar Congo kon geëxporteerd worden. Belgisch-Congo daarentegen is het “tweede vaderland” waar Leo op alludeert, want met Riks komst waait er een nieuwe wind.¹⁰⁸

In literatuur gepubliceerd na 1960 incorporeren witte, vrouwelijke hoofdpersonages een tegen-hegemonische en hegemonische lezing door tegelijk als zondebok voor de dekolonisatie en als criticus voor het (neo)koloniale verleden op te treden. In *Ik ben de jachtluipaard* beschouwt Tessa België als haar thuis. Haar vader was er een goedgezind, terwijl in Congo zijn slechte eigenschappen naar boven komen. Vader wordt gecorrumpeerd door zowel het Belgische koloniale bewind als zijn zwarte minnares. Tessa treedt op als vaders geweten en verpersoonlijkt het moederland. Ze herinnert hem aan het goede dat ze in België hebben meegemaakt, wat ze er hebben achtergelaten en wat er nog op hen wacht. Zo behoedt ze vader ervan ‘het zelf’ te verliezen. Als jonge witte vrouw velt Tessa een moreel oordeel over het witte, mannelijke koloniale bewind. Dit doet ze in het veroordelen van haar vader, omdat hij aard en haard verloochent door met een zwarte vrouw te slapen.¹⁰⁹ In het zesde hoofdstuk van deze masterthesis zette ik uiteen dat Tessa door de witte, mannelijke personages geregeld de boodschap krijgt niet thuis te horen in Congo. Wanneer de houding van deze mannen aan Tessa’s kritische en autonome opstelling wordt gekoppeld, wordt gesuggereerd dat witte vrouwen ongewenst zijn in Congo omdat ze de kolonisatie geen warm hart toedragen en tweedracht kunnen zaaien met hun kritieken.¹¹⁰ Volgens Eynikel personifiëren

¹⁰⁷ CEUPPENS, Op. cit. p. 312, 314, 318-319 en 321; CUSTERS en MONNENS, Op. cit. p. 5-6.

¹⁰⁸ BOGERS en WYMEERSCH, Op. cit. p. 11 en 34; CUSTERS en MONNENS, Op. cit. p. 200; NARAYAN, Art. cit. p. 138; RANGER en WERBNER, Op. cit. p. 37; VAN REYBROUCK, Op. cit. p. 119.

¹⁰⁹ KUSTERMANS, Op. cit. p. 7 en 113.

¹¹⁰ Idem, p. 38-39 en 42.

opstandige witte tienerdochters de afscheuring van de Congo-kolonie van het Belgische moederland.¹¹¹ In *Het plan van professor Snootman* nemen de zusjes Kriegel dezelfde kritische houding in als Tessa, hoewel ze dit door de contemporaine setting waarin het verhaal zich afspeelt niet doen ten aanzien van de kolonisatie, maar ten opzichte van de blijvende witte inmenging in Congo en de hedendaagse schadelijke praktijken voor de fauna en flora aldaar. De zusjes zetten een grote mond op tegen Snootman. Ze klagen openlijk zijn handelingen aan en zorgen ervoor dat hij zich uit Congo terugtrekt.¹¹² *Yaka Mama* daarentegen speelt zich af tijdens de dekolonisatie. Christines vriendin Magda, een westerse schoonheid met blonde pijpenkrullen en blauwe ogen, sluit openlijk vriendschap met haar zwarte klasgenote Victoire. Christine vindt dat Magda door deze vriendschap van haar vervreemdt. Gezien de geopolitieke context waarin dit verhaal zich afspeelt, symboliseert Magda een witte vrouwelijkheid die de zwarte bevolking verleidt, hen als gelijke behandelt en zo opstand aanwakkert tegen het koloniale gezag. Ze drijft als een opstandige tiener een wig tussen Congo en België.¹¹³ In *En Yanda bleef zingen* tenslotte, wordt hoofdpersonage Elina neergezet als vrijgevig en eerlijk, bekommerd om mens en dier, wit en zwart, terwijl witte mannen een ondoordringbaar masker opzetten ten aanzien van de zwarte bevolking en hen niet als gelijkwaardige medemensen behandelen.¹¹⁴ Koloniaal geweld wordt in deze passage als mannelijk afgewezen. Kleurenblinde verwijzingen naar de categorieën “vrouw” en “man”, groeperen witte en zwarte vrouwen als ‘ander’. De in de vorige paragrafen besproken trope van gedeelde vrouwelijkheid en moederschap beschikt echter over een even sterk tegen-hegemonisch als hegemonisch potentieel, zowel op vlak van gendergelijkheid als antikolonialisme.¹¹⁵ Zwarte vrouwen worden immers in een cultuur-reductionistisch frame gegoten en gereduceerd tot passieve slachtoffers van zwart en wit mannelijk geweld. Enkel met behulp van witte vrouwen kunnen ze bevrijdt worden vanonder dit patriarchale juk. De ‘externe ander’ blijft in de recente literatuur aanwezig, terwijl gefeminiseerde migranten en etnische minderheden in toenemende mate de rol van ‘interne ander’ krijgen toebedeeld.¹¹⁶

De antikoloniale kritiek van witte vrouwen aan het adres van witte mannen reproduceert feministische en koloniale claims. De suggestie dat witte vrouwen het beter (zouden) doen in Congo dan witte mannen, is een herhaling van de negentiende- en vroeg-twintigste-eeuwse retoriek dat vrouwelijke eigenschappen het koloniale project meer en beter van dienst kunnen zijn dan mannelijke. Volgens Burton claimden Britse feministen nationaal burgerschap door een vrouwelijk

¹¹¹ EYNIKEL, Op. cit. p. 126-127.

¹¹² DE BEL en D'HONDT, Op. cit. p. 60.

¹¹³ CEUPPENS, Op. cit. p. 314-315; COUDENYS, Op. cit. p. 16, 22 en 27-28; EYNIKEL, Op. cit. p. 126-128 en 137; LAURO, Op. cit. p. 146.

¹¹⁴ VANLOO, Op. cit. p. 15.

¹¹⁵ BURTON, Art. cit. p. 47, 51 en 69.

¹¹⁶ MOHANTY, Art. cit. p. 338-339 en 348.

alternatief te bieden voor gemilitariseerd, mannelijk imperialisme. Ze ijverden voor inclusie als volwaardige burgers op basis van identificatie met de natie en het rijk en namen het teleologische, asymmetrische en monocentrische wereldbeeld over. Door zichzelf vanuit hun identiteit als witte vrouw in het koloniale project te schrijven, positioneerden ze zich - door de verwevenheid van de verschillende machtssystemen - als evenwaardige burgers in het Britse Rijk.¹¹⁷ Zo moedigt moeder in *Yaka Mama* Christine aan naar de Koloniale Hogeschool te gaan om gewestambtenaar te worden. Moeder vindt, in tegenstelling tot vader, dat witte vrouwen de studies en job best aankunnen en zelfs zonder opleiding meer gedaan krijgen van de zwarte bevolking dan witte mannen. Vader vindt Christines plannen onrealistisch, maar geeft moeder gelijk dat witte vrouwen beter doordringen tot de zwarte bevolking dan witte mannen. Dit komt echter doordat witte vrouwen zwarte mannen flatteren en naar de mond praten. Vader personifieert het conservatieve, witte, mannelijke, koloniale bewind en in dit boek wordt de verwevenheid tussen kolonialisme en patriarchaat geëxpliciteerd. Witte vrouwen horen volgens vader geen hogere studies aan te vatten, geen auto te rijden, etc. Moeder daarentegen is autonoom en kritisch, niet bang van vermenging. Ze juicht toe dat Christine zich vragen stelt bij de ideologie van de gescheiden sferen, wanneer ze observeert dat zwarte mannen als man het werk van witte vrouwen doen, terwijl geen enkele witte man het huishouden op zich zou nemen. Volgens moeder is boy Benoît te slim om huishoudelijk werk te verrichten. Ze benadrukt dat Benoît's kwaliteiten de private sfeer overstijgen, terwijl vader volgens haar wat meer tijd en moeite in zijn gezin zou moeten investeren. De boodschap luidt dat zwarte mannen perfect in staat zijn Congo zelf te besturen, terwijl witte mannen zich beter zouden beperken tot intern-Belgische zaken. Door Benoît echter te laten optreden als moeders minnaar, wordt hij als individu onderscheiden van de overige zwarte mannen en zijn bekwaamheid niet veralgemeend.¹¹⁸

Hoofdstuk 8 Congo en het witte vrouwelijke lichaam: de dubbele standaard aan het werk

Hoofdstuk zes en de eerste paragrafen van hoofdstuk zeven focusten op één hoek waarin witte vrouwen binnen mainstream discoursen worden geduwd, namelijk de moedige, bezorgde, sympathieke witte vrouw als moeder en echtgenote. De laatste paragraaf van het vorige hoofdstuk gaf reeds te kennen dat het beeld van de witte vrouw in Congo veel complexer is. Representaties van witte vrouwen in Congo zijn gelaagd en overstijgen het genderstereotype van de witte, vrouwelijke

¹¹⁷ BURTON, Art. cit. p. 57-59.

¹¹⁸ COUDENYS, Op. cit. p. 7-8, 65-66 en 74.

private sfeer. In confrontaties met de ‘externe ander’ positioneren witte vrouwen zich immers tegelijk als witte insiders en als vrouwelijke outsiders.

8.1 Het taboe op gemengde relaties

In literatuur gepubliceerd voor 1960 wordt benadrukt dat enkel religieuze vrouwen geschikt zijn voor een leven in Congo (zie hoofdstuk 6). Volgens Filip Claus, Kathleen Ghequière, Sibobano Kanobana en Amandine Lauro speelde de angst voor seksuele betrekkingen tussen witte vrouwen en zwarte mannen het sterkst mee in de weigerachtigheid van de Belgen om witte vrouwen in Congo te verwelkomen.¹¹⁹ Zwarte mannen en zwarte vrouwen worden in traditionele vertogen een naar Europese normen hyperactieve seksualiteit toegeschreven, veruitwendigd door hun (half)naakte kledingstijl. Zwarte mannen worden volgens het mainstream discours seksueel aangetrokken door witte vrouwen, omdat zij de westerse schoonheidsidealen belichamen en via seksuele betrekkingen dit summum van fysieke schoonheid op de zwarte man kan afstralen.¹²⁰ Seksuele betrekkingen tussen wit en zwart overschrijden immers het artificiële rassenonderscheid.¹²¹ Vrouwen worden geacht de nationale essentie te belichamen, waardoor witte vrouwen in heteroseksuele relaties met witte mannen het status quo bewaren. Gemengde relaties echter bevragen de geldende sociale verhoudingen en brengen de geconstrueerde machtssystemen waar kolonie, natiestaat en burgerlijke kerngezin op zijn gebouwd aan het wankelen.¹²² Het risico op zwangerschappen was immers groot. Kinderen geboren uit relaties tussen witte vrouwen en zwarte mannen werden alle slechte eigenschappen van ‘zelf’ en ‘ander’ toegeschreven en er werd gevreesd dat zij zich als rebellen tegen het koloniale bewind zouden keren. Bovendien putten ze de witte, vrouwelijke vruchtbaarheid uit en bedreigen zo het voortbestaan van het witte ‘ras’.¹²³

¹¹⁹ Filip CLAUS, Kathleen GHEQUIERE, en Sibobano KANOBANA, *De bastaards van onze kolonie Verzwegen verhalen van Belgische metissen* (Roeselare: Roularta Books, 2010), p. 120; LAURO, Op. cit. p. 110.

¹²⁰ Alastair Sooke dateert het westerse fysieke schoonheidsideaal voor vrouwen terug tot de Aphrodite van Knidos (4^e eeuw v.c.), vermoedelijk het eerste vrouwelijke naakt op ware grootte in de westerse kunstgeschiedenis. Sooke stelt dat dit beeld het taboe op vrouwelijk naakt doorbreekt en een associatie legt tussen vrouwelijke schoonheid, vrouwelijke voortreffelijkheid en vrouwelijke seksualiteit, waarbij het publiek in de rol van voyeur wordt gedwongen. Toegepast op representaties van witte vrouwen in Vlaamse kinder- en jeugdboeken over Congo, biedt het voyeurisme van zwarte mannen ten opzichte van jonge witte vrouwen als Christine – hoofdpersonage van *Yaka Mama* – en Tessa – hoofdpersonage van *Ik ben de jachtluipaard* – een spiegel voor het voyeurisme van witte mannen ten opzichte van zwart vrouwelijk naakt in de metafoor van de Afrikaanse *virgin lands*. Voyeurisme ten aanzien van het vrouwelijke lichaam doorkruist de dubbele standaard: naar een geklede witte vrouw kan en mag niet gekeken worden, want ze is moeder, echtgenote, onschuldige jonge dochter, terwijl het zwarte vrouwelijke lichaam – net als het Afrikaanse continent – niemands bezit wordt geacht en vrijuit bekeken en bezit mag worden. Het geklede van de witte vrouw impliceert een erotische lading van de verboden vrucht, waartoe zwarte mannen geacht worden aangetrokken te zijn. CEUPPENS, Op. cit. p. 314-315; FANON, Op. cit. p. 39 en 45; Alastair SOOKE, “The long shadows”, *Treasures of Ancient Greece* (Canvas, 16 oktober 2016).

¹²¹ CORBEY, Op. cit. p. 100-101; FANON, Op. cit. p. 45; PIETERSE NEDERVEEN, Op. cit. p. 220.

¹²² MCCLINTOCK, Op. cit. p. 86.

¹²³ CEUPPENS, Op. cit. p. 316 en 318.

In geen enkel kinder- of jeugdboek gepubliceerd voor 1960 wordt dit onderwerp echter aangesneden. Dat is opvallend, daar het officiële politieke discours over de witte aanwezigheid in Congo op ieder ander vlak wel wordt overgenomen in de populaire literatuur. Enkel in *Matamatam* komt het taboe op gemengde relaties aan bod, op een zeer impliciete manier. In dit verhaal zijn het niet de Congolese mannen, maar Arabische slavenhandelaars en geïslamiseerde Congolezen die een gevaarlijke seksualiteit worden toegeschreven. Zij zijn immers belust op zwarte vrouwen en kinderen. In de gemeenschappelijke vrouwelijkheid van zwarte en witte vrouwen zit een gedeelde kwetsbaarheid voor aanranding en verkrachting vervat. De witte, mannelijke hoofdpersonages redden de zwarte vrouwen van de Arabieren en beschermen hen. Tegenover het hegemonische man-beeld dat Dhanis en Delcommune tentoonspreiden, positioneert zich de tere, witte bourgeoisdame.¹²⁴ Volgens Ceuppens diende deze trope tot 1960 voornamelijk politieke doeleinden en werd ze – hoewel veelvuldig geëxploiteerd in essays en voorbereidingsliteratuur – niet aangesneden in populaire werken. Van Den Hovens onderzoek naar algemene tendensen in Nederlandstalige jeugdliteratuur wees uit dat seksualiteit pas vanaf de jaren 1970-1980 aan bod komt in kinderboeken. Tot de Seksuele Revolutie van de jaren 1950-1960 was het aansnijden van dit onderwerp *not done* en volgens Julie Carlier behoorde voornamelijk vrouwelijke seksualiteit tot de taboesfeer. In publicaties die het licht zagen na de Congolese onafhankelijkheid daarentegen, kwam deze trope tot uiting in de angst van witte mannen dat zwarte mannen tijdens en na de dekolonisatie wraak zouden nemen voor de Belgische koloniale aanwezigheid door witte vrouwen te verkrachten.¹²⁵

8.1.1 Wraaklustige zwarte mannen en de angst voor verkrachting

In *Sinaasappel met pili-pili* drukken Pauls vader en moeder de angst uit dat moeder verkracht zou worden door zwarte mannen: “*Ik weet hoe wanhopig angstig een vrouw zich voelt bij een miskraam of een vroeggeboorte, zelfs als ze omringd is door liefde en tederheid. Hoe moet het wel niet zijn als het gebeurt door geweld...Ik mag er niet aan denken*”. Dit citaat heeft het eveneens expliciet over de verkrachting van zwangere witte vrouwen. Hierdoor wordt niet alleen gerefereerd aan de angst voor wraak tijdens de dekolonisatie, maar ook aan het taboe op gemengde relaties, als aanslag op de vruchtbaarheid van de witte vrouw, en de trope dat het Congolese klimaat nefast is voor haar gezondheid, wat zou leiden tot vroeggeboorte en miskraam (cf. supra).¹²⁶ In *Yaka Mama* worden Marie en Denise geprezen

¹²⁴ EYNIKEL, Op. cit. p. 42 en 126-127; VERMEULEN, *Matamatam. De strijd tegen de slavenhandel*, p. 4.

¹²⁵ Julie CARLIER, “Het vrouwenvraagstuk en de beweging voor vrouwenrechten (19de eeuw - WO1)” (Hoorcollege Feminisme en Diversiteit in Transnationaal Historisch Perspectief, Gent, 2 oktober 2015); CEUPPENS, Op. cit. p. 316 en 318; VAN DEN HOVEN, Op. cit. p. 22-31.

¹²⁶ VANDERSTRAETEN, Op. cit. p. 40.

om hun durf. Zo weigert Marie een lift naar huis, aangeboden door Christines vader en meneer Albert, “*ze kan immers zelf haar mannetje wel staan*”. Haar moed ontaardt echter in overmoed, wanneer ze de angst van de witte mannen dat ze aangevallen zou kunnen worden door wraakzuchtige zwarte mannen als verzinsels wegwuift: “*Ze heeft nog nooit gehoord van een zwarte die een blanke aanvalt, en zeker geen blanke vrouw*”. Met dit citaat ontkracht auteur Anna Coudenys de koloniale trope, maar aan het einde van het boek wordt Marie aangerand door een groepje zwarte mannen wanneer ze haar handtas uit haar auto wil halen. Ze wordt echter gered door Clément, de boy van tante Vera. Hiermee benadrukt Coudenys dat niet alle zwarte mannen slechteriken zijn, hoewel witte vrouwen beter steeds op hun hoede zijn wanneer ze met hen in contact komen.¹²⁷ In 1959 hadden immers rellen plaatsgevonden, waarop zwarte rebellen witte vrouwen verkrachtten.¹²⁸ Vader en pater Remy geven Christine de raad niet in haar eentje gemengde en zwarte buurten te frequenteren en stellen zich beschermend op. Wanneer ze hun raad in de wind slaat en Adam opzoekt in een door zwarte onafhankelijkheidsstrijders overgenomen park, wordt ze aangerand. Oom Jef kan de mannen weggagen voor ze Christine verkrachten en enkel vermomd als mannen slagen Denise en Christine erin de luchthaven te bereiken zonder verkracht te worden door zwarte soldaten.¹²⁹

Tessa, het hoofdpersonage van *Ik ben de jachtluipaard*, wordt door haar vaders meerderen te zachtmoedig geacht voor het “*gruwelijke leven*” in Congo en vormt volgens hen “*een makkelijke proef*”. Zo argumenteert Dobbelaere dat, hoewel sommige kolonistoren vergezeld worden door hun echtgenote, “*niemand zo idioot is zijn dochter hem te laten vergezellen, want terwijl de agent rondtrekt in zijn gebied, blijft zijn vrouw in hun huis. Ze heeft een status [als witte moeder en echtgenote aan de haard, toonbeeld van zuiverheid en vroomheid volgens de westerse normen en waarden – zie hoofdstukken 6 en 7 en voetnoot 119]. Voor de zwarten is ze de vrouw van de moesoengoe [witte man]. Dat wil zeggen: onaantastbaar. Voor de blanken is ze privébezit van een collega. Ook onaantastbaar! Maar een jong meisje als enige beschikbare blanke vrouw in een wereld vol ongetrouwde mannen! Dat is als loslopend wild. Elke jager [zowel vrijgezelle witte mannen als zwarte mannen] zal meteen zijn geweer grijpen*”. Hoewel Tessa openlijk tegen Dobbelaeres minachting en betutteling rebelleert, deelt ze zijn angst: “*In Europa was ik een meisje, voor hen [de zwarte roeiers] was ik een volwassen vrouw. Een volwassen blanke vrouw! Ik herinnerde me de waarschuwing van Dobbelaere. Misschien hebben jullie dat probleem niet, zuster Ursula, misschien beschermt jullie kloosterkleed jullie voldoende tegen die broeierige, angstaanjagende blikken. Of toch*

¹²⁷ Coudenys wil met haar boek inzicht bieden in de complexiteit van de Congolese dekolonisatie en het traditionele politiek-economische verhaal van het Belgische koloniale verleden overstijgen. Ze klaagt in *Yaka Mama* het misbruik aan dat zwarte mannen tijdens de Congolese onafhankelijkheidsstrijd van witte vrouwen hebben gemaakt, maar ze wil er tegelijk op wijzen dat zwarte vrouwen ook jarenlang door witte kolonistoren aangerand en verkracht geweest zijn. Haar kernboodschap is dat gelijkwaardige menselijkheid onder de witte en zwarte bevolking even goede en even slechte eigenschappen naar boven brengt in beide groepen, afhankelijk van de specifieke interactiecontext. COUDENYS, Op. cit. p. 75 en 185; COUDENYS, “Interview met Anna Coudenys over *Yaka Mama*”.

¹²⁸ COUDENYS, *Yaka Mama*, p. 89.

¹²⁹ Idem, p. 55, 61, 77, 79, 126, 170, 182, 192-193 en 195.

niet?” De verwijzing naar wraaklustige zwarte mannen die op de loer liggen om weerloze witte vrouwen te verkrachten, herhaalt de traditionele boodschap dat witte vrouwen niet thuishoren in Congo. De vermeende onschendbaarheid die Tessa aan de missiezusters toeschrijft bevestigt tevens de bijdrage die religieuze witte vrouwen daarentegen wel kunnen leveren aan het koloniale project. Dat Tessa naar westerse normen nog een kind is, maar een seksueel rijpe, huwbare, volwassen vrouw voor de Congolezen, suggereert dat zwarte vrouwen op jongere leeftijd seksueel actief zijn dan witte vrouwen.¹³⁰ Zo leert ook Pauls moeder in *Sinaasappel met pili-pili* aan haar zoon dat jonge zwarte vrouwen veel vroeger toetreden tot de volwassenheid en huwen dan witte.¹³¹

Zwarte vrouwen worden in traditionele vertogen gereduceerd tot hun lichaam en seksualiteit. *Matamatam* ontspint zich bijvoorbeeld rond de trope van de Belgische ontdekkingsreizigers en ambtenaren die Congo exploiteren voor de wereldhandel en bevrijden van Arabische slavenhandelaars: witte mannen penetreren het maagdelijke Congolese landschap en benutten haar vruchtbaarheid. Volgens Back en Solomos zendt de metafoor van de *virgin lands* de boodschap uit dat zwarte vrouwen seksueel beschikbaar zijn, terwijl witte vrouwelijke seksualiteit geïdealiseerd wordt als puurste vorm in de figuren van de moeder en echtgenote. De seksualisering van het vrouwelijke lichaam wordt geracialiseerd en gegenderd volgens de lijnen van de dubbele standaard.¹³² In *Slurfie* worden zwarte personages halfnaakt afgebeeld, met storokje, kroeshaar en dikke lippen. Hun naaktheid staat in schril contrast met de geklede witte achtergrondfiguren. Dezelfde tegenstelling komt aan bod in *Ik ben de jachtluipaard*, waar Tessa nadat ze door de modder moest kruipen, haar rok herschikt zodat er geen blote huid te zien is. De zwarte bevolking bewondert Tessa's uiterlijk als toonbeeld van het vrouwelijke, westerse schoonheidsideaal.¹³³ In tegenstelling tot de standvastigheid, fysieke schoonheid, seksuele passiviteit en daadkracht toegeschreven aan witte vrouwen, worden zwarte vrouwen geportretteerd als grillig, afstotelijk, masculien seksueel actief en uit op intieme betrekkingen met witte en zwarte mannen: “*Dingen waarover in onze cultuur niet gepraat kan worden, waar het grootste van alle taboes op rust, waren voor haar [Fanta, één van de zwarte vrouwen van de chef] even gewoon als eten en drinken*”. Fanta onderricht Tessa in deze dingen. Vanuit hun gedeelde vrouwelijkheid houden zwarte vrouwen de witte vrouwen in Congo immers een spiegel voor, daar witte vrouwen zich permanent op het randje

¹³⁰ KUSTERMANS, Op. cit. p. 19, 27, 43-44, 65, 125 en 142.

¹³¹ VANDERSTRAETEN, Op. cit. p. 111.

¹³² BACK en SOLOMOS, Op. cit. p. 340-342 en 347; VERMEULEN, Op. cit. p. 3-6.

¹³³ KUSTERMANS, Op. cit. p. 70; MARTIN, Op. cit. p. 4 en 27.

bevinden te ontaarden in losbandigheid. Deze tweede zijde van de dubbele standaard wordt verbeeld in de trope van de overspelige witte moeder.¹³⁴

8.1.2 De overspelige witte moeder

Het citaat van Dobbelaere uit de vorige paragraaf laat uitschijnen dat witte vrouwen hun echtgenoot niet vergezelden op koloniale expedities of naar kantoor. Dit wordt bevestigd door de tropen besproken in hoofdstukken zes en zeven, waarin witte vrouwen aangemoedigd worden binnen de private sfeer te blijven. Witte vrouwen aan de haard zouden volgens traditionele koloniale vertogen uit verveling hun zwarte, mannelijke personeelsleden verleiden en overspel plegen.¹³⁵ Gender, sekse, leeftijd, seksualiteit, klasse en ‘ras’ worden aan elkaar gekoppeld aan beide zijden van de dubbele standaard. Enerzijds worden witte vrouwen als moeders geïdealiseerd in hun passieve seksualiteit, die ten dienste staat van de witte man. Anderzijds wordt hen een gevaarlijke, dierlijke, irrationele en primitieve seksualiteit toegeschreven, die ook aan zwarte mannen wordt toegekend.¹³⁶ Zo heeft Christines moeder “*een zwarte ziel*”, waardoor ze expliciet wordt gelijkgeschakeld met de zwarte bevolking. Haar ondergeschikte genderpositie ten opzichte van haar echtgenoot wordt door deze trope geracialiseerd, terwijl de ondergeschikte positie van de zwarte man ten opzichte van de witte man wordt gegenderd. Moeders boy en minnaar Benoît wordt als zwarte man geseksualiseerd en geobjectiveerd ten opzichte van haar, waardoor witte vrouwen maatschappelijk en moreel hoger worden geschat dan zwarte mannen en zwarte vrouwen.¹³⁷ Aan het einde van het boek toont moeder berouw voor haar overspel. Christine vergeeft haar, “*want moeder is geen zwarte mama, bij wie overspel in het bloed zit*”. Dit citaat bevestigt de in het theoretische kader besproken evolutionaire piramide en pint zwarte vrouwen essentialistisch vast op de negatieve zijde van de dubbele standaard. Waar Christines moeder aanvankelijk nog schippert tussen wit en zwart – en, zo vindt Christine, “*grijs is geen mooie kleur*” – eindigt ze als volgzaam echtgenote die vader gelijk geeft dat Congo geen plaats is voor witte vrouwen.¹³⁸

Toch lijken sommige witte vrouwen wel in Congo thuis te horen. Professor Snootman wordt geassisteerd door verpleegster Borgia, een kleine, gezette vrouw met kortgeknipt haar. Voor ze assistente werd van Snootman, werkte ze als piloot in het Belgisch leger. Haar voor een vrouw atypische fysieke kenmerken betekenen haar masculiene beroepskeuze en de samenwerking met de ontvoerders van de zusjes Kriegel. Masculiene activiteit bij witte vrouwen wordt immers afgekeurd,

¹³⁴ BLOMMAERT, Op. cit. p. 10-11, 206-207 en 222; BOGERS en WYMEERSCH, Op. cit. p. 97, 100 en 102-103; CEUPPENS, Op. cit. p. 327; CORBEY, Op. cit. p. 42 en 44; EVANS, HALL, en NIXON, Op. cit. p. 255; KUSTERMANS, Op. cit. p. 79.

¹³⁵ CEUPPENS, Op. cit. p. 314-315; EYNIKEL, Op. cit. p. 126-128 en 137; LAURO, Op. cit. p. 146.

¹³⁶ CORBEY, Op. cit. p. 100-101; FANON, Op. cit. p. 45; PIETERSE NEDERVEEN, Op. cit. p. 220.

¹³⁷ COUDENYS, Op. cit. p. 8, 15, 40, 67 en 185.

¹³⁸ COUDENYS, Op. cit. p. 9, 138, 149 en 182; NARAYAN, Op. cit. p. 136; RANGER en WERBNER, Op. cit. p. 165.

want bedreigt het onderscheid tussen publieke en private sfeer en bijgevolg ook alle sociale machtssystemen die hiermee verbonden zijn. Tegelijk is Borgia ten opzichte van Snootman een onderdanige verpleegster en spreekt haar moederhart wanneer ze de ontvoerde kinderen helpt ontsnappen. Aan het einde van het boek verkiest ze samen met haar geliefde gorilla te leven in de Congolese bossen, in plaats van de beloning op te strijken voor haar hulp bij de vrijlating van de broers Van Gistel en zich te settelen in België. De intieme band die Borgia met de gorilla deelt overschrijdt de gangbare morele orde en zendt de boodschap uit dat witte vrouwen in Congo hun identiteit als vrome, zuivere moeder en echtgenote verloochenen. Zowel witte vrouwelijke seksualiteit als de seksualiteit van zwarte mannen worden op het dierlijke niveau geplaatst, in de impliciete waarschuwing die Borgia's niet-conventionele gedrag uitzendt naar de zusjes Kriegel om niet toe te geven aan hun fascinatie voor het mannelijke geslacht van de zwarte rebellen. Naast de in deze paragraaf besproken hegemonische lezing, bezit het protest van Borgia en Christines moeder tegen heteroseksuele, homogeen-witte relaties volgens Frankenberg echter ook een tegen-hegemonisch potentieel. Deze witte vrouwen verzetten zich tegen het keurslijf waarin witte mannen hen dwingen en behandelen zwarte mannen als gelijken in de intimiteit die ze met hen delen. De overspelige witte moeder fungeert als metafoor voor het dekoloniserende en onafhankelijke Congo, net zoals de opstandige witte tienerdochter doet.¹³⁹

8.2 Witte vrouwen als grensgevallen

De vorige paragraaf wees uit dat witte vrouwen in Congo worden gerepresenteerd op het spanningsveld van de dubbele standaard. Een vergelijking met de filmposter van *The Legend of Tarzan*, besproken in de inleiding, toont aan dat Jane deze ambiguïteit quasi letterlijk verbeeldt door zich te positioneren op het raakvlak tussen mens en dier, wit en zwart, man en vrouw. De kaft van *Ik ben de jachtluipaard* is sterk vergelijkbaar met de *Tarzan*-filmposter. Hoofdpersonage Tessa wordt afgebeeld in een bosrijke setting, terwijl ze bedreigd wordt door een jachtluipaard. Tessa valt uit de toon in haar Victoriaanse jurk, maar slaagt erin het jachtluipaard af te weren met een amulet gemaakt door een zwarte tovenaer. Ze wordt evenzeer geassocieerd met het natuurlijke, dierlijke, zwarte en irrationele als met cultuur, witheid, menselijkheid en rationaliteit. Hoewel Tessa als

¹³⁹ Het tegen-hegemonische potentieel van de overspelige witte moeder is geïnspireerd op het klassieke motief van ontrouw en verraad. Het vertrouwen tussen witte vrouw en witte man is geschonden, doordat witte vrouwen in hun relatie met een zwarte man uit het traditionele decorum stappen - net zoals Eva deed toen ze van de verboden vrucht at in de Bijbel en zoals Senta's ontrouw in Wagners opera de *Vliegende Hollander* dwingt om eeuwig rond te zwerven op zee. Witte vrouwen ontnemen door hun verraad witte mannen hun thuis en hun geloof in 'het zelf'. De overspelige witte moeder fungeert als metafoor voor het gebrek aan vertrouwen tussen Congo en België tijdens de dekolonisatie. *Programmaboekje Der fliegende Höllander* (Gent: Opera Vlaanderen, 2016), p. 4, 98 en 121; DE BEL en D'HONDT, Op. cit. p. 63, 67-68, 122, 144 en 146; FRANKENBERG, Op. cit. p. 89; MCCLINTOCK, Op. cit. p. 107 en 164-165.

typische witte vrouw de naaktheid van de zwarte vrouwen onzedig en afstotelijk vindt, “wordt ze door Fanta onderricht in zaken waar in de westerse cultuur een taboe op rust”. Ze verliest het grootste deel van haar schroom en naïviteit in Congo.¹⁴⁰ Tessa is niet geïntimideerd door meneer Verhoeven, wanneer hij vertelt dat de geslachtsorganen van zwarte mannen en zwarte vrouwen die weigeren te werken voor witte mannen, worden verminkt. Verhoeven bespot Tessa, omdat ze niet preuts is en in haar autonome standvastigheid ten opzichte van oudere en socio-economisch hoger gepositioneerde witte mannen afwijkt van het stereotype vrouwbeeld. Door zich niet te plooiën naar het Victoriaans-puriteins vroomheidsideaal verwerpt Tessa het witte, mannelijke koloniale bewind en patriërchaat. Ze vertegenwoordigt de hedendaagse kritische en antiekoloniale stem en profileert zich als geëmancipeerde witte vrouw, die de Belgische aanwezigheid in Congo retrospectief veroordeelt. Dit past ook bij de vorm van het boek: Tessa’s memoires die ze na de feiten heeft opgetekend.¹⁴¹

Net zoals Kustermans en de ontwerpers van de *Tarzan*-filmposter doen, representeren Marc De Bel en Steven D’Hondt hun hoofdpersonages in de Congolese bossen. De Bel wil met dit boek sensibiliseren rond de bescherming van mensapen in Afrika. De apen en de zusjes Kriegel staan centraal en associëren het vrouwelijke en dierlijke met elkaar.¹⁴² Hoorens en Blackburn concludeerden dat witte, vrouwelijke kind-personages vaker in een buiten-setting worden afgebeeld dan vrouwelijke volwassen-personages, die gebonden lijken aan de haard. Desondanks worden kind-personages van beide seksen even stereotype verbeeld, om hen een ideaalbeeld voor hun latere volwassen ‘zelf’ voor te spiegelen.¹⁴³ Hoewel de zusjes Kriegel op het eerste zicht vrij atypisch worden geportretteerd – ze kunnen mannelijke pestkoppen gemakkelijk de baas, komen voor zichzelf op, handelen vrij autonoom, hebben lak aan autoriteit – zijn ze bang van de zwarte rebellen. De Black Mamba’s plegen geweld op vrouwen en kinderen, waardoor de zusjes extra kwetsbaar zijn voor deze zwarte mannen. Zwarte, mannelijke geweldpleging wordt geseksualiseerd in de opmerking die één van de zusjes maakt “*dat moeder Kriegel gelijk heeft wanneer ze zegt dat zwarte mannen een grotere penis hebben dan witte*”. Door zich in relatie tot het zwarte, mannelijke lichaam te identificeren met hun moeder, verbeelden de zusjes de pure en kwetsbare seksualiteit van de witte vrouw.¹⁴⁴ In plaats van zich te identificeren met hun favoriete TV-superheld, spiegelen de zusjes zich aan zijn hulpeloze jonge vriendin. Ze besluiten zich te schikken naar de wil van hun ontvoerders, terwijl de Van Gistels openlijk tegen hen ingaan. Witte mannen worden heldhafter voorgesteld dan witte vrouwen. De blonde krullenkopjes en blauwe ogen van de rijke broers worden

¹⁴⁰ KUSTERMANS, Op. cit. p. 7, 79 en 123.

¹⁴¹ Idem, p. 24-25 en 28.

¹⁴² DE BEL en D’HONDT, Op. cit. p. 11-13.

¹⁴³ BLACKBURN, Op. cit. p. 45, 61 en 67; HOORENS, Op. cit. p. 4.

¹⁴⁴ DE BEL en D’HONDT, Op. cit. p. 15-16, 30, 127 en 147.

gecontrasteerd met de ruige ontvoerders, afkomstig uit de lagere klasse. De zusjes Kriegel bevinden zich op het raakvlak tussen deze twee extremen, daar hun masculiene gedrag congrueert met hun lage socio-economische status. In relatie tot de afwezigheid van zwarte vrouwen in het verhaal, kan het autonome optreden van de zusjes gelezen worden als personificatie van de westerse geëmancipeerde vrouw versus de onderdrukte zwarte vrouw. De angst en tegelijk fascinatie die de zusjes ervaren ten aanzien van de zwarte, mannelijke rebellen doorkruist hun ambigue houding en presenteert hen als de belichaming van de dubbele standaard. Hoewel hun masculiene eigenschappen hen enerzijds geschikter maken voor een leven in Congo – de westerse genderverhoudingen kunnen immers niet eenzijdig naar een niet-westerse setting worden geprojecteerd – houden hun vrouwelijke kwaliteiten een volledig aarden in Congo tegen. Bovendien worden de masculiene eigenschappen van de zusjes geseksualiseerd in de angst voor gemengde relaties: witte, mannelijke agenten beschermen zwakke, onschuldige, witte meisjes en daar horen de zusjes Kriegel niet bij “want zij zijn allesbehalve onschuldig”. Doordat de zusjes afwijken van de benadrukte vrouwelijkheid, worden ze vatbaarder geacht voor de verleidingen van Congo.¹⁴⁵

De kaft van *De kleuren zijn weg* presenteert een wit en zwart tienermeisje gelijkwaardig naast elkaar. Witte en zwarte vrouwelijkheid worden aan elkaar verbonden via de gedeelde kindertijd van de personages. Hoofdpersonage Maude, een dertienjarige Belgische geboren te Congo, voelt zich “helemaal thuis in de chaos van het land”. Vrouwelijkheid wordt geassocieerd met Congo als oer-chaos en ongerepte natuur. Het boek speelt zich afwisselend in België en Congo af, waarbij de overgang tussen beide settings wordt aangegeven door een tussenblad waarop “België” bij een blinde kaart van het land en “Congo” bij de contouren van het Afrikaanse continent staan geschreven. Hoewel gepoogd wordt het zwarte en witte meisje als evenwaardige personages te verbeelden, worden koloniale stereotypen gereproduceerd in het veralgemenen van Congo, haar bevolking en Afrika. Het witte meisje Maude fungeert als *pars pro toto* voor de Belgische natiestaat en het witte ‘ras’, terwijl Afrika als *totum pro parte* fungeert voor Congo, zwarte mannen en zwarte vrouwen. Op die manier worden witte vrouwen individueel, historisch en heterogeen gekaderd, terwijl zwarte vrouwen anoniem, ahistorisch en homogeen worden benaderd. Maude identificeert zich met de Congolese chaos, omdat ze een interne strijd levert tussen kindsheid en volwassen worden, tussen het Congo waar ze geboren en opgegroeid is en België, het land waarnaar ze zal verhuizen en waar haar eigenlijke afkomst ligt.¹⁴⁶ Deze dubbelzinnigheid wordt gegenderd door Maude masculiene

¹⁴⁵ Idem, p. 16, 19, 30, 48, 82 en 84.

¹⁴⁶ Auteur Katrien Baert werd – net als Maude, het hoofdpersonage van *De kleuren zijn weg* – in Congo geboren als dochter van Belgische expats. In 1991 vluchtte ze met haar gezin naar België, als gevolg van de politieke spanningen in Congo. Baert wil met haar boek uiting geven aan de gevoelens van ontworteldheid die ze als kind had ervaren en waar volgens haar vele witte kinderen die in Congo geboren zijn mee worstelen na hun terugkeer naar België. Daarnaast wil ze de witte gemeenschap die vandaag (nog steeds) in Congo verblijft zichtbaar maken. “De kleuren zijn weg, door Katrien Baert”, *Congo 1960, zijn verleden en evolutie*,

taken en eigenschappen toe te schrijven. Hoewel ook haar beste vriendin Fleure in Congo is opgegroeid, verbeeldt Fleure een stereotieper wit vrouwbeeld. Zo helpt Fleure haar moeder de tafel te dekken, terwijl Maude samen met Remi sprokkelhout verzamelt. Tijdens het zwemmen neemt Maude Fleure op sleeptouw om tegen de gevaarlijke stroming in te zwemmen en stelt ze haar vriendin gerust. Bovendien droomt Maude ervan samen met haar mannelijke vrienden boomhutten te bouwen, te vissen en te jagen. De jongens kunnen goed met Maude opschieten, “omdat ze cool is.” Toch stellen ze zich beschermend op, want Maude is een makkelijke prooi voor de zwarte rebellen. De houding van de jongens rechtvaardigt de angst van Maudes vader en zijn beslissing vrouw en kind te laten evacueren. Hoewel Maude lijkt te kunnen aarden in Congo, blijft ze een kwetsbare witte vrouw wiens plaats in België is; een herhaling van de angst dat zwarte mannen witte vrouwen zouden verkrachten tijdens gespannen politieke situaties en de trope van de witte vrouw als/aan de Vlaamse haard (cf. supra). Volgens McIntosh zijn witheid en mannelijkheid met elkaar verbonden, waardoor de benadrukte vrouwelijkheid van witte vrouwen quasi mannelijk lijkt ten opzichte van gefeminiseerde en geïnfantiliseerde zwarte personages. Het burgerlijke kerngezin weerspiegelt een ideale koloniale relatie, waarbij zwarte mannen en zwarte vrouwen ondergeschikt zijn aan witte mannen en witte vrouwen.¹⁴⁷ In een Belgische setting ageert Maude immers net het minst masculien van al haar vrouwelijke leeftijdsgenoten. Ze blijft alleen in een hoekje van de speelplaats staan, terwijl Lien met de jongens gaat voetballen. België wordt vereenzelvigd met een grotere gendergelijkheid en tegelijk wordt Maudes positie als buitenstaander – ze is niet in België geboren en bevindt zich letterlijk in de marges van de schoolhiërarchie – benadrukt. Haar buurvrouw en buurmeisje daarentegen accepteren Maude wel, omdat de buurvrouw zelf in Congo heeft gewoond.¹⁴⁸

In *Yaka Mama* is de Congolese dekolonisatie de context waarin hoofdpersonage Christine haar identiteit als volwassen witte vrouw probeert te ontplooiën. Christine wordt – net als Tessa, de zusjes Kriegel en Maude – ambigue afgebeeld: jongensachtig maar ook vrouwelijk, kinds doch volwassen, vriendelijk tegen de zwarte bevolking en tegelijk hun witte meerdere.¹⁴⁹ De in lange rokken en met hoog opgeknoopte blouses geklede dames van Vandesande worden gecontrasteerd met Christine, die net als haar moeder in short en topje rondloopt. Christine neigt eerder naar de halfnaakte zwarte bevolking dan de benadrukte vrouwelijkheid van de Vandesandes te imiteren. De Vandesandes en Christines familie verschillen niet alleen qua kledingstijl en/als personificatie van hun omgang met de zwarte bevolking, maar ook qua kapsels. Dorothee Vandesande verbeeldt met

geraadpleegd op 22 november 2016 via <http://www.congo-1960.be>; “Katrien Baert over botsing der beschavingen”, *Knack*, 10 november 2010, geraadpleegd op 22 november 2016 via <http://www.knack.be>.

¹⁴⁷ BAERT, Op. cit. p. 7, 21-23, 26, 31 en 36; MCINTOSH, Op. cit. p. 126.

¹⁴⁸ BAERT, Op. cit. p. 62, 65, 69, 72 en 81.

¹⁴⁹ COUDENYS, Op. cit. p. 16, 22 en 27-28; VAN DEN HOVEN, Op. cit. p. 97 en 166.

haar blonde pijpenkrullen het westerse schoonheidsideaal, terwijl ze op Christines korte jongenskapsel neerkijkt.¹⁵⁰ Hoewel Christine een mannelijker voorkomen heeft, gedraagt ze zich vrouwelijker dan haar vriendin Magda. Magda wordt als kwajongen op handen gedragen in Congo. In België daarentegen is Christine de lieveling. Magda's jongensachtige karakter en gedrag worden, samen met haar vriendschappelijke omgang met het zwarte meisje Victoire, afgekeurd naar Belgische normen. Uiteindelijk laat Magda het leven in Congo, terwijl Christine terugkeert naar België en er haar plek vindt als volwassen witte vrouw.¹⁵¹

8.2.1 Op zoek naar 'het zelf'

De kleuren zijn weg vertelt een verhaal van contrasten en spanningen, in Maudes hoofd en lichaam als beginnend puber en tussen Congo en België. Aanvankelijk ervaart Maude haar verhuis naar België als een obstakel, ze ervaart moeilijkheden om er haar plaats te vinden. Als tiener en creool bevindt ze zich letterlijk op de grenzen tussen kind en volwassene, wit en zwart: ze hoort noch thuis in Congo, noch in België. Haar plaats zoeken in België staat gelijk met haar plaats zoeken op de wereld en is monocentrisch en teleologisch opgevat. Aan het begin van het boek beschouwt Maude Congo als haar thuis, maar aan het einde van het boek omarmt ze België, parallel met het geleidelijk aan afwerpen van haar kindertijd. Als volwassen witte vrouw zal ze beseffen dat ze daar thuishoort, wat wordt bevestigd in haar uiterlijk: een lichte huid, blond haar en blauwe ogen. Maudes buurvrouw biedt haar een spiegel en voorbeeld voor het volwassen 'zelf'. De buurvrouw accepteert Maude, in tegenstelling tot haar klasgenoten, omdat ook zij in Congo is opgegroeid. Als volwassen witte vrouw woont de buurvrouw echter in België en dit is ook de plaats waar ze haar dochter laat opgroeien. Buurmeisje Janthe heeft dezelfde leeftijd als Maude en bevestigt dat België de ideale plaats is om als volwassen witte vrouw te wonen. Wanneer Maude aan het einde van het boek terugkeert naar Congo voor een korte vakantie, wordt ze er verliefd op een witte man. De halsketting die ze van haar vriend David krijgt, heeft een hangertje met de kaart van Afrika. Hoewel David haar aan Congo zal blijven herinneren, is het in België dat ze samen een gezin zullen stichten. Maudes terugkeer naar België bevestigt dan ook niet alleen haar plaats aan de Vlaamse haard, maar countert hegemonische lezingen van de Belgische aanwezigheid in Congo door met de terugkeer van de witte personages het einde van de (neo)koloniale periode in te luiden. Volgens Frankenberg zijn de boven besproken

¹⁵⁰ COUDENYS, Op. cit. p. 11, 20 en 85.

¹⁵¹ Idem, p. 16, 22 en 27-28.

contrasten en de zelfreflectie van de hoofdpersonages immers de eerste stappen naar tegenhegemonie. Hetzelfde motief zit vervat in *Yaka Mama* en *Ik ben de jachtluipaard*.¹⁵²

Tessa's volwassenwordingsproces vindt een metafoor in haar beproevingen in Congo en het contrast tussen Tessa en de missiezusters: "Deze woorden zijn niet geschikt voor een jonge, argeloze missiezuster in smetteloos witte kleren".¹⁵³ Aanvankelijk is Tessa verward en bang voor het onbekende in Congo, hoewel ze tegelijk nieuwsgierig is "naar haar eerste exotische ervaring." Ze raakt gefascineerd door de lokale dansen en religie. De missiezusters benaderen Tessa met christelijke afgunst voor haar heidense fantasieën – ze zijn "smetteloos wit", terwijl Tessa naar zwartheid neigt – en zweren vanuit hun celibaat Tessa's ontdekking van haar seksualiteit af. De ervaring valt Tessa echter tegen: ze vindt zwarte mannen maar niets en valt voor de IJslandse kapitein Karsten. Het contrast tussen Tessa en de zusters, haar afwijzen van zwarte mannen doch omarmen van de Congolese cultuur, representeren de ambigue houding van België ten opzichte van Congo en de dubbele standaard. Doordat Tessa aan het einde van het boek terugkeert naar België en naar Karsten, wordt de boodschap uitgedragen dat haar plaats als volwassen witte vrouw in haar geboorteland is, aan de zijde van een witte man.¹⁵⁴ Ook Christine verkiest een witte man en zal Congo inruilen voor België. Ze wordt geportretteerd als een tienermeisje, dat aanvankelijk niet weet waar ze thuishoort. Christine is in Congo geboren, maar het land verwerpt haar met de dekolonisatie. Daarenboven is ze, net als haar ouders, Belg. Radiopresentatrice Denise en lerares Marie, twee jonge witte vrouwen die autonoom in Congo verblijven, personifiëren de contemporaine, geëmancipeerde witte vrouw en stellen Christine voor de keuze hun weg te volgen of een voorbeeld te nemen aan haar moeder. In de figuur van Christines moeder wordt de witte aanwezigheid in Congo gelegitimeerd, doordat ze stelt dat witte mannen witte vrouwen nodig hebben om te slagen in hun koloniale avontuur. Lumumba wordt gepresenteerd als "een stout kind" en witte, mannelijke kolonistoren als "tekort gedane brave kinderen die huilen om hun moeder". Christine daarentegen is geen kind meer en heeft geen behoefte meer aan de sturende hand van moeder. Ze valt voor Adam en samen exploreren ze hun prille seksualiteit. Net als Denise, die ongehuwd met een witte man samenleeft, nemen de jongeren eigen initiatief en gaan tegen de oudere generatie in. Hierdoor horen ze niet (meer) in Congo thuis, want "Congo is niet modern genoeg", kolonialisme en patriërchaat achterhaald. Hoewel Christine ervan overtuigd is dat ze bij Adam hoort, een witte man met blond haar en blauwe ogen als verpersoonlijking van vaderland België, keert ze na Adams dood terug naar haar moeder. Adam verpersoonlijkt immers tegelijk met de Belgische natiestaat het koloniale bewind, dat met de

¹⁵² BAERT, Op. cit. p. 7-8, 72, 130, 132 en 145; BOGERS en WYMEERSCH, Op. cit. p. 121 en 126; CARR en LUND, Op. cit. p. 19; FRANKENBERG, Op. cit. p. 173; Jan RAYMAEKERS, *Congo: de schoonste tijd van mijn leven: getuigenissen van oud-kolonialen in woord en beeld* (Antwerpen: Van Halewyck, 2009), p. 33; WESSELING, Art. cit. p. 140.

¹⁵³ KUSTERMANS, Op. cit. p. 7 en 123.

¹⁵⁴ Idem, p. 21, 24, 29, 33, 84-86, 93-94 en 98.

Congolese onafhankelijkheid ten onder gaat. De verzoening tussen Christine en moeder is metafoor voor Christines thuiskomst in België, als voltooiing van haar volwassenwordingsproces tot zelfstandige witte vrouw.¹⁵⁵

Hun verhuis of terugkeer naar België bevestigt de witte, vrouwelijke adolescenten in hun benadrukte vrouwelijkheid, terwijl een antikoloniale kritiek de invloedsfeer van de Belgen beperkt tot België. Tegelijk met hun terugkeer zijn de personages volwassener dan aan het begin van het boek, hebben ze hun banden met en inmenging in Congo verbroken en met hun kindsheid de naïviteit en ambiguïteit van het kolonialisme afgeworpen. Het volwassenwordingsproces van een jonge witte vrouw, die geleidelijk aan loskomt van moeders rokken, fungeert immers als metafoor voor de Congolese onafhankelijkheid van het zogenaamde Belgische moederland. De negatieve connotatie waarmee kindsheid, zwarthed en kolonialisme omgeven zijn, worden afgewenteld op het verleden en op het Afrikaanse continent. Het ontspinnen van de plot voltrekt zich bijgevolg langs monocentrische en teleologische lijnen, waarbij het onderscheid tussen positief gewaardeerde 'zelf' en negatief gewaardeerde 'ander' gevrijwaard blijft. Witte vrouwen in Congo representeren ten opzichte van zwarte mannen en zwarte vrouwen 'het zelf', terwijl dit onderscheid in de setting van de witte (neo)koloniale gemeenschap en België wordt gegenderd en witte vrouwen 'de ander' vormen van het witte, mannelijke 'zelf'.¹⁵⁶

¹⁵⁵ COUDENYS, Op. cit. p. 31, 66, 133, 156, 158 en 199.

¹⁵⁶ CORBEY, Op. cit. p. 62, 88 en 132; DE GRAEVE, Art. cit. p. 11-12.

Conclusie

In deze masterthesis combineerde ik inzichten uit gender- en diversiteitsstudies, postkoloniale theorie en kritische discoursanalyse om de representatie van witte vrouwen in Vlaamse kinder- en jeugdliteratuur over Congo te analyseren. Een intersectioneel perspectief en stellen van “*de andere vraag*” brachten aan het licht dat niet eenzijdig over “de representatie van witte vrouwen in Congo” kan worden gesproken. Klassieke en nieuwe tropen worden aangegrepen om een diversiteit en ambiguïteit aan te brengen, die hoofd- en nevenpersonages tegelijk negatief en positief stereotyperen naar gender, sekse, ‘ras’, leeftijd, klasse, seksualiteit en religie. In de onderzochte boeken gepubliceerd voor 1960 treden amper witte vrouwen op. Hun onzichtbaarheid markeert een strikte scheiding tussen mannelijke publieke en vrouwelijke private sfeer en verbeeldt het ideaal van het patriarchale, burgerlijke kerngezin. De expliciete afwezigheid van het witte vrouwelijke ‘zelf’ maakt de witte vrouw echter aanwezig als ‘ander’ en zendt de boodschap uit dat witte vrouwen niet in Congo horen. De onzichtbaarheid van de private sfeer, laat de witte vrouw fungeren als metafoor voor “*moederland*” België. Ze bindt haar echtgenoot als Vlaamse haard aan het witte ‘ras’ en de Belgische nationaliteit. Witte moeders en echtgenotes betekenen de hegemonische masculiniteit van de witte kolonisator-avonturier en vertalen monocentrisme teleologisch, daar ze witte mannen beschermen tegen “*Afrikanisering*”. Verdierlijking en infantilisering van zwarte personages construeren – samen met de uitzonderlijkheid van witte mannen in het huishouden – een sociale piramide met de witte man als kostwinner-koloniaal aan het hoofd, witte vrouwen als moeders en echtgenotes daaronder, zwarte mannen als boys een trap lager en helemaal onderaan zwarte vrouwen als slechte moeders en personificaties van de negatieve zijde van de dubbele standaard. In een westerse setting worden witte vrouwen dezelfde dierlijke irrationaliteit, achterlijkheid en kindsheid verweten. De witte vrouw in Congo overstijgt haar ondergeschikte positie echter door haar sociale interacties te racialisieren, genderen, seksualiseren, klasse- en leeftijdsgebonden te maken. Terzelfdertijd liggen de redenen voor de afwezigheid van witte vrouwen in literatuur gepubliceerd voor 1960 op dezelfde assen waarlangs ze de zwarte bevolking overstijgt in recentere bronnen. Dit komt doordat het sekse-gendercontinuüm in westerse setting de andere assen determineert, terwijl ze in Congo gedetermineerd worden door ‘ras’ - een gevolg van de numerieke minderheid van mannen in het Westen en witte mensen in het niet-Westen; Sartre stelt dat het dominante ‘zelf’ slechts zijn hegemonie kan behouden door ‘de ander’ als negatie te onderdrukken. Wanneer we zoals McIntosh mannelijkheid en witheid rechtstreeks aan elkaar koppelen, impliceert de afwezigheid van witte vrouwen en hun isolement in de private sfeer een tegen-hegemonische boodschap, waarbij de witte aanwezigheid in Congo wordt verworpen als onwenselijk. Vanuit de intersectie met klasse en leeftijd kan deze trope ook worden gelezen als

kritiek van de jongere generatie witte mannen en vrouwen in Belgisch-Congo op het conservatieve bewind onder Leopold II.

Verhalen geschreven voor 1960 zijn doordrongen van officiële politieke vertogen, terwijl boeken gepubliceerd na 1960 historische verhalen vertellen die proberen een zo realistisch mogelijk beeld op te hangen van de kolonisatie. In deze claim nemen recentere auteurs koloniale interpretatiekaders over. Tegelijk biedt de temporele afstand hen de ruimte om maatschappijkritieken in de mond van hun personages te leggen. Boeken gepubliceerd na 1960 situeren een groter aantal witte vrouwen in Congo en introduceren een grotere diversiteit onder de personages. Witte vrouwen blijven echter steeds geassocieerd met zorg en afhankelijkheid. De moederende witte vrouw symboliseert vrome, passieve seksualiteit en idealiseert de witte raciale identiteit die letterlijk in haar schoot ontspringt. Witte vrouwen fungeren als grensmarkeringen en zijn een raakvlak voor kruisende sociale assen. Overlap tussen representaties van zwarte personages en witte vrouwen laat toe witte vrouwelijke personages in een Congolese setting aan te grijpen om – langs de lijnen van de dubbele standaard – zowel een dominante, onderhandelende als tegenhegemonische boodschap uit te zenden. Het witte mannelijke ‘zelf’ en de witte vrouwelijke ‘ander’ zijn elkaars spiegelbeelden, waardoor de negatieve eigenschappen van ‘het zelf’ kunnen worden afgeschoven op ‘de ander’. Witte vrouwen treden op als zondebok voor het falen van het koloniale project, terwijl kritisch wordt gereflecteerd over de relatie tussen man en vrouw, wit en zwart. In de tropen van gedeelde vrouwelijkheid en moederschap wordt gesuggereerd dat een vrouwelijke aanpak beter is, om Congo als een kind aan de Belgische moederrokken te binden. Het volwassenwordingsproces van witte, vrouwelijke adolescenten verbeeldt de emancipatie van de vrouw en de onafhankelijkheid van Congo. Witte, vrouwelijke adolescenten zijn in een Congolese setting ontheemd naar tijd en ruimte, ze zijn er op zoek naar ‘het zelf’. In hun volwassenwordingsproces worden ze voor de keuze geplaatst tussen Congo en België. Met het afwerpen van hun kindertijd, deconstrueren ze het dominante discours. Hun uiteindelijke terugkeer naar België zendt zowel de boodschap uit dat de witte bevolking niet thuishoort in Congo, als dat ze in het omarmen van hun witte raciale identiteit hun privileges en vermeende superieure positie opeisen en zo (neo)koloniale verhoudingen in stand houden. In *Het plan van professor Snootman*, *De kleuren zijn weg* en *En Yanda bleef* zingen krijgen witte vrouwen een plaats in contemporain Congo. Ze laten er hun stem horen tegen marginalisering en vooroordelen. Door witte vrouwen tegelijk te laten rebelleren en moederen, fungeren ze als moreel kompas in de schuldhistoriografie, parallel met de opkomst van het beeld van de nieuwe man. Ze maken de zwarte bevolking echter monddood en ontnemen hun *agency*, waardoor koloniale tegenstellingen worden herhaald. Bovendien betekent Congo, gerepresenteerd als oord van verderf, geografisch en temporeel het ‘anders-zijn’ van mondige, quasi mannelijke, witte vrouwen.

De spanning tussen 'zelf' en 'ander' komt het sterkst tot uiting in het taboe op gemengde relaties. Deze trope komt niet aan bod in kinder- en jeugdboeken gepubliceerd voor 1960. Voor 1960 werd niet openlijk over seksualiteit geschreven in populaire jeugdliteratuur. Witte vrouwen werden bovendien niet gelijkwaardig geacht aan witte mannen, die de canon domineerden. Literatuur gepubliceerd na 1960 toont een toenemend aantal witte, vrouwelijke personages, parallel met een groeiende diversiteit onder de zwarte, mannelijke personages en afnemende schroom over seksualiteit. Hierdoor kan meer diepgang worden gestoken in hun contacten en het taboe op gemengde relaties openlijk geëxploiteerd. Het benadrukken dat witte vrouwen door witte mannen moeten worden beschermd tegen zwarte mannen, reproduceert raciale- en genderstereotypen. Tegelijk biedt het grensoverschrijdende karakter van gemengde relaties een tegen-hegemonisch potentieel, waarbij de figuur van de witte vrouw kan worden aangewend om de koloniale en neokoloniale aanwezigheid in Congo te bekritisieren. De angst van witte, mannelijke personages dat jonge witte vrouwen verkracht zouden worden door zwarte mannen, impliceert een angst dat deze vrouwen hun naïviteit en onderdanigheid kwijtspelen en zo het seksuele contract onder de natiestaat bedreigen. Gemengde relaties schenden immers het vertrouwen tussen man en vrouw en ondermijnen de Vlaamse haard. Deze trope kan fungeren als metafoor voor de vertrouwensbreuk tussen België en Congo: witte vrouwen rebelleren openlijk tegen de kolonisatie, door zwarte mannen een basis te schenken om gelijkwaardigheid en autonomie op te eisen. Door met een zwarte man te slapen, raken witte vrouwen hun maagdelijkheid en kindsheid kwijt: de *virgin lands* zijn niet langer doordringbaar door witte mannen en de dochters hebben niet meer de sturende hand van moeder nodig. De geëmancipeerde witte vrouw fungeert als metafoor voor een onafhankelijk Congo en tegelijk als verpersoonlijking van een vrij België tegenover een slaafs Congo. De mate waarin Vlaamse kinder- en jeugdboeken over Congo tegelijk een betrekkelijk historisch correct beeld bieden op vlak van gender- en raciale verhoudingen en achterop de maatschappelijke realiteit hinken, kan verder geëxploreerd worden door populaire literatuur te confronteren met representaties van witte vrouwen in voorbereidingsliteratuur gepubliceerd door het Ministerie van Koloniën en hedendaagse politieke en journalistieke berichtgeving over Congo. Daarnaast kan de representatie van witte vrouwen in Congo vergeleken worden met representaties van witte vrouwen in de nationale canon en representaties van witte vrouwen in niet-westerse setting in kinder- en jeugdboeken uit andere landen, boeken over migratie en boeken geschreven door niet-westerse auteurs. Ik beperkte mijn onderzoek tot Vlaamse kinder- en jeugdboeken, terwijl het koloniale establishment Franstalig was en Frans de voertaal van de witte gemeenschap in Congo. Interessant zou zijn Nederlandstalige boeken met Franstalige boeken te vergelijken. Doorheen mijn thesis heb ik een dichotoom, binair denkkader aangehouden met de bedoeling het te overstijgen. Niettemin herhaalde ik door te vertrekken vanuit dit denkkader termen waarvan het gebruik op zich ongelijke machtsrelaties in stand houdt.

Bibliografie

“10 Quick Ways to Analyze Children’s Books For Racism and Sexism”. Council on Interracial Books for Children, California State Department for Education, 1998, s.p.

AHMED, Sara. “A phenomenology of whiteness”. *Feminist Theory* 8 (2007): 149–68.

“Algemene beschouwingen over Belgisch Congo en over Ruanda-Urundi”. S.l.: Voorlichtings- en documentatiecentrum van Belgisch Congo en van Ruanda-Urundi, 1955. 11699. Universiteitsbibliotheek Gent, s.p.

ANDERSON, Benedict. *Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism*. Londen: Verso, 2006, XV + 240p.

ARNAUT, Karel, Sarah BRACKE, en Bambi CEUPPENS. *Een leeuw in een kooi: de grenzen van het multiculturele Vlaanderen*. Antwerpen: Meulenhoff/Manteau, 2009, 231p.

ASHCROFT, Bill, Gareth GRIFFITHS, en Helen TIFFIN. *The empire writes back: theory and practice in post-colonial literatures*. Londen/New York: Routledge, 2005, x + 283p.

BACK, Les, en John SOLOMOS. *Theories of Race and Racism. A Reader*. 2de ed. Routledge Student Readers. Londen/New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2009, 714p.

BAERT, Katrien. *De kleuren zijn weg: een verhaal over Congo*. Hasselt: Clavis, 2010, 147p.

BEKERS, Elisabeth. “Introduction (1)”. Gepresenteerd bij Hoorcollege Postcolonial Literature in English, Etterbeek, 29 september 2016.

———. “Introduction (2)”. Gepresenteerd bij Hoorcollege Postcolonial Literature in English, Etterbeek, 6 oktober 2016.

BERESFORD, Bruce. *Roots: Official Trailer | Premieres Memorial Day 2016 | History*. Roots. St. Francisville, Louisiana (VSA): History Channel, 2016. Geraadpleegd op 27 mei 2016 via <https://www.youtube.com>.

BERGH, Inge, en Inge MISSCHAERT. *De grote reis van kleine schildpad*. Wielsbeke: De Eenhoorn, 2012, 32p.

BLACKBURN, Kim. “Genderstereotiep en sekse rolbevestigend beeld- en tekstmateriaal in kinderboeken. Een literatuuronderzoek en inhoudsanalyse”. Bachelorproef, Universiteit van Amsterdam, Faculteit Pedagogische Wetenschappen, 2011, 74p.

BLOMMAERT, Jan. *Discourse. A critical introduction*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005, XIII + 299p.

BOGERS, Koen, en Patrick WYMEERSCH. *De Kongo in de Vlaamse fictie- en reisverhalen*. Brussel: CEDAF-ASDOC, 1987, 167p.

- BONILLA-SILVA, Eduardo. *Racism without Racists: Color-Blind Racism and the Persistence of Racial Inequality in America*. Plymouth: Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2014, 318p.
- BOONE, Marc. *Historici en hun métier. Een inleiding tot de historische kritiek*. Gent: Academia Press, 2011, 377p.
- BORDE, Constance, en Sheila MALOVANY-CHEVALIER, red. *Extracts from The Second Sexe*. Vintage Classics. Londen: Vintage Books, 2015, 144p.
- BRADFORD, Clare, en Kerry MALLAN. *Contemporary Children's Literature and Film. Engaging with Theory*. New York: Palgrave MacMillan, 2011, 187p.
- BRAECKMAN, Johan, en Etienne VERMEERSCH. *De rivier van Herakleitos. Een eigenzinnige visie op de wijsbegeerte*. Antwerpen: Houtekiet, 2008, 440p.
- BRAIDOTTI, Rosi, en Gabriele GRIFFIN. "Whiteness and European Situatedness". In *Thinking Differently, A reader in European Women's Studies*, 221–36. Londen: Zed books, 2002.
- BUISSERET, A. *La femme au Congo: conseils aux partantes*. S.l.: Union des femmes du Congo Belge et du Ruanda-Urundi, 1956, 128p.
- BURTON, Antoinette. "The Feminist Quest for Identity: British Imperial Suffragism and 'Global Sisterhood' 1900-1915". *Journal of Women's History* 3, nr. 2 (1991): 46–81.
- CALLINICOS, Alex. *Imperialism and Global Political Economy*. Londen: Polity, 2009, 288p.
- CARLIER, Julie. "Feminisme na de Eerste Wereldoorlog tot 'women's liberation' (ca. 1960-1980)". Gepresenteerd bij Hoorcollege Feminisme en Diversiteit in Transnationaal Historisch Perspectief, Gent, 9 oktober 2015.
- . "Het vrouwenvraagstuk en de beweging voor vrouwenrechten (19de eeuw - WOI)". Gepresenteerd bij Hoorcollege Feminisme en Diversiteit in Transnationaal Historisch Perspectief, Gent, 2 oktober 2015.
- . "Introductie". Gepresenteerd bij Hoorcollege Feminisme en Diversiteit in Transnationaal Historisch Perspectief, Gent, 25 september 2015.
- CARR, Paul, en Darren LUND. *Revisiting The Great White North? Reframing Whiteness, Privilege, and Identity in Education*. Springer eBooks, 2015, XXXIV + 306p. Beschikbaar via <http://link.springer.com/book/10.1007%2F978-94-6209-869-5>.
- CEUPPENS, Bambi. *Congo made in Flanders? Koloniale Vlaamse visies op Blank en Zwart in Belgisch Congo*. Gent: Academia Press, 2003, LXXII + 856p.
- . *Onze Congo? Congolezen over de kolonisatie*. Leuven: Davidsfonds, 2003, 112p.

- CHRISTIAN, June, en Rebecca ROGERS. "What could I say? A critical discourse analysis of the construction of race in children's literature". *Race Ethnicity and Education* 10, nr. 1 (2007): 21–46.
- CLAUS, Filip, Kathleen GHEQUIERE, en Sibob KANOBANA. *De bastaards van onze kolonie Verzwegen verhalen van Belgische metissen*. Roeselare: Roularta Books, 2010, 251p.
- COENE, Gily. "Differentiefeminisme, poststructuralisme en queertheorie". Gepresenteerd bij Hoorcollege Overzicht van het Feministisch Denken, Brussel, 1 december 2015.
- . "Has feminism changed science? Feministische epistemologie, standpuntdenken, en diversiteit". Gepresenteerd bij Hoorcollege Overzicht van het Feministisch Denken, Brussel, 10 december 2015.
- . "Naar de tweede golf: het persoonlijke wordt politiek". Gepresenteerd bij Hoorcollege Overzicht van het Feministisch Denken, Brussel, 21 oktober 2015.
- . "Vrijheid, gelijkheid en verschil: liberaal feminisme, gelijkheids- en verschildenken". Gepresenteerd bij Hoorcollege Overzicht van het Feministisch Denken, Brussel, 29 september 2015.
- CONNELL, Raewyn, en James MESSERSCHMIDT. "Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept". *Gender Society* 19 (2005): 829–59.
- CORBEY, Raymond. *Wildheid en Beschaving. De Europese verbeelding van Afrika*. Baarn: Ambo, 1989, 182p.
- COUDENYS, Anna. "Interview met Anna Coudenys over Yaka Mama". *Anna Coudenys, grensauteur*. Geraadpleegd op 22 november 2016 via <https://annacoudenys.wordpress.com>.
- . *Yaka Mama*. Davidsfonds/Infodok, 2002, 223p.
- CUSTERS, M., en H. MONNENS. *Rik, de koloniale held*. Lier: Jozef Van in en co, 1949, 218p.
- DAEMS, Wim. *Het Koopkind*. Leuven: Davidsfonds, 1988, 158p.
- DE BEL, Marc, en Steven D'HONDT. *Het plan van professor Snootman*. De zusjes Kriegel. Sint-Niklaas: Abimo, 2013, 160p.
- DE GRAEVE, Katrien. "Theorising Identities in Early Childhood". In *Theorising Early Childhood Research*, Vol. 2. Sage Handbook of Early Childhood Research. Londen: Sage Press, 2016, s.p.
- "De kleuren zijn weg, door Katrien Baert". *Congo 1960, zijn verleden en evolutie*. Geraadpleegd op 22 november 2016 via <http://www.congo-1960.be>.
- DE METS, Dominique. *Ik was jong en leefde in Congo: Belgische vrouwen in onze kolonie*. Leuven: Van Halewyck, 2015, 194p.
- DE WITTE, Sebastian. "Recensie: De grote reis van kleine schildpad". *Lees-Wijzer*. Geraadpleegd op 22 november 2016 via <http://www.lees-wijzer.be>.

- DEGELE, Nina, en Gabriele WINKER. "Intersectionality as multi-level analysis: Dealing with social inequality". *European Journal of Women's Studies* 18, nr. 1 (2011): 51–66.
- DENECKERE, Gita, Tom DE PAEPE, en Bruno DE WEVER. *Een geschiedenis van België*. Gent: Academia Press, 2012, 240p.
- DERKINDERE, M. *Belgisch Kongo in het bereik van onze jeugd*. Brussel: Ministerie van landsverdediging. Dienst voor opvoeding bij het leger, 1949, 47p.
- DIRLIK, Arif. "Is There History after Eurocentrism? Globalism, Postcolonialism and the Disavowal of History". *Cultural Critique* 42 (1999): 1–34.
- DRAULANS, Veerle. "Mesoperspectief: Organisatieveranderingen en -structuren". Gepresenteerd bij Hoorcollege Gender en Diversiteit in Wetenschap en Maatschappij, Leuven, 10 maart 2016.
- ENGELS, Friedrich. "The Origin of the Family, Private Property, and the State". In *The Essential Feminist Reader*, 104–11. New York: The Modern Library, 2007.
- ENTMAN, Robert. "Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm". *Journal of Communication* 43 (1993): 51–58.
- ESSED, Philomena, en Sandra TRIENEKENS. "Who wants to feel white? Race, Dutch culture and contested identities". *Ethnic and Racial Studies* 31 (2008): 52–72.
- EVANS, Jessica, Stuart HALL, en Sean NIXON. *Representation*. Los Angeles: SAGE Publications Ltd, 2013, 410p.
- EYNIKEL, Hilde. *Onze Kongo: portret van een koloniale samenleving*. Leuven: Davidsfonds, 1997, 173p.
- FAIRCHILD, Emily, Liz GRAUERHOLZ, en Janice MCCABE. "Gender in Twentieth-Century Children's Books: Patterns of Disparity in Titles and Central Characters." *Gender and Society* 25, nr. 2 (2011): 197–226.
- FAIRCLOUGH, Norman. *Analysing discourse. Textual analysis for social research*. Londen: Routledge, 2003, VI + 270p.
- FANON, Frantz. *Black skin, White masks*. Londen: Pluto Press, 1986, 186p.
- FEDERICI, Silvia. *Caliban and the Witch. Women, the Body and Primitive Accumulation*. Brooklyn, New York: Autonomedia, 2004, 288p.
- FRANCIS, Becky, Christine SKELTON, en Lisa SMULYAN. "Chapter 5: Gender and Methodology. Introduction: The Need for Assertive Methodologies". In *The Sage Handbook of Gender and Education. Gender and Methodology*. Londen: SAGE Publications Ltd, 2006, 562p.
- FRANKENBERG, Ruth. *White Women, Race Matters: The Social Construction of Whiteness*. Minnesota: University of Minnesota Press, 1993, 304p.

- FREDRICKSON, George. *Racism: a short history*. Princeton: Princeton university press, 2002, 207p.
- FUGLESTAD, Finn. "The Trevor-Roper Trap or the Imperialism of History. An Essay". *African Studies Association* 19 (1992): 309–26.
- GARVEY, James, en Jeremy STANGROOM. *The Story of Philosophy. A History of Western Thought*. Londen: Quercus, 2012, 424p.
- GHONEM-WOETS, Karen, en Piet MOOREN, red. *De smalle marge van de multiculturele samenleving. De multiculturele leescultuur in onderwijs en bibliotheek, boekproductie en beleid*. Den Haag: Biblion, 2001, 273p.
- HADDOCK, Shelley A., Lori K. LUND, en Litsa Renee TANNER. "Images of Gender, Race, Age, and Sexual Orientation in Disney Feature-Length Animated Films". *Journal of Feminist Family Therapy* 15, nr. 4 (2008): 19–44.
- HARDING, Sarah. "Rehtinking Standpoint Epistemology: What is 'Strong Objectivity'". In *Feminism and Science*, 235–48. Oxford: Oxford University Press, 1996.
- HOORENS, Vera. *Als er geen naam op staat dan gaat het over jongens. Genderstereotypes in Vlaamse kinderboeken*. Leuven: KULeuven, 2006, 34p.
- HUNT, Nancy Rose. *Gendered colonialisms in African history*. Oxford: Blackwell, 1997, X + 138p.
- JONES, Rachel, Baily. "Chapter 2: Development of Feminist Postcolonial Theory". In *Postcolonial Representations of Women*, 23–38. Springer Netherlands, 2011. Beschikbaar via <http://www.springer.com>.
- . "Chapter 6: The Gendered Subject/Object in Popular Culture". In *Postcolonial Representations of Women*, 117–33. Springer Netherlands, 2011. Beschikbaar via <http://www.springer.com>.
- "Katrien Baert over botsing der beschavingen". *Knack*, 10 november 2010. Geraadpleegd op 22 november 2016 via <http://www.knack.be>.
- KRABEL, Jens. "Questions on picture books – checklist for analysing gender images in picture books". S.l.: Leonardo da Vinci - Education and Culture-EU, 2008, s.p.
- KUSTERMANS, Paul. *Ik ben de jachtluipaard*. Averbode: Averbode, 1999, 165p.
- "La femme blanche au Congo". *Misch en Thron*, 1910. 47.1.11 nr. 1 à 13. Universiteitsbibliotheek Antwerpen, s.p.
- LAURO, Amandine. *Coloniaux, ménagères et prostituées au Congo belge (1885-1930)*. Loverval: Labor, 2005, 263p.
- LESAGE, Dries. *Geschiedenis van de Wereldpolitiek (1815-Heden)*. Gent: Academia Press, 2014, 230p.

- LEATHERBY, Gayle, en Jennifer MARCHBANK. *Introduction to Gender. Social Science Perspectives*. New York: Routledge, 2014, 384p.
- LONGMAN, Chia. “Theories and Methodology: Intersectionality”. Gepresenteerd bij Hoorcollege Gender and Intersectionality, Brussel, 22 oktober 2015.
- LORENZ, Chris. *De constructie van het verleden. Een inleiding in de theorie van de geschiedenis*. Amsterdam: Boom, 2008, 400p.
- LUTZ, Helma. “Intersectionality’s (brilliant) career”. *Working Paper Series “Gender, Diversity and Migration”* 1 (2014): 1–19.
- LUTZ, Helma, en Gloria WEKKER. “Een hoogvlakte met koude winden. De geschiedenis van het gender- en etniciteitsdenken in Nederland”. In *Caleidoscopische visies*, 25–49. Amsterdam: Koninklijk Instituut voor de Tropen, 2001.
- MACCANN, Donnarae, en Maddy Amadu YULISA. *Neo-Imperialism in Children’s Literature About Africa: A Study of Contemporary Fiction*. New York: Routledge, 2008, 175p.
- MARTIN, Bob. *Slurfie de trompetter*. De Uiltjes. Oostmalle: De Sikkkel, 1991, 32p.
- MCCLINTOCK, Anne. *Imperial leather: race, gender and sexuality in the colonial context*. New York: Routledge, 1995, XI + 449p.
- MCGILLIS, Roderick. “Postcolonialism, Children, and their Literature”. *ARIEL: A Review of International English Literature* 28, nr. 1 (1997): 7–20.
- MCINTOSH, Peggy. *White Privilege and Male Privilege: A Personal Account of Coming to See Correspondences Through Work in Women’s Studies*. Wellesley: Wellesley College. Center for Research on Women, 1988, 20p.
- . “White Privilege and Male Privilege. A Personal Account of Coming to See Correspondences through Work in Women’s Studies”. In *Reconstructing Gender: A Multicultural Anthology*. Universiteit van Michigan: McGraw-Hill Education, 2008, 701p.
- MCKIBBIN, Molly. “The Current State of Multiracial Discourse”. *Journal of Critical Mixed Race Studies* 1, nr. 1 (2014): 183–202.
- MCLACHLAN, Anneli. *Zenith Student Book (Zenith 16-19)*. Oxford: Heinemann Educational Publishers, 2000, 280p.
- MOHANTY, Chandra Talpade. “Under Western Eyes: Feminist Scholarship and Colonial Discourses”. *Boundary 2* 12 (1984): 333–58.
- NARAYAN, Uma. “Colonialism and Its Others: Considerations on Rights and Care Discourses”. *Hypathia* 10, nr. 2 (1995): 133–40.

- . *Dislocating Cultures: Identities, Traditions, and Third World Feminism*. New York: Routledge, 1997, 240p.
- NOREN, Daniel. “Review van Representing Africa in Children’s Literature: Old and New Ways of Seeing”. *The Lion and the Unicorn* 33, nr. 2 (2009): 253–57.
- PAGE, Melvin. *Colonialism: An International, Social, Cultural and Political Encyclopedia*. Santa Barbara: ABC-CLIO Ltd, 2003, 1208p.
- “Pages Toolkit”. *Gender in Kinderboeken*. Geraadpleegd op 9 mei 2016 via <http://www.rosadoc.be/kinderboeken>.
- PIETERSE NEDERVEEN, Jan. *Wit over zwart: beelden van Afrika en zwarten in de westerse populaire cultuur*. Amsterdam: Koninklijk Instituut voor de Tropen, 1990, 257p.
- “Praktische gids ten behoeve van de candidaat-kolonisten die wensen zich in Belgisch Kongo te vestigen”. *Liberator*, 1951. 210 S. 4. Universiteitsbibliotheek Gent, s.p.
- Programmaboekje Der vliegende Höllander*. Gent: Opera Vlaanderen, 2016, 144p.
- RANGER, Terence, en Richard WERBNER. *Postcolonial identities in Africa*. Londen: Zed books, 1996, 304p.
- RAUCH, Leo, en David SHERMAN. *Hegel’s Phenomenology of Self-Consciousness: Text and Commentary*. Suny Series, Hegelian Studies. New York: State University of New York Press, 1999, 244p.
- RAYMAEKERS, Jan. *Congo: de schoonste tijd van mijn leven: getuigenissen van oud-kolonialen in woord en beeld*. Antwerpen: Van Halewyck, 2009, 199p.
- RICH, Adrienne. “Notes toward a Politics of Location (1984)”. In *Blood, Bread and Poetry. Selected Prose 1979-1985*, 210–31. New York/Londen: W. W. Norton & Company, 1994.
- RODGERS, Cathérine. *Le Deuxième Sexe de Simone Beauvoir. Un Héritage Admiré et Contesté*. Parijs: L’Harmattan Inc., 1998, 320p.
- “Roots”. *International Movie Database*. Geraadpleegd op 27 mei 2016 via <http://www.imdb.com>.
- RÜSEN, Jörn. “How to overcome ethnocentrism: Approaches to a culture of recognition, by history in the twenty-first century”. *History and Theory* 43 (2004): 118–29.
- SAID, Edward. *L’orientalisme. L’Orient créé par l’Occident*. S.l.: Editions du Seuil, 2005, 592p.
- SINHA, Mrinalini. *Gender and Nation. Women’s and gender history in global perspective*. Washington: American Historical Association, 2006, viii + 40p.
- SOOKE, Alastair. “The long shadows”. *Treasures of Ancient Greece*. Canvas, 16 oktober 2016.

- THAPAR-BJORKERT, Suruchi. "Gender, Nations, and Nationalisms". In *The Oxford Handbook of Gender and Politics*. Oxford: Oxford University Press, 2014, 18p.
- VANACKER, Hans. *Achter de heuvels*. Wielsbeke: De Eenhoorn, 2015, 111p.
- . "Achter de heuvels". *Jeugdacteur Hans Vanacker*. Geraadpleegd op 22 november 2016 via <http://www.hansvanacker.be>.
- VAN DEN HOVEN, Peter. *Jeugdliteratuur bestaat niet. Of de voort-durende strijd om het kinderboek*. Tielt/Leidschendam: Lannoo/Biblion, 2011, 407p.
- VAN LINTHOUT, Ine. "Framing". Gepresenteerd bij Gastcollege Historische Kritiek van Woord en Beeld in de Massamedia, Gent, 4 maart 2015.
- VAN REYBROUCK, David. *Congo: een geschiedenis*. Amsterdam: De Bezige Bij, 2010, 680p.
- VANDERSTRAETEN, Cécile. *Sinaasappel met pili-pili*. Leuven: Davidsfonds/Infodok, 1994, 123p.
- VANGROENWEGHE, Daniël. *Rood rubber: Leopold II en zijn Kongo*. Leuven: Van Halewyck, 1985, 320p.
- VANHEE, Bob, en Julien VAN REMOORTERE. *Onze dagen in Congo: verhalen van oud-kolonialen*. Tielt: Lannoo, 2009, 239p.
- VANLOO, Riet. *En Yanda bleef zingen*. Leuven: Davidsfonds, 1999, 126p.
- VANNESTE, Klaartje. *De blinde vlek: een weergave van het beeld van de Belgische ex-kolonialen ten opzichte van Afrika*. Masterproef, Universiteit Gent, Vakgroep Afrikaanse Talen en Culturen, 2002, 153p.
- VERLINDEN, Peter. *Weg uit Congo: het drama van de kolonialen*. Leuven: Davidsfonds, 2002, 232p.
- VERMEULEN, Lo. *Een spoorweg door het oerwoud*. Historische Verhalen 8. Antwerpen: De Sikkel, 1959, 32p.
- . *Matamatam. De strijd tegen de slavenhandel*. Historische Verhalen 4. Antwerpen: De Sikkel, 1953, 32p.
- . *Stanley en Livingstone*. Vol. 2. Historische Verhalen 3. Antwerpen: De Sikkel, 1954, 32p.
- VERPLANCKE, Marnix. "Recensie: Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Fenomenologie van de geest, Boom, 2013, 495 p." *Liberales*. Geraadpleegd op 3 november 2016 via <http://www.liberales.be>.
- VERSCHAFFEL, Tom. "Leren sterven voor het vaderland". *Low Countries Historical Review* 113 (1998): 145–76.
- Vertigo*. Antwerpen: Marc Boonen, juni 2016, s.p.
- WESSELING, Elisabeth. "In loco parentis: The adoption plot in Dutch-language colonial children's books". *Tyskrif vir Letterkunde* 46, nr. 1 (2009): 139–50.

WEST, Candace, en Don ZIMMERMAN. "Doing Gender". *Gender and Society* 1, nr. 2 (1987): 125–51.

WILLIAMS, Patricia. *Seeing a Color-Blind Future: The Paradox of Race*. New York: The Noonday Press, 1997, 74p.

Bijlage 1: Korte inhoud van de onderzochte bronnen

Rik, de koloniale held (Custers en Monnens, 1949)

Dit boek is geschreven vanuit het perspectief van hoofdpersonage Rik, een Vlaamse jongen. Het verhaal schetst zijn dagelijkse leven, vanaf zijn kindertijd in België tot zijn middelbare schoolloopbaan en professionele carrière in Congo. Het boek vangt aan in België en vertelt dat Rik, op dat moment negen jaar, na het overlijden van zijn ouders intrekt bij zijn tante. Tante kan echter niet goed voor Rik zorgen, waardoor hij zijn oudere broer Leo achterna reist naar Congo. Leo werkt er als gewestbeheerder en ontfermt zich tot zijn overlijden over zijn broer. Na het overlijden van Leo wordt Rik opgevangen door de familie Goossens, een bevriend Vlaams gezin. Rik reist na zijn middelbare schooltijd even terug naar België, waar hij aan de Koloniale Hogeschool studeert en voordrachten geeft over zijn avonturen in Congo. Na zijn studies gaat hij aan de slag als toezichthouder in een niet nader genoemd Congolees dorp. Wanneer Rik wordt opgeroepen om te vechten in de Tweede Wereldoorlog, keert hij tijdelijk naar Europa terug. Na de oorlog beslist Rik echter opnieuw naar Congo te trekken en verloofd hij er zich met Mia Goossens.

Matamatam. De strijd tegen de slavenhandel (Vermeulen, 1953)

Matamatam is geschreven in de derde persoon en centraliseert de historische figuren Dhanis en Delcommune als hoofdpersonages. Delcommune exploiteert Congo als ontdekkingsreiziger in dienst van Leopold II, terwijl Dhanis officier is bij de *Force Publique*. De verhaallijn ontspint zich rond de trope van de Belgische ontdekkingsreizigers en ambtenaren die Congo aan het einde van de negentiende eeuw bevrijden van Arabische slavenhandelaars en openleggen voor de wereldhandel. Dhanis en Delcommune beschermen de Bangala, een Congolese bevolkingsgroep die leeft in de regio Katanga, en helpen hen in hun strijd tegen de Arabieren en tegen tot de Islam bekeerde Congolezen. Het boek eindigt met de overwinning van de coalitie tussen de Belgen en Bangala op de Arabieren en geïslamiseerde Congolezen en de uiteindelijke onderwerping van de Bangala aan de Belgische vorst.

Stanley en Livingstone (Vermeulen, 1954)

Dit boek vertelt vanuit de derde persoon het verhaal van de Brits-Amerikaanse journalist en ontdekkingsreiziger Henry Morton Stanley, die in de tweede helft van de negentiende eeuw de Schotse zendeling, dokter en ontdekkingsreiziger David Livingstone gaat zoeken in Centraal-Afrika. Livingstone verdween voor de Britse koloniale overheid van de radar tijdens zijn zoektocht naar de bronnen van de Nijl. Wanneer Stanley Livingstone vindt, geraken de mannen aan de praat en krijgt ook Stanley de microbe te pakken om Centraal-Afrika verder te exploreren. Ze maken samen

plannen om de zoektocht naar de bronnen van de Nijl verder te zetten, ondanks de zwakke gezondheidstoestand waarin Livingstone op dat moment verkeert. Het boek eindigt met Stanley die de Congostroom volledig afvaart ter nagedachtenis van de ondertussen overleden Livingstone.

Een spoorweg door het oerwoud (Vermeulen, 1959)

De Congolese jongen Tsjiluka wordt door Kapitein Thijs, de vleugeladjutant van Leopold II, aangenomen als arbeider aan de spoorlijn tussen Matadi en Leopoldstad. Het boek volgt de aanleg van de spoorlijn en de spanningen tussen Tsjiluka, de opzichters van de werf en Kapitein Thijs. Nadat Tsjiluka's vader jaren voor de aanvang van het verhaal was geronseld om aan de spoorlijn te werken, keerde hij compleet afgemat en kapot gewerkt terug naar huis. Door deze voorgeschiedenis wil Tsjiluka aanvankelijk zo ver mogelijk uit de buurt van de Belgen blijven. Uiteindelijk kijkt Tsjiluka echter op naar Kapitein Thijs, die hem in tegenstelling tot de werfopzichters goed behandelt, en ziet hij in Thijs een vriend en beschermer. Het verhaal wordt verteld vanuit de derde persoon en eindigt met de inhuldiging van de voltooide spoorlijn.

Het Koopkind (Daems, 1988)

De Congolese Ebe Anse Bubke is door haar ouders uit armoede verkocht aan een dorpsleider. Het dorp waar Ebe verblijft zit gevangen tussen de politiek van het militaire regime en van een groep rebellen die zich verschuilen in een naburige heuvelkam. Samen met haar beste vriend Joethi smokkelt Ebe geheime berichten voor het militaire bewind en tegelijk bevoorraadt ze de rebellen. Uiteindelijk kiest Ebe hun zijde en redt de dochter van de rebellenleider. Aan het einde van het boek wordt onthuld dat de rebellenleider Ebe's vader is. Hij had samen met Ebe's moeder besloten na de geboorte van hun tweede kind zijn leven een nieuwe wending te geven: Ebe hadden ze uit armoede moeten afstaan en dit lot wilden ze hun tweede dochter besparen. Het gezin besloot zich aan te sluiten bij de rebellen, in de hoop zich op te werken op de sociale ladder en rijkdom te vergaren om Ebe terug te kunnen kopen of haar op te halen wanneer het huidige militaire regime ten val was gebracht. Het boek eindigt met de hereniging tussen Ebe en haar familie. Ze sluit zich aan bij het rebellenleger en kan op die manier de slavernij en armoede van het dorp ontvluchten. *Het Koopkind* is geschreven in de derde persoon. Het verhaal speelt zich af in de tijd waarin het boek geschreven is, in een niet nader geduid heden.

Sinaasappel met pili-pili (Vanderstraeten, 1994)

Dit boek is geschreven in de eerste persoon en het verhaal speelt zich af vlak voor en in de eerste dagen na de Congolese onafhankelijkheid. Hoofdpersonage en verteller Paul van Loo is een dertienjarige Vlaamse jongen, wiens ouders als kolonistoren in Congo verblijven. Als gevolg van de

muitertijen, de plunderingen en het gevaar waarmee de dekolonisatie gepaard gaat, beslist Pauls vader dat het gezin voor hun veiligheid beter terugkeert naar België. Paul wil echter niet vertrekken zonder afscheid te hebben genomen van zijn beste vriend, de Congolees Louis. Paul beslist weg te lopen van thuis om Louis op te zoeken, maar verliest de hoop om zijn beste vriend nog een laatste keer te kunnen zien wanneer hij verloren loopt. Wanneer Pauls verdwijning door zijn ouders wordt opgemerkt, reist zijn vader hem achterna om hem te zoeken. Vader vindt Paul in de buurt van Louis' huis en van voorbijgangers vernemen ze dat Louis, noch zijn ouders, op dat moment thuis zijn. Uiteindelijk keert Paul met zijn ouders terug naar België, zonder afscheid te hebben kunnen nemen van zijn beste vriend.

En Yanda bleef zingen (Vanloo, 1999)

Dit boek vertelt in parallelle hoofdstukken de levensloop van een schildpadje in contemporain Congo – hoofdpersonage Elina had het diertje gekregen van een groepje jongens, die de schildpad hadden gevangen om op te eten. Elina weigerde het diertje echter te koken en nam het aan als cadeau voor de zoon van haar beste vriendin – en van Mia, Elina's terminaal zieke beste vriendin in België. Het boek vangt aan wanneer Elina haar zus, die als verpleegster werkt in Congo, gaat helpen. Na Elina's terugkeer bekommert ze zich om Mia, zorgt ze voor Mia's zoon en houdt het huishouden draaiende. Zowel de schildpad als Mia sterven aan het einde van het boek, maar Elina en Mia's zoon dragen mooie herinneringen aan hen beide mee.

Ik ben de jachtluipaard (Kustermans, 1999)

Ik ben de jachtluipaard is neergeschreven als de memoires van de zestienjarige Tessa, die na het overlijden van haar moeder en zussen begin 1900 met haar vader naar Congo verhuist. Tessa's vader wordt als toezichthouder tewerkgesteld in een niet nader genoemd Congolees dorp. Halverwege het boek wordt hij vermoord tijdens een strijd tussen de inwoners van het dorp waar hij met Tessa verblijft en een naburig dorp. Tessa voelt zich na de dood van haar vader niet langer veilig in Congo en vlucht. Ze verdwaalt in de bossen, maar een Afrikaanse jongen vindt haar en brengt haar naar de dichtstbijzijnde missiepost. Van daaruit kan ze terug naar België keren.

Yaka Mama (Coudenys, 2002)

Dit verhaal speelt zich af tussen december 1959 en juni 1960, de aanloop naar de Congolese onafhankelijkheid. In deze context leert de zestienjarige Christine, de in Congo geboren dochter van twee Vlaamse kolonials, haar eerste liefde Adam kennen. Adam bindt Christine aan Congo, waardoor ze weigert terug te keren naar België. Ook Christines moeder wil aanvankelijk niet weg uit Congo, omdat ze een relatie heeft met haar boy Benoît. Wanneer Christine hen betrapt, loopt ze weg

van thuis. Ze vlucht naar het favoriete plekje van haar en Adam, maar wanneer ze daar aankomt blijkt Adam vermoord te zijn door een groepje zwarte mannen. De mannen proberen Christine te verkrachten, maar slagen daar niet in doordat Christine wordt gered door oom Jef, een vriend van Christines ouders. Hij voorkomt dat Christine zelfmoord pleegt en brengt haar naar de luchthaven, waar haar ouders wachten om naar België terug te keren.

De kleuren zijn weg: een verhaal over Congo (Baert, 2010)

Dit boek vertelt het dagelijkse leven van tiener Maude, geschreven vanuit haar perspectief. Maude is in hedendaags Congo geboren en voelt er zich meer thuis dan in België, het geboorteland van haar ouders. De gespannen politieke situatie zorgt er echter voor dat Maude en haar moeder terugkeren naar België, terwijl haar vader achterblijft in Congo om er als dokter te blijven werken. Maude worstelt met de contrasten tussen België en Congo en zoekt doorheen het verhaal haar plaats op de wereld. Na een volledig schooljaar in België te hebben doorgebracht, reist ze tijdens de grote vakantie naar Congo om er haar vader te bezoeken. Ze leert er haar eerste liefde kennen. Het laatste hoofdstuk van het boek speelt zich echter opnieuw af in België, waar Maude terugkijkt op de afgelopen zomer in Congo.

De grote reis van kleine schildpad (Bergh en Misschaert, 2012)

De grote reis van kleine schildpad vertelt vanuit de derde persoon het verhaal van Yomi, een Congolese jongen die met zijn moeder en knuffelschildpad een lange reis onderneemt naar het dichtstbijzijnde hospitaal. Yomi, het hoofdpersonage van dit boek, lijdt immers aan een ziekte die enkel daar kan worden verholpen. Het boek schetst een contemporain Congo met gebrekkige tot geen beschikbare of toegankelijke medische zorg in afgelegen plattelandsdorpen.

Het plan van professor Snootman (De Bel en D'Hondt, 2013)

Dit boek vertelt in de derde persoon het verhaal van de Vlaamse zusjes Kriegel die worden ontvoerd door Snootman, een professor in de eugenetica. Snootmans handlangers brengen de zusjes naar zijn clandestiene laboratorium in Congo. Daar deed de professor reeds testen op gorilla's en de Vlaamse tweelingbroers Stan en Oliver Van Gistel. De zusjes Kriegel en de broers Van Gistel slagen er dankzij de hulp van Snootmans' assistente Borgia in te ontsnappen. Het verhaal is gesitueerd in een contemporain Congo dat geplaagd wordt door politieke spanningen; er woedt immers een strijd tussen de regerende overheid en rebellenbeweging Black Mamba. Wanneer de zusjes Kriegel ontsnappen uit Snootmans laboratorium, vluchten ze de Congolese bossen in. Daar komen ze echter terecht in het centrum van de verzetsbeweging, maar worden van de rebellen gered door één van de eerder ontsnapte gorilla's waar Snootman experimenten had op uitgevoerd. De zusjes volgen de

gorilla naar het Jane Goodall Instituut, een opvangcentrum voor apen. Deze instelling zorgt er, dankzij de informatie van de kinderen en de getuigenis van Borgia, voor dat Snootmans praktijken worden opgedoekt. Uiteindelijk kunnen de zusjes Kriegel en de broers Van Gistel veilig terugkeren naar België.

Achter de heuvels (Vanacker, 2015)

Dit verhaal speelt zich af in contemporain Congo. Hoofdpersonage Innocent, een Congolese jongen vanuit wiens perspectief het verhaal wordt verteld, wordt door zijn oom verkocht aan een handelaar. Innocent krijgt de opdracht dvd's en cd's te verkopen aan toeristen uit Europa en de Verenigde Staten. De politie betrapt Innocent en zijn vrienden echter op diefstal, waarop de handelaar hen als straf tewerkstelt in een steengroeve. De politie hield de steengroeve echter reeds in de gaten en beëindigt de wanpraktijken en dwangarbeid waaraan Innocent en zijn vrienden ten prooi waren gevallen. Aan het einde van het boek wordt Innocent terug naar huis gebracht en herenigd met zijn moeder, broer en zus.

Bijlage 2: Analyseschema dichotomiëthese¹

Tabel 1: Binair denkkader

Identificatieniveaus	Westen	Niet-Westen
	Europa	Afrika
	België	Congo
	Centrum	Periferie
	Stad	Platteland
	Wij	Zij
	<i>In-group</i>	<i>Out-group</i>
	Zelf	Ander
Eigenschappen	Positief	Negatief
	Wit	Zwart
	Licht	Donker
	Mannelijk	Vrouwelijk
	Volwassen	Kinds
	Bourgeois	Arbeider
	Cultuur	Natuur
	Menselijk	Dierlijk
	Geest	Lichaam
	Beschaafd	Wild/barbaars
	Progressie	Primitiviteit
	Actief	Passief
	Historisch	Ahistorisch
	Veranderlijk	Statisch
	Rationeel	Irrationeel
	Vroom/katholiek	Heidens
	Orde	Chaos
	Mooi	Lelijk
	Zuiverheid	Bezoedeling

¹ CORBEY, Op. cit. p. 28, 67-68, 74-76, 84-85, 120 en 156.

Bijlage 3: Analyseschema voor gender en ‘ras’ in kinder- en jeugdboeken³⁸³

Inhoudsanalyse

- 1) Tel het aantal mannelijke en het aantal vrouwelijke personages en vergelijk met elkaar.
- 2) Identificeer de mannelijke en vrouwelijke personages:
 - a. Zijn het mensen, dieren of voorwerpen?
 - b. Zijn de personages antropomorf of niet?
 - c. Onderscheid hoofd- van nevenpersonages.
- 3) Beschrijf de uiterlijke kenmerken van de mannelijke en vrouwelijke personages.
 - a. Kan je de personages onmiddellijk en ondubbelzinnig categoriseren als mannelijk of vrouwelijk?
 - b. Zijn er neutrale personages?
- 4) Beschrijf de kleren en accessoires van de personages.
 - a. Welke kleuren worden gebruikt?
 - b. Worden verschillende kleuren, kleren en accessoires geassocieerd met mannelijke en vrouwelijke personages?
- 5) Waar bevinden de personages zich?
 - a. Hoeveel vrouwelijke personages situeren zich in een binnen- en buitencontext?
 - b. Hoeveel mannelijke personages situeren zich in een binnen- en buitencontext?
- 6) Met hoeveel mannelijke en vrouwelijke personages komt het mannelijke hoofdpersonage in aanraking?
- 7) Met hoeveel mannelijke en vrouwelijke personages komt het vrouwelijke hoofdpersonage in aanraking?
- 8) Identificeer de verschillende etniciteiten in het boek:
 - a. Welke etnische groep is dominant?

³⁸³ “Pages Toolkit”, s.p.

- b. Vergelijk het aantal vrouwelijke en het aantal mannelijke personages per etnische groep.
- 9) Zijn de personages kinderen of volwassenen?
- a. Hoeveel meisjes, jongens, vrouwen en mannen treden op in het verhaal?
 - b. Zijn zwarte personages hoofdzakelijk kinderen of volwassenen?
 - c. Zijn witte personages hoofdzakelijk kinderen of volwassenen?

Wordt het proces van meisje naar vrouw en jongen naar man beschreven?³⁸⁴

Frame analyse

- 1) Identificeer de rollen, activiteiten en posities van de personages:
 - a. Zijn de rollen en posities van mannelijke en vrouwelijke personages gelijkwaardig of gevangen in een machtsrelatie?
- 2) Wat is de relatie tussen de verschillende personages?
- 3) Welke handelingen stellen de personages?
- 4) Welke persoonlijkheidskenmerken, kwaliteiten en eigenschappen worden aan de personages toegeschreven?
 - a. Wordt een heterogeen beeld geschetst van de mannelijke en vrouwelijke personages, waarbij karakteristieken inwisselbaar zijn (bijvoorbeeld moedige en schuchtere mannelijke personages naast moedige en schuchtere vrouwelijke personages)?³⁸⁵
 - b. Identificeer stereotype vrouwelijke en mannelijke eigenschappen (zie tabel 2).
- 5) Weerspiegelt de setting de complexiteit, diversiteit en heterogeniteit uit de buiten-talige werkelijkheid of is het decor plat, homogeniserend, veralgemenend en stereotype?

³⁸⁴ KRABEL, Op. cit. s.p.

³⁸⁵ Ibidem.

Tabel 2: Gegenderde persoonskenmerken

Mannelijk	Vrouwelijk
Actief	Passief
Competent	Incompetent
Slim (<i>brains</i>)	Mooi (<i>looks</i>)
Geest	Lichaam
Rationeel	Emotioneel
Redelijkheid	Onredelijkheid
Tolerant	Jaloers
Probleemoplossend	Hulpeloos
Abstract	Praktisch
Stabiel	Verstrooid
Assertief	Affectief
Zelfredzaam	Afhankelijk
Dominant	Onderdanig
Leidend	Volgzaam
Autonoom	Relationeel
Avontuurlijk	Voorzichtig
Competitief	Dienstbaar
Zakelijk	Huishoudelijk
Geniepig	Loyaal

Bijlage 4: Analyseschema voor een kritische benadering van vertogen³⁸⁶

- 1) Identificeer de (keten van) sociale gebeurtenissen waarbinnen de tekst dient te worden benaderd.
- 2) Plaats de tekst binnen de sociale praktijk of het netwerk van sociale praktijken waarin hij kan worden gekaderd.
- 3) Plaats de tekst binnen de reeks teksten waartoe hij behoort.
- 4) Identificeer de tekst op basis van genre en bepaal of de tekst binnen een genreketen kan worden geplaatst. Gaat het om een specifiek genre, of verenigt dezelfde tekst verschillende genres?
- 6) Welke eigenschappen kenmerken het genre of de genres van de tekst in termen van activiteit, sociale relaties en communicatietechnologie?
- 7) Op basis van welke scenario's oriënteert de tekst zich naar verschil?
 - a. Verschil wordt afgetast via dialoog binnen een sfeer van openheid, acceptatie of erkenning.
 - b. Verschil wordt benadrukt binnen een conflict, polemiek, betekenis- of machtsstrijd.
 - c. Er wordt getracht verschil te overstijgen of op te lossen.
 - d. Verschil wordt ingebed in het benadrukken van gemeenschappelijkheid en solidariteit.
 - e. Machtverschillen worden geaccepteerd en genormaliseerd tot één dominante lezing, waardoor alternatieve interpretaties mond dood worden gemaakt.
- 8) Welke stemmen laat de tekst aan het woord en welke worden gemarginaliseerd?
 - a. Krijgen alternatieve stemmen specifieke posities toebedeeld of niet?
 - b. Is er sprake van manifeste intertekstualiteit of interdiscursiviteit?
 - c. Wat is de relatie tussen de teksten onderling?
 - d. Wat is de relatie tussen de auteur en de verschillende teksten?
- 9) Welke vooronderstellingen incorporeert de tekst?
 - a. Zijn deze vooronderstellingen ideologisch?
- 10) Identificeer de belangrijkste semantische relaties:

³⁸⁶ FAIRCLOUGH, Op. cit. p. 191-194.

- a. Oorzaak.
- b. Reden.
- c. Gevolg.
- d. Doel(stelling).
- e. Voorwaarde.
- f. Tijdsaanduiding.
- g. Toevoeging.
- h. Uitwerking.
- i. Toegift.
- j. Contrast.

11) Identificeer de semantische relaties over de hele breedte van de tekst in termen van relaties tussen probleem en oplossing.

12) Zijn de grammaticale relaties ingebed in, neven- of ondergeschikt aan de betekenissen?

13) Welke specifieke betekenisvolle relaties legt de tekst tussen gelijkheid en verschil?

Opmerking: Gelijkheid en verschil zijn geen tegengestelden, daar gelijkheid een tegenstelling vindt in ongelijkheid en verschil in identiek. Zo stelt Joan Scott dat een strijd om gelijke rechten enkel mogelijk is in een context van verschil. Hiermee bedoelt ze dat een minderheidsgroep zichzelf zichtbaar dient te maken als onderdrukt door en als zijnde anders dan de *in-group*, om bijgevolg te kunnen ijveren voor een gelijkwaardige behandeling aan de dominante groep. De termen gelijkheid en verschil zijn met andere woorden relationeel, maar worden als tegengestelden gehanteerd ter ondersteuning van inclusie- en exclusiemechanismen: verschil als legitimatiegrond voor ongelijkheid binnen dominante vertogen.³⁸⁷

14) Is er een uitwisseling van kennis of activiteit?

15) Zijn statement, vraag, verzoek of aanbod dominant in de tekst?

- a. Identificeer de statementtypes:
 - i. Feit.
 - ii. Voorspelling.

³⁸⁷ CARLIER, "Het vrouwenvraagstuk en de beweging voor vrouwenrechten (19de eeuw - WO1)"; Julie CARLIER, "Introductie" (Hoorcollege Feminisme en Diversiteit in Transnationaal Historisch Perspectief, Gent, 25 september 2015).

- iii. Hypothese.
 - iv. Evaluatie.
- b. Identificeer de metaforische relaties tussen uitwisselingen en statementtypes: Worden verzoeken ingepakt als statement? Worden waardeoordelen als objectieve waarheden gepresenteerd?
- 16) Is de dominante grammaticale status verklarend, bevestigend of gebiedend?
- 17) Identificeer de vertogen waarop de tekst zich beroept:
- a. Voegt de tekst vertogen op een betekenisvolle manier samen?
 - b. Welke kenmerken heeft het discours:
 - i. Semantische relaties tussen woorden.
 - ii. Bijvoeglijk.
 - iii. Metafoor.
 - iv. Assumptie.
 - v. Grammaticaal.
- 18) Welke aspecten van gerepresenteerde sociale gebeurtenissen neemt de tekst op en welke niet?
- a. Welke elementen worden op de voorgrond geplaatst en welke achtergehouden?
 - b. Worden sociale events abstract of concreet voorgesteld?
- 19) Hoe worden processen gerepresenteerd?
- a. Identificeer de dominante procestypes:
 - i. Materieel.
 - ii. Mentaal.
 - iii. Verbaal.
 - iv. Relationeel.
 - v. Existentieel.
 - b. Worden de processen gerepresenteerd via grammaticale metafoor?
- 20) Hoe worden sociale actoren geportretteerd?
- a. Actief of passief?
 - b. Persoonlijk of onpersoonlijk?

- c. Individueel benoemd of gecategoriseerd?
 - d. Specifiek of generiek?
- 21) Hoe wordt (de relatie tussen) tijd en ruimte gepresenteerd?
- 22) Op welke (samenvoeging van) stijlen beroept de tekst zich?
- a. Is deze stijlvermenging betekenisvol?
 - b. Identificeer de kenmerken van de stijl waarop de tekst zich beroept:
 - i. Lichaamstaal.
 - ii. Explicitatie.
 - iii. Klank.
 - iv. Woordenschat.
 - v. Metafoor.
 - vi. Evaluatie.
 - vii. Relatie tussen taal en buiten-talige werkelijkheid.
- 23) Verbindt de auteur zich tot waarheid, verplichting of noodzakelijkheid?
- 24) Zijn de relaties tussen taal en buiten-talige werkelijkheid bevestigend of ontkennend, impliciet of expliciet?
- 25) Bevinden de relaties tussen taal- en buiten-talige werkelijkheid zich op micro-, meso- of macroniveau?
- 26) Manifesteren de relaties tussen taal en buiten-talige werkelijkheid zich in werkwoorden of bijwoorden?
- 27) Welke waarden schuift de auteur naar voor als nastrevenswaardig?
- a. Realiseren die waarden zich in evaluatiestements, deontologische statements, emotieve statements of vooronderstellingen?

Bijlage 5: Analyseschema voor het detecteren van seksisme en racisme in kinder- en jeugdboeken³⁸⁸

Hoe worden racisme en seksisme gedefinieerd in de tekst?

- a. Hoe positioneren de personages zich ten opzichte van racisme, seksisme en de andere machtssystemen zoals kolonialisme, imperialisme, nationalisme, patriarchaat, etc.?³⁸⁹

Afbeeldingen en Bijschriften

- 1) Zoek naar stereotypen in de afbeeldingen en bijschriften. De volgende stereotypen fungeren als topoi voor de analyse van de representatie van witte vrouwen in kinder- en jeugdboeken over Congo:
 - a. De huisvrouw aan de haard.
 - b. De gedomesticeerde moeder.
 - c. De boze stiefmoeder.
 - d. De strenge missiezuster.
 - e. Het zedige jonge meisje.
- 2) Identificeer tokens:
 - a. Worden minderheden net als dominante groepen gerepresenteerd?
 - b. Worden minderheden gerepresenteerd zoals dominante groepen hen zien?
 - c. Worden minderheden veralgemeend en gestereotypeerd?
 - d. Zijn minderheden herkenbaar als individu?
- 3) Zoek naar actieve handelingen:
 - a. Worden minderheden passief en dienend afgebeeld of leidend en actief?
 - b. Zijn mannen actieve handelaars en vrouwen passieve observatoren?

³⁸⁸ "10 Quick Ways to Analyze Children's Books For Racism and Sexism", p. 1-3.

³⁸⁹ CHRISTIAN en ROGERS, Art. cit. p. 44.

Verhaallijn

1) Succesverhalen:

- a. Worden de attitudes en handelingen van witte mensen als sleutel tot succes voorgesteld?
- b. Wordt de *dominant meaning* voorgesteld als enige ideaal en genaturaliseerd tot objectief?
- c. Hoe voltrekken gemengde relaties zich: gelijkwaardig of toegeeflijk? Wie is het meest toegeeflijk?

2) Probleemoplossing:

- a. Worden minderheden gerepresenteerd als (deel van het) probleem?
- b. Wordt de onderdrukking van minderheden gekaderd als sociaal onrechtvaardig?
- c. Worden onderdrukking en armoede gereduceerd tot essentialistische eigenschappen van een bepaalde minderheidsgroep?
- d. Roept de verhaallijn op tot passieve acceptatie van de minderheidspositie of actief verzet?
- e. Lossen minderheden alleen problemen op, of worden ze hierbij geholpen door leden uit de meerderheidsgroep?

Personages

1) Representaties van vrouwen:

- a. Nemen vrouwen eigen initiatief of staan ze ten dienste van mannen?
- b. Wordt hun intelligentie of hun uiterlijke schoonheid naar voren geschoven?
- c. Handelen vrouwen alleen of worden ze bijgestaan door mannen?
- d. Zijn traditionele genderrollen de primaire factor voor de karakterisering van de personages en het ontplooiën van de plot of zijn ze bijkomstig?
- e. Indien de genderrollen in het verhaal worden omgekeerd, blijft de plot dan ongewijzigd?

Opmerking: Spreken over “de representatie van vrouwen” is sterk veralgemenend. Racisme en seksisme zijn verweven systemen, net zoals gender en ‘ras’ intersectioneel optreden in de vorming van collectieve en individuele identiteiten. Voor een accurate analyse van seksisme en racisme in

kinder- en jeugdboeken dient “vrouwen” verder verfijnd te worden: Gaat het om witte of zwarte vrouwen? Vrouwen uit hogere of lagere klassen? Welke leeftijden hebben de vrouwen? Hoe werken ‘ras’, gender, klasse en leeftijd op elkaar in tijdens de constructie van “vrouwen”?

2) Levensstijlen van de personages:

- a. Worden minderheden in tegengestelde settingen gesitueerd dan dominante groepen?
- b. Wordt verschil positief of negatief geëvalueerd?
- c. Wordt ‘de ander’ eenzijdig of meervoudig benaderd?
- d. Is de afbeelding van ‘anderen’ accuraat?

Opmerking: Criterium d. wijst erop dat de opstellers van dit analyseschema zelf een binair denkkader van “wij versus zij” blijven hanteren. Exclusiemechanismen worden bij het stellen van de vraag of representaties van ‘anderen’ accuraat zijn gecontinueerd, net als de onevenwichtige machtsrelatie die erachter ligt. De Californische overheid schuift ‘het zelf’ naar voren als neutraal referentiepunt: haar methodes bepalen de invulling en afbeelding van ‘anderen’ en zetten de standaarden voor wat een accurate representatie is. Hiermee wordt het gesitueerde karakter van de eigen kennis en waarheidsclaims ontkend.

3) Relaties tussen de personages:

- a. Treden dominante groepen op als leiders, als belichaming van macht en als besluitvormers?
- b. Treden minderheden op als stille medeplichtigen?
- c. Identificeer de familiale relaties.
 - i. Hebben vaders betere relaties met hun zonen dan met hun dochters en moeders betere relaties met hun dochters dan met hun zonen?³⁹⁰
- d. Duidt de situering van de personages in de private en de publieke sfeer: nemen alle personages evenveel en gelijke taken op in zowel publieke als private sfeer?
 - i. Zijn vrouwelijke personages zorgzaam en reflectief als moeders en tegelijk doelgericht en succesvol in hun carrière buitenshuis?³⁹¹
 - ii. Zijn mannelijke personages zorgende huisvaders of uitsluitend carrièregericht?³⁹²

³⁹⁰ KRABEL, Op. cit. s.p.

³⁹¹ Ibidem.

³⁹² Ibidem.

Opmerking: Dit analyseschema vertrekt vanuit een heteroseksueel en cis-gender kerngezin.

4) Identificeer de helden:

- a. Krijgen minderheden hun heldenstatus toebedeeld op basis van dezelfde criteria en kwaliteiten als helden uit de meerderheid?
- b. Krijgen minderheden hun heldenstatus toebedeeld omdat ze handelingen hebben gesteld die voordelig zijn voor de meerderheid?
- c. Wiens belangen worden gediend door het optreden van de held?
- d. Zijn er mannelijke helden die karaktereigenschappen als angst, verdriet en gereserveerdheid tentoonspreiden?
- e. Zijn er vrouwelijke helden die karaktereigenschappen als moed, zin voor avontuur en onbezonnenheid tentoonspreiden?³⁹³

Denotatie, connotatie en associatie

- 1) Identificeer begrippen op hun geladenheid via adjectieven, bijzinnen en woordgroepen.
- 2) Identificeer het geslacht van de voornaamwoorden.
- 3) Verbindt de perspectieven van zenders, ontvangers en tekst met literaire, historische en culturele perspectieven:
 - a. In welke geografische en temporale setting voltrekt de plot zich?³⁹⁴
 - b. Zijn bepaalde personages gemodelleerd naar historische of mythische figuren?³⁹⁵
 - c. Wordt gebruik gemaakt van klassieke beelden en historische of Bijbelse metaforen?
 - i. Deze beelden reflecteren attitudes uit het verleden, die in interactie treden met contemporaine attitudes in de tekst en de buiten-talige werkelijkheid.

Publicatie- en receptiecontext

- 1) Wat zijn de effecten op het zelfbeeld van de ontvangers?
 - a. Worden normen gepresenteerd die de zelfconceptie van kinderen als ontvangers limiteren?

³⁹³ Ibidem.

³⁹⁴ CHRISTIAN en ROGERS, Art. cit. p. 44.

³⁹⁵ Ibidem.

- b. Treedt er een versterking op van de allocatie van positief gewaardeerde eigenschappen met de meerderheid en negatieve connotaties met minderheden?
 - c. Welke schoonheidsidealen worden gepropageerd?
 - d. Met welke personages kunnen ontvangers uit minderheidsgroepen zich positief identificeren?
- 2) Wat is het perspectief van de zenders?
- a. Wat is de culturele en persoonlijke achtergrond van de zenders?
 - b. Versterkt of verzwakt het perspectief van de auteur het verhaal en/of de waarde van het boek?
 - c. Hanteert de auteur een patriarchaal of feministisch uitgangspunt?
 - d. Hanteert de auteur een eurocentrisch of multicultureel uitgangspunt?
- 3) Duidt de publicatiedatum.

Bijlage 6: Stappenplan voor een intersectionele analyse volgens Nina Degele en Gabriele Winker³⁹⁶

- 1) Beschrijven van identiteitsconstructies: ‘Het zelf’ krijgt betekenis door te expliciteren wat niet tot ‘het zelf’ behoort. ‘De ander’ fungeert als negatie van en betekenisverlener voor ‘het zelf’.
- 2) Identificeren van symbolische representaties: Wat zijn de dominante normen en waarden binnen de onderzochte samenleving? Zijn discursieve structuren onder de samenleving hegemonisch of tegen-hegemonisch?
- 3) Referenties naar sociale structuren: Hoe refereren sociale actoren via hun handelen aan sociale structuren die een kader voor dat handelen creëren? Hoe verwijzen sociale actoren naar instituties, organisaties of wetten? Hoe refereren sociale actoren aan sociale categorieën?
- 4) Benoemen van verbondenheid en conflict tussen sociale categorieën op macro-, meso- en microniveau.
- 5) Groeperen van sociale actoren en structuren op basis van één of meerdere factoren via het identificeren van topoi.
- 6) Analyseren in welke mate de topoi gevormd worden door de interactie tussen verschillende sociaal geconstrueerde factoren.
- 7) Contextualiseren van het bronnenmateriaal en de sociale actoren.
- 8) Representaties van sociale actoren onderzoeken op basis van hun statements in interactie met dominante normen en waarden.
- 9) Identificeren van de interactie tussen verschillende sociale categorieën op macro-, meso- en microniveau in relatie tot interacties tussen verschillende sociale categorieën binnen interpersoonlijke contacten.
 - a. Welke categorieën zijn aan het werk?
 - b. Wat is hun effect op individuele en collectieve identiteit?
 - c. Ondersteunen of nuanceren identiteitsconstructies sociale structuren?
 - d. Wat is het effect van waarden en normen op identiteitsconstructie?
 - e. Welke topoi van ‘het zelf’ refereren aan symbolische representaties?

³⁹⁶ DEGELE en WINKER, Art. cit. p. 58-62.

f. Wat is de relatie tussen machtssystemen en symbolische representaties?